

СУЧАСНІСТЬ

В. Біляїв: Уява, Учта модерна — Лу Сінь: Чотири мін'я-
тюри — Л. Голубнича: Про Лу Сіня — Б. Кравців: Поезія
Заходу в українських перекладах — П. Одарченко: Тарас
Шевченко і Леся Українка — Д. Ребет: «Великий театр»
— Л. Костенко: Вибір із віршів — В. Голубничий: Полі-
тика США, як причина розходжень між СРСР і Китаєм —
Д. Соловей: «В дому роботи, в країні неволі» — В. П.
Стахів: Потворний фільм т. зв. «виборів» — Д. Андрієв-
ський: Розважання про політичний геній — Делегація ра-
дянських письменників у Югославії — Нові книги

4 (16)

КВІТЕНЬ 1962

СУЧАСНІСТЬ

ЛІТЕРАТУРА, МИСТЕЦТВО,
СУСПІЛЬНЕ ЖИТТЯ

4 (16)

КВІТЕНЬ 1962

РІК ВИДАННЯ ДРУГИЙ

МЮНХЕН

Видав: Українське товариство закордонних студій

Редакція:

Іван Кошелівець (головний редактор), Богдан Бойчук, Богдан Кравців,
Кирило Митрович, Дарія Ребет, Володимир Стахів (суспільно-політична
частина).

Редакція не приймає статей, не підписаних автором. У справі незамов-
лених та неприйнятих статей не листується.

Редакція застерігає за собою право скорочувати статті і правити мову.
Статті, підписані авторами, висловлюють їх власні погляди, а не погляди
редакції.

Gemäß dem Gesetze über die Presse vom 3. Oktober 1949 (§ 8, Abs. 3)
und gemäß der Verordnung zur Durchführung dieses Gesetzes vom 7. Februar
1950 wird mitgeteilt:

Herausgeber: Ukrainische Gesellschaft für Auslandsstudien e. V.
München 2, Karlsplatz 8/III (Telephon: 59 46 67)
Bundesrepublik Deutschland

Geschäftsführer: Roman Tymkewycz

Druck: Buchdruckerei und Verlag „Biblos“ München 13, Hess-Str. 50-52

ЛІТЕРАТУРА

ВОЛОДИМИР БІЛЯВ

УЛВА

Вдосвіта погляну й не повірю.
Зачарований, як на молінню вистою —
За ніч у сусідовім подвір'ю
Об'явилась яблуня невістою.

Ось візьме і тихою ходою
З місця зрушиться у пелюстковім виряді,
А за нею, як за молодою,
Ніжні вишні — дружками — у три ряди...

І було б усе як на екрані,
Ніби дійсно казка Уолта Діснея,
Та злетілись раптом птахи ранні,
Крильцями розвіяли, а пісню

Сполохнули пелюсткове диво —
Зникло вмить моє досвітнє видиво,
Тільки клен зідхнув собі щасливо,
Що лишилась яблуня — сусідова.

УЧТА МОДЕРНА

Нутро горить, стліває розум,
Дичіє блазень, джаз пече,
Нема кінця потворним позам
Рожевих стегон і плечей.

Це джунглів ритуал первісний —
Конвульсій вивчених екстаз,
Духотою тут похить висне,
Кипить в червоножилах сказ.

Красунь приборканих кофюри
Згідливо кивають гостям,
Бряжчить срібло, хрустять копюри —
В роздріб купують ніч нестям.

Байдужі зорі бліднуть в небі
Мов від неонових заклять,
Дріма на розі пізній «кебі»
І сном гранітним храми сплять.

ЛУ СІНЬ: ЧОТИРИ МІНІАТЮРИ

СОБАЧЕ ЗАПЕРЕЧЕННЯ

Я сню, що йду тісним провулком, у подраному пальті й розбитих черевиках, ніби жебрак.

Позаду загавкав собака.

Я з погордою оглядаюся і лаю його:

— Цить, бодай тобі заціпило! На кого гавкаеш, панський ти підлизень?!

— Хі-хі-хі! — сміється він, шкірячи зуби, а потім ще й заперечує:

— Та що ви, де вже мені до людей! Боюсь, я їм не рівня...

— Що-о?!

Я скаженію. Я відчуваю, що це — крайня образа.

— Так, справді, соромно сказати, але я й досі ще не розрізную міді від срібла, полотна від шовку, урядовця від простого чоловіка, не вмю ще відрізнити пана від слуги, не вмю...

Я втікаю від собаки.

— Не спіши! Поговорімо ще! — затримує він мене голосно.

Я біжу навпростець, біжу з усіх сил, аж доки не вибігаю зі сну: я лежу на своєму ліжку.

1925

ЖЕБРАКИ

Ступаючи по сірій пилюці, я йду вздовж високого обдертого мура. Кожен собі, йдуть теж інші люди. Схопився легенький вітер, і проти неба над муром загойдалися надо мною віти високих дерев з ще не засохлим листям.

Схопився легенький вітер, і довкруги — сіра пилюка.

Дитина просить у мене милостині. І одежина на ній з підшивкою, і не помітно, щоб була зажуреною, а от загороджує мені шлях низьким поклоном, переслідує мене жалібним криком.

Мені огидне її верещання, її поведінка. Я злюся, що дитина зовсім безжурна: так, ніби все це — дитяча гра! Мені обрид її жалісний крик, що так переслідує.

Я йду по дорозі. Кожен собі, йдуть теж інші люди. Схопився легенький вітер. Довкруги — сіра пилюка.

Дитина просить у мене милостині. І одежина на ній з підшивкою, і не помітно, щоб була зажуреною. Але вона німа. Витягає руку і,

прикидаючися, жестикулює. Мені ці жести відразливі. Тим більше, що вона, мабуть, зовсім не німа, а це тільки один із способів жебрання.

Я милостині не подаю. У мене серце не з м'яких. Аджеж я стою понад тими, що наділяють милостинею. Я наділяю роздратуванням, підозрою, ненавистю.

Я йду вздовж розваленого глиняного мура. Побиті цеглини навалені купою в проломі, а за муром немає нічого. Схопився легенький вітер і приніс осінній холод. Він проник під мою одежину з підшивкою. Довкруги — сіра пилюка.

Я думаю: в який спосіб проситиму милостині я? Якщо голосом, то яким тоном? Якщо удаючи німого, то якими жестами?

Кожен собі, йдуть по дорозі люди.

Мені милостині не подають, для мене не буде м'якого серця. Ті, що стоять понад тими, які дають милостиню, наділять мене роздратуванням, підозрою, ненавистю.

Я буду жебрати мовчки і нічого не роблячи. Принаймні мене не наділять нічим.

Схопився легенький вітер. Довкола — сіра пилюка. Кожен собі, йдуть по дорозі люди.

Сірий пил. Сірий пил...

.

Сірий пил...

1924

ОПОВІДАННЯ ПРО СЛАВЕТНОГО ЛІКАРЯ

Десь понад десять років тому в містечку N. уперто ходили бачки про одного відомого лікаря. За відвідини хворого вдома він брав 1 юань і 10 дзяо; за спеціальне лікування — 10 юанів; за візиту пізньої ночі подвоював суму, а коли треба було йти до хворого за місто, він ще раз усе подвоював.

Однієї ночі, в родині, що жила за містом, раптом тяжко захворіла донька. Прийшли просити цього лікаря до хворої. Але тому, що він у той час уже так розбагатів, що не знав стриму, то заявив, що піде тільки за плату в 100 юанів. Родичам хворої нічого не залишалось іншого, як тільки погодитися на його вимогу. Одначе, коли він пішов до хворої, то тільки кинув одним оком на неї і промовив: «Нічого страшного немає». Потім він виписав рецепт, взяв 100 юанів і пішов геть.

Виглядало, що родина хворої була багатою, бо на другий день лікаря запросили знову. Підійшовши до дверей, він побачив господаря дому, що з усмішкою вітав його. «Вчора ввечері вона вжила ваших ліків. Це — дуже добре. Тому ми й запросили вас ще раз відвідати хвору».

Як і попереднього разу, лікаря повели в хату. Тоді стара нянька витягла руку хворої з-під запони, що звисала над ліжком. Він помацав... Холодна, як лід, і без пульсу.

Тоді він кивнув головою і сказав: «О, мені вже ясно, що це за хвороба!» Не кваплячися, він підійшов до столу, витяг рецептний бланк і щіточку і написав: «Згідно з цією розпискою, одержано точно 100 закордонних доларів». Внизу він вивів свій підпис.

«Паночку, ця хвороба виглядає нелегкою... Чи не здається вам, що ліки, яких вживає донька, мусіли б бути ще трохи сильнішими?» — промовив господар за його спиною. «Це можна полагодити», — відповів лікар. Далі виписав ще один рецепт, на якому стояло: «Згідно з цією розпискою, одержано точно 200 закордонних доларів». Внизу, як і раніше, він поставив свій знак.

Тоді господар, взявши розписки, люб'язно провів лікаря через двір.

ВТРАЧЕНЕ ПЕКЛО БУЛО КРАЩИМ

Сниться мені, що ніби лежу я на ліжку, ген у дикому, холодному степу, край пекла. Всі нечисті вигукують однаковими низькими голосами, але в їх вигуках є порядок. Їх галас зливається з лютим ревом полум'я, з клекотом смоли, з деренчанням сталевих вил, і все це творить могутню какофонію, що п'янить серце і проголошує на всі три світи: у підземеллі — мир і спокій.

Передо мною став велетень: вродливий, добросердний, у блискучому сяйві з голови до ніг. Але я знаю: це — Люципер.

«Все скінчилося, всьому прийшов кінець! Мізерна нечисть взяла і згубила це чудове пекло!» — промовив він з глибоким сумом, а потім сів і виклав мені усе, що знав:

«Коли небо й земля набрали кольору меду, це й був той час, коли Люципер переміг духа неба і захопив у свої руки велику владу над усім. Йому дісталися небесне царство, людський світ і пекло. Він тоді сам з'явився до пекла і сів посеред нього. Вся його постать випромінювала блискуче сяйво. При його світлі він став розглядати наопа нечистих.

«Пекло вже віддавна було занедбаним: шабловаті дерева втратили свій блиск, кипляча смола вже давненько не переливалася через вінця, з велетенського вогнища часом з'являвся тільки маленький сивий димок, та ще віддалік ріс дурман з дуже дрібними квіточками, блідими й жалюгідними. І не дивно: адже все на землі було спаленим, природа втратила свою родючість.

«Нечисті стали прокидатися в прохолодній смолі та в тліючому вогнищі і при Люциперовому сяйві завважили маленькі квіти пекла, бліді й жалюгідні. Розбуркані, вони раптом згадали про людський світ. Не знаю, скільки років вони роздумували мовчки, але потім звернулися до людей і зчинили рішучий крик протесту проти пекла.

«Людство у відповідь на це піднялося і, спираючися на принцип справедливості, розпочало проти Люципера війну. Звуки війни заповнили три світи, далеко розкочувався її грім. Наприкінці люди застосували велику стратегію і розставили великі сіті — так, що Люциперові нічого не лишалося, як тільки втекти з пекла геть. Остаточною перемогою було те, що на воротах пекла було вивішено прапор людства!

«Тоді, коли нечисті хором вигукували привітальні гасла, послали людства, що мали навести в пеклі порядок, прибули, сіли посеред нього і з людською грізністю стали ганити й картати всіх нечистих.

«Коли ж нечисті знов підняли рішучий крик протесту проти людського пекла, вони тим самим уже стали бунтарями та зрадниками людства, були покарані довічним вигнанням і переселені у ліс дєрев-шабель.

«Людство після цього цілком захопило в свої руки владу господаря пекла. Грізна сила й могутність людей навіть перевищувала чортячу. Потім люди навели в занежаяному пеклі порядок: насамперед наділили бикоголового А-Пана *) найкращою пашею; крім того, підкинули хмизу до вогнища, відточили ножі і так оновили пекло цілком, змивши з виду весь його попередній занепад.

«Квіти дурману відразу всохли. Смола заклекотіла так само, як раніше, ножі стали знову гострі, як бритва, а вогонь — так само гарячий. Нечисті теж стогнали так само, як і раніше, так само звивались і вгиналися, аж доки не стало їм коли й згадати про втрачене краще пекло.

«Це — успіх людства і нещастя нечистих...

«Ти сумніваєшся, друже. Та-ак, ти ж людина! А я піду далі шукати диких звірів та злих духів...».

1925

Переклади Лідії ГОЛУБНИЧОЇ

*) А-Пан — одна з найогидніших потвор у буддистському пеклі, що тут описане. Він має голову бика, людські руки й ноги з ратицями. Дуже сильний, але в такій же мірі і дурний. — *Прим. перекл.*

ЛІДІЯ ГОЛУБНИЧА: ПРО ЛУ СІНЯ

Лу Сінь (1881-1936) — найвидатніший представник модерної китайської літератури і засновник її психо-реалістичної школи. Справжнє прізвище Лу Сіня — Чжоу Шу-рень. Він походив з поміщицької родини, що уможливило йому здобуття високої освіти. Був щирим демократом-народником, вразливим на національне та соціальне поневолення Китаю. Гостро уболівав над відсталістю й темнотою народніх мас. Під кінець життя очолював лігу лівих письменників Китаю.

Лу Сінь був порівняно добре ознайомлений з світовою літературою, головню через японські переклади. За власним твердженням, він писав дещо під впливом Миколи Гоголя, «Мертві душі» якого він сам переклав з японської мови на китайську. Помітне в його творчості також знайомство з Горьким, Ніцше, Ібсенем. Але найдосконаліше він знав класичну китайську літературу, мітологію, старі легенди та психіку свого народу.

Головні твори Лу Сіня вже перекладені на найбільші мови світу. Публіковані тут мініатюри — це, здається, перші переклади його творів українською мовою. Ці мініатюри — не найкращі в нього, але вони типові для його стилю і достатньо характеризують його, як письменника.

Серед Лу Сіневого доробку, що охоплює понад 20 томів, ці чотири речі — лише крапля в морі. «Оповідання про одного славетного лікаря» перекладене із збірки «Ранкові квіти, зірвані ввечері», до якої ввійшли головним чином спогади Лу Сіня про своє дитинство. Інші три взяті з збірки «Дика трава», що вийшла 1927 року і відзеркалює тяжку епоху з недавньої історії Китаю — епоху голоду, соціальних розрухів, політичної зради і загального розчарування.

Твори Лу Сіня не читаються легко, бо, з одного боку, він помітно дотримується принципу скупости слова, традиційної в китайській класичній літературі, а, з другого, все у нього глибоко продумане, повне психологічної тонкості. Хтось влучно назвав творчість Лу Сіня «поезією думки». Майже в кожному його творі людська думка фігурує або як об'єкт, або як обставина в сюжеті. Коли читач цього не знає, то твори Лу Сіня після першого читання іноді залишаються незрозумілими. Так, в оповіданні про лікаря, що друкуються нижче, найбільший драматизм має викликати не смерть дівчини і навіть не нищість лікаря, очевидна з першого погляду, а тупа глупота батьків, що стає жахаюче ясною лише після того, як вдуматися у кінець тво-

ру. (Правда, китайському читачеві сенс цього твору пояснюють теж і знайомі обставини: старий селянський звичай у Китаї забороняв чоловікам заходити за ширму до хворої жінки).

Ускладнюючим зрозуміння Лу Сіня є також притаманний його стилеві кількакратний наворот думки до вихідної точки, при чому в кінці думка дістає протилежний зміст, як, наприклад, у сні про пекло, — або думка стає двозначною, як у дискусії жебрака з собакою. Особливо цікаву структуру має оповідання «Жебраки». В ньому ніяк не ясно, чи той, хто розповідає, зустрів на своєму шляху двох дітей чи, може, одну дитину, і чи є сам він теж жебраком, чи лише уявляє, що може ним стати. Не виключено, що твір зображає тільки перебіг думок звичайного прохожого, який зустрів лише одну дитину. Вдруге до цієї дитини повертається його думка, що тим часом шукає пояснення й виправдання його попередньої поведінки, припускаючи лише як можливість: а що б я подумав і зробив, якби та дитина була німою? А втретє думка перетворюється у свою протилежність, стає свідомістю її носія. Він ставить себе на місце дитини і щойно тоді до кінця розуміє те, що він тій дитині зробив. Тоді ніцшеанська погорда падає і перетворюється в порошок; не одержати нічого справді стає кращим, ніж одержати щось. За те, що, може, якраз цей процес усвідомлення Лу Сінь хотів зобразити в «Жебраках», найбільше промовляє даоїстський кінець твору. Даоїстська теософія (дао — дорога) навчає людину, щоб вона усвідомила собі, що вона — лише піщинка на дорозі, що все, що вона робить позитивного з свого власного погляду, з другого боку, є ницим і мізерним. Тому ліпше нічого не робити. Нічого є ліпше, ніж щось.

Але може бути й так, що той, хто розповідає, сам є жебраком. Тоді сюжет твору простіший, в ньому зображається психіка жалюгідної конкуренції між жебраками. Звичайно, читачеві вільно робити свої власні висновки.

**БОГДАН КРАВЦІВ: ПОЕЗІЯ ЗАХОДУ
В УКРАЇНСЬКИХ ПЕРЕКЛАДАХ**

(З приводу появи збірки перекладів С. Гординського)

Українська перекладна поезія має вже свою історію і свої традиції. Не зупиняючись на спробах українських романтиків передати українською мовою балади Гете та Шіллера, піонером і першим найвидатнішим перекладачем з європейських літератур треба визнати Пантелеймона Куліша. Вже 1843 року він почав думати про переклад Гомера, і потім поширив своє зацікавлення на Біблію, Данте, Шекспіра, Байрона, Гете. Кулішеві належить перший і найбільший збірник перекладів з європейських поетів «Позичена кобза», виданий у Женеві 1897 року, і з-під його ж пера вийшли переклади тринадцяти Шекспірових драм. Після Куліша широко ставить перекладну справу Іван Франко, переклади якого (не всі!) займають два великі томи (14 і 15) двадцятитомового видання його творів (Київ, 1950-1956). Поруч Франка працюють видатно в цьому напрямку в другій половині XIX і в перших роках XX сторіччя і Руданський, який поривається на Гомерову «Іліяду», і Петро Ніщинський, який дає переклад Гомерової «Одиссеї» і частини «Іліади» та «Антігони» Софокла, Михайло Старицький, що перекладає «Сербські думи і пісні», і Володимир Самійленко, який виступає з перекладом Дантового «Пекла», і Павло Грабовський, якому належать численні переклади поетичних творів західних і слов'янських поетів, і Василь Щурат, перекладач старофранцузької «Пісні про Ролянда» та багатьох творів західно-європейських поетів. Багато уваги перекладам західних поетів присвячували поети галицької «Молодої Музи»: Остап Луцький, Петро Карманський, Сидір Твердохліб та інші. Вагу перекладної праці для літератури кожного народу добре з'ясував Іван Франко у своїй статті про переклад «Каменярів», ствердивши, що «добрі переклади важних і впливових творів чужих літератур у кожного культурного народу, починаючи від старинних римлян, належали до підвалин власного письменства». Значення мистецьких перекладів для збагачення кожної національної культури, особливо літератури, незаперечне.

Перекладна українська поезія досягла чималого розвитку на Україні особливо після революції 1917 року. Згаданого року, водночас із журналом «Книгар», у Києві почала виходити невеличкими кни-

жечками серія перекладів з модерної світової літератури, що між ними були переклади з Вергарна, Метерлінка та інших. Активно працює в цій ділянці Андрій Ніковський, перекладаючи Шекспірового «Гамлета», твори Лондона, Гоголя та інших. Відомий поет і літературознавець Микола Зеров видає вже 1920 року «Антологію римської поезії» з перекладами з шістьох провідних римських поетів — Катулла, Вергілія, Горація, Проперція, Овідія, Марціяла. Доповнює ці переклади М. Зеров згодом, 1924 року у збірці «Камена», циклом «Римляни», що в нього включений переклад з Тібулла, і поширює їх доскональними перекладами поезій французького парнасця Жозе-Марія де Ередія. З перекладом «Фавста» Гете, поезій Шіллера, Гайне, Байрона, Бальмонта виступає Дмитро Загул. Захоплений західною поезією, починає свою плідну перекладну працю Максим Рильський, присвячуючи улюбленим своїм поетам Заходу, Шекспірові, Бодлерові, Гайне та Ніцше, окремі вірші в збірці «Синя далечинь» (Київ, 1922), що з них пізніше він передруковує тільки вірші «Гейне» і «Шекспір» (навіть у найновішому ще не закінченому 10-томовому виданні своїх віршів, Київ, 1960). В 1927 році М. Рильський дає свій конгеніальний переклад «Пана Тадеуша» Адама Міцкевича, а згодом — в силу режимного тиску — повертає свій талант на працю над перекладами головним чином з російської літератури і з літератур «народів СРСР». Починають у 20-их рр. свою перекладацьку працю Микола Бажан, Павло Тичина, Микола Терещенко, Олекса Слісаренко, Михайло Йогансен та інші. Багато перекладає Людмила Старицька-Черняхівська, Освальд Бурггардт. Вся ця широка перекладна праця не зафіксована, на жаль, ні в літературних оглядах, ні в бібліографічних показниках. Наприклад, відомий, запланований на три томи показник А. Лейтеса і М. Яшека «Десять років української літератури», з якого вийшов друком тільки перший том (біо-бібліографічний), не охоплює взагалі перекладної літератури, яка була вилучена з-під уваги навіть у дальших, невиданих томах. Охопити всю перекладну роботу бібліографічно в умовах еміграції не можливо, а на Україні за це не візьмуться з відомих усім причин. Несподіваною і покищо винятковою подією з цього погляду є поява в «Радянському літературознавстві», ч. 6 за 1959 р., бібліографічного показника «Ф. Шіллер в українських перекладах» (стор. 149-154). Склала цей показник Н. І. Стучевська, і, крім бібліографії перекладів творів Шіллера на українську мову (в хронологічному порядку), він подає реєстр творів Шіллера німецькою мовою, що були перекладені на українську з зазначенням назви перекладу чи перекладів їх українською мовою і поданням прізвища перекладача. Цей показник, що охоплює українські переклади творів Шіллера від 1839 року по 1955 рік, нараховує 160 позицій і складений він на диво повно й об'єктивно. Не поминені в ньому ні прізвища репресованих українських перекладів (Д. Загул, М. Йогансен), ні навіть переклад С. Гординського

Шіллерового «Боги в Греції», надрукований у його збірці «Вибрані поезії», «Українське видавництво», Краків-Львів, 1944.

Одним з перших і найбільш активних продовжувачів цієї перекладної діяльності, особливо праці Миколи Зерова, на західноукраїнському терені був молодий львівський поет і мистець-маляр Святослав Гординський (народ. 1906 р.). Вже в 1932 році він виступив з перекладами віршів Бодлера «Бунтар» і «Знищення». Свої переклади з римських і західноєвропейських поетів він друкував згодом на сторінках журналів, зокрема львівського часопису «Назустріч», а 10 перекладів з Бодлера, Леконта де Ліля, Ж. М. де Ередія, Вергарна, Моріяка, Гете і Шіллера включив у свої «Вибрані поезії» (Краків-Львів, 1944).

Перебуваючи тепер на еміграції, Святослав Гординський зібрав зроблені ним протягом майже 30 років переклади і, вибравши з них важливіші і більш характеристичні, видав їх окремою збіркою п. н. «Поети Заходу. 60 перекладів з поезії латинської, італійської, французької, англійської, американської, німецької і польської» (видання «Літературно-мистецького клубу» в Нью-Йорку, 1961, стор. 135 + 1 нп).

Збірка «Поети Заходу» охоплює переклади з 24 поетів: римських (Гораций та Овідій), італійських (Мікель-Анджельо Буонаротті), французьких (Франсуа Вйон, Віктор Гюго, Леконт де Ліль, Шарль Бодлер, Жозе Марія де Ередія, Гійом Аполлінер, Анна де Нуай, Едмонд Гаракура, Поль Валері, Франсуа Моріяк), бельгійських (Еміль Вергарн), англійських (Вільям Шекспір, Джордж Гордон Байрон), американських (Едгар Аллен По і Волт Вітмен), німецьких (Й. В. Гете, Фрідріх Гельдерлін, Фрідріх Шіллер, Райнер Марія Рільке), польських (Юліюш Словацький і Юзеф Лободовський).

Представленими поетами і багатством характеристичних для їхньої поетичної творчості творів збірка перекладів Гординського є справжньою антологією західної, в найкращому розумінні цього слова, поезії. Деяку перевагу мають у ній відповідно до своєї питомої ваги французькі поети, що були найбільш передовими і в класичній, і в модерній поезії. З англійської поезії представлені в «Поетах Заходу» найвидатніші поети, що ввійшли вже в ряд класиків. Подібно і з німецькими — Гете, Гельдерліном і Шіллером, що їх тільки доповнює великий модерніст Рільке. З польських поетів заступлені два, найбільш пов'язані з Україною: класичний Словацький і сучасний Лободовський.

Крім згаданих польських поетів, українська тема репрезентована ще в перекладі поеми «Мазепа» Віктора Гюґо і в вірші «Відповідь запорозьких козаків царгородському султанові», що його написав відомий французький модерніст Гійом Аполлінер (1881-1918), справжнє прізвище якого було Вільгельм Аполлінарій Костровицький (за матір'ю, що була з польського роду). В цьому вірші стислість, ядерність і дошкульність вислову повноцінно дорівнює відомому з історичних записів і переказів різкому й соковитому стилеві запорізьких писа-

рів. Переклад вийшов еквівалентно добрим, хоч, може, трохи пом'якшеним. Треба шкодувати, що С. Гординський не дав двох-трьох перекладів більш модерних творів Аполлінера, які б ілюстрували великий вплив цього поета на недавній кубізм і сучасний сюрреалізм.

З мистецького погляду переклади Гординського досконалі і дорівнюють перекладним зразкам його видатних попередників, зокрема Миколи Зерова. Прикладом може бути перекладений обома поетами сонет «Конкістадори». Визнаючи переклад цього вірша, створений Зеровим за «найкращий український», Гординський для перевірки «можливостей іншого вислову даних поетичних образів», дає свій оригінальний переклад, як «зразок відмінного українського оформлення того сонета», говорячи його словами. Для ілюстрації перекладних можливостей варто навести обидва тексти:

Переклад М. Зерова:

Мов зграю сторожких від падла шуляків,
Яким докучили біда і безнадія, —
З Палоса мертвого так поривала мрія
Неситих, сміливих і хижих моряків.

Їх вабили скарби далеких берегів,
Де щире золото в підземних жилах спіє,
І під пасатами їх щогли віковії
Хилились наперед до західніх світів.

В чеканні славних діл і вчинків героїчних
Фосфорно-осаяна блакить морів тропічних
Злотистим маревом вінчала їхні сни:

Або, схилившись над хвилі неозорі,
Із білих каравель дивилися вони,
Як від незнаних вод незнані сходять зорі.

Переклад С. Гординського:

Мов хижі кречети з-над костовищ пустих,
Яким набридли дні недолі і наруги,
З Палосу давнього морці і волоцюги
Рушали сп'янені жагою мрій палких.

Їх поривав метал у жилах золотих,
Цвіли їм казкою Сіпангові яруги
І дужий вітровий клонив до виднокругів
Чудного Заходу високі щогли їх.

Їм марилися дні епічні, довгожданні,
І фосфорична тінь тропічних океанів
Міражем золотим їм чарувала сни;

Або з-над глибу вод на каравелях білих
На схід незнаних зір дивилися вони,
Як, з моря випливши, над ними мерехтіли.

З формального боку оба переклади мало відрізняються один від другого. В обох ужито шестистоповий ямб з тим самим чергуванням чоловічих і жіночих рим. Супроти оригіналу переклад Гординського, може, точніший: в Зерова не згадані «Сіпангові яруги» і в нього «чудний Захід» — це ширші «західні світи», проте переклад Зерова прозоріший і більш поетичний. Майстерними є обидва.

В деяких випадках Гординський переводить таке порівняння перекладів одного і того самого твору сам, подаючи у примітках тексти перекладів «Мазепи» Віктора Гюґо, уривок з перекладу Михайла Рудницького і доводячи цим ядерність та експресивність власного перекладу. З подібним вислідом порівнює Гординський свій переклад вірша Поля Валері «Гранати» з перекладами Клена та Державина, переклад сонету 66 Шекспіра з перекладом Франковим, переклад сонета 60 з перекладом цього ж сонета Олега Зуєвського. Цікаво відрізняються перекладні методи при порівнянні перекладів вірша «Поет» Райнера Марія Рільке, створених Юрієм Липою (1923), Б. Кравцевим (1947) з новою більш уточненою ритмічно структурою тієї ж поезії в перекладі Гординського. При порівнянні перекладу «Присвяти» Гете Гординського з новим перекладом радянського перекладача Миколи Лукаша перевага залишається за перекладом останнього. Переклад Лукаша — простий, безпосередній і прозорий. Для порівняння варто навести перші строфи обох перекладів. У Гординського:

Знов близитесь, постаті мінливі!
Уже стрічав вас млистий погляд мій.
Тримати вас, щоб знову не втекли ви?
Невже марі підвладний я своїй?
Багато вас! Ну, що ж, такі, як вивів
Я вас із мли, ставайте, твори мрій;
В моїй душі щось юне і безкрає
Від подуву, що вид ваш обвіває.

В Лукаша:

Знов близитесь ви, постаті туманні,
Що вже мені з'являлися колись.
Чи вдержу вас? Чи знову тій омані
Мої чуття прихильно піддались?

Ви ринете! Пануйте ж, нестриманні,
Коли вже ви так владно піднялись;
Моя душа бентежно молодіє,
Коли від вас чудовний дух повіє.

Легкість останнього уривку безперечна, проте це не зменшує вартості наведеного, як і інших перекладів Гординського, які мають свої мистецькі прикмети; своєрідну урочистість, динаміку і твердість стилю, клясицизм, що його досягають у його перекладах навіть твори не надто у своїй суті клясичні, наприклад, згадуваний уже вірш з Аполлінера чи переклади з Війона.

В загальному Гординський по-мистецьки володіє віршовою формою (недаремне він є автором чи не єдиного виданого на еміграції підручника «Український вірш», Мюнхен, 1947, цикл.) постійно її удосконалюючи. Так само наполегливо працює він над мовою. Літературна його мова, не враховуючи цілком дрібних, наголосових здебільша огріхів, зразкова.

За приклад того, як зусильно й безупину працює Гординський над своїми віршовими засобами та мовою, може правити переклад вірша Анни де Нуай «Тіні», що в первіснім своїм тексті, друкованім у газеті «Назустріч» 1 липня 1934 р., звучав (перша строфа):

Як по праці суворій колись
Із промоченим серцем від сліз
Умру назавше,
Я зустріти піду в ті дні
Всіх, що добрі робили пісні,
Їх книги взявши.

У перекладній версії, друкованій у збірнику «Поети Заходу», ця сама строфа подана майже в новому оформленні:

Як по праці суворій колись
З серцем стишеним, мокрим від сліз
Засну назавше,
Я долину зустріти в тім сні
Всіх, що добрі творили пісні,
Їх книги взявши.

Прозоро, виразно й переконливо. Так же само із другим віршем Анни де Нуай «Час життя», перша строфа якого в першій редакції була:

До вечора життя схиляється вже ниць,
Вдихни всю юність п'янку,
Короткий час — із винниць до пивниць,
До вечору із ранку.

В другій редакції 1961 р. ця сама строфа звучить уже цілком ясно:

До заходу життя пристіпує вже крок,
Вдихни всю юність п'янку,
Короткий час — від винниць до бочок,
До вечора від ранку.

Як мистецьке досягнення збірка перекладів Гординського може бути не тільки добрим порадиником для молодих поетів, як працювати над поетичними засобами та над мовою, але й прикладом для старших і вже визнаних, що дуже часто спочили на лаврах, як ці засоби і мову культивувати і збагачувати.

Цінним доповненням зібраних у «Поетах Заходу» перекладів є подані в книжці примітки з біо-бібліографічними довідками і характеристиками окремих поетів, більш вичерпними про тих, що менше відомі. При відсутності оглядових праць про перекладницьку українську продукцію ці примітки з даними про інші українські переклади з даних поетів будуть дуже помічними для майбутніх перекладачів чи й дослідників перекладної української творчости.

Але антологія західньої поезії Гординського важлива не тільки як дальший вияв перекладницької активності української еміграції. Її поява має своє загально-літературне значення, особливо на тлі того не надто відрадного стану, що в ньому знаходиться українська перекладна поезія в Українській РСР, де розгром української літератури і літературознавства в тридцятих роках не минув і цієї, здавалося б, далекої від будь-якої політики ділянки.

Розвиток і розмах перекладницької активності на Україні, виявлений багатьма видатними досягненнями у двадцятих роках, був загальмований насильно протягом тридцятих років, відомих своєю безоглядною екстермінацією українських культурних сил в усіх ділянках національної творчости. Після виступів — у другій половині 20-их років — Миколи Хвильового і Миколи Зерова, які в своїх полемічних статтях закликали літературну молодь орієнтуватися на Захід і вчитися на традиціях і досягненнях великих західніх поетів з допомогою, як це підкреслював Зеров, «систематичної роботи коло перекладів», прийшли роки чорної реакції, прийшли репресії проти всіх, хто відважився закликати до західніх джерел, хто пробував вивчати і перекладати античних і західніх поетів. Настали знову, за визначенням Івана Франка, вжитим для іншої доби та інших умов, «незвичайні і аномальні часи», коли «між іншими паростями духовної діяльності також штука перекладання з чужих мов не багато могла розвинутися».

Найвидатніші перекладачі західньої літератури були репресовані, а то й знищені. Працю над перекладами продовжував в Ярославському ізоляторі засуджений на вісім років Андрій Ніковський, але його переклади, мабуть, загинули. Був ув'язнений і засланий Микола

Зеров і свою працю над перекладом «Енеїди» Вергілія та інших поетів продовжував у важких умовах в'язничного побуту на Соловецькій каторзі, де й увесь його перекладницький доробок загинув, порозкиданий і потоптаний чобітьми чекістів під час вивозу Зерова у дальші «місця відокремлення». Загинув у підвалах якоїсь тюрми чи на засланні перекладач «Фавста» та інших західних поетів Дмитро Загул. Був репресований перекладач «Калевали», видатний український філолог Євген Тимченко. Така ж доля спіткала майже всіх тодішніх перекладачів з західних літератур.

Про те, які нестерпні, нечувані ніколи в історії заіснували умови для перекладницької роботи під комуністичним режимом на Україні тридцятих років, можуть свідчити такі факти. Звільнений 1935 року з праці в Київському університеті, Микола Зеров стає «проскрибованою» особою. Його переклади появилися без його прізвища в опублікованій проф. О. Білецьким 1938 р. антології «Антична література». В хрестоматії для 8-10 клас середньої школи т. зв. «Західноєвропейська література», опублікованій також проф. О. Білецьким і яка, починаючи від 1936 р., вийшла чотирма виданнями, пропущено всі прізвища репресованих перекладачів. Із запланованої також проф. О. Білецьким багатотомової хрестоматії чужинецьких літератур появився тільки третій том із перекладами творів західних письменників XVII-XVIII сторіч — Корнеля, Буальо, Расіна, Мольєра, Дефо, Мільтона, Свіфта, Річардсона, Стерна, Бернса, Вольтера, Дідро, Руссо, Бомарше, Лессінга, Гете, Шіллера, Гольдоні, Данте Аліґ'єрі — але майже всі вони подані без прізвищ перекладачів, що в той час вже були або репресовані або знищені. Заробляла перекладами на життя теж і Людмила Старицька-Черняхівська, але її праці появлялися без її підпису і дуже часто під чужими прізвищами. Ще й сьогодні виходять в Українській РСР видання без зазначення імен перекладачів, і після перевірки не важко ствердити, що ці переклади зробили колись українські перекладачі, які були репресовані або емігрували за кордон. Коротко кажучи, офіційні радянські видавництва ще й досі подають своїм читачам чуже добро, вкрадене в репресованих або навіть знищених насильно режимом людей. Наведені тут факти творять одну з найганебніших сторінок в історії «побудови комунізму». Під цим оглядом не багато змінилось і сьогодні. В «Українській радянській енциклопедії» промовчане ім'я П. Куліша, як перекладача «Мандрівки Чайлд Гарольда», виданої у Львові 1905 року, прізвище Загула — при перекладі Байронового «Мазепи» (промовчаний теж факт перекладу ним «Фавста»), не названі взагалі перекладачі опублікованих на Україні видань з перекладами західноєвропейських поетів, таких, як «Каїн» (Київ, 1925), «Манфред» (Харків-Київ, 1931) і «Трагедії» (К., 1939) Байрона, «Поезії» (К., 1922) і «Поєми (X., 1927) Вергарна та ін.

Про стан перекладної літератури на Україні після кривавих років

терору 1933-1938 і під час війни знаємо обмаль. Не радо згадують про цей період і радянські публікації — мабуть, тому, що досягнень багато й не було. Почали говорити про цю ділянку щойно під час т. зв. відлиги в 1956. В лютому названого року відбулася в Києві т. зв. республіканська нарада перекладачів, матеріяли якої були опубліковані у виданні «Питання перекладу» (ДВХЛ, Київ, 1957). Показовий зміст цього збірника. В ньому надруковані доповіді про стан художнього перекладу на Україні (О. Кундзіча), про переклади російської прози на українську мову (С. Ковганюка), про літературу народів СРСР в українських перекладах (М. Терещенка) і про переклади з слов'янських мов (С. Масляка); але доповіді про переклади з західних літератур немає. Не торкаються цього питання і надруковані у цьому збірнику співдоповіді російських та українських учасників цієї наради — П. М. Топера, І. О. Кашкіна, М. Рильського, М. Пригари, М. Пилинського і Бориса Тена. А тим часом доповідь про переклади з західних літератур на нараді була. Про них говорив відомий український перекладач «Фавста» Микола Олексійович Лукаш — і говорив цікаво, про що свідчать репліки у виступах інших учасників наради; але його доповіді в збірнику не надруковано. Лукаш наводив цифри, скільки на Україні перекладено з різних мов, що їх побоюлися, мабуть, повторити співдоповідачі та учасники цієї наради. Він соромив українських перекладачів і видавництва, які й досі не спромоглися видати «хороший одностомник» Марії Конопницької, і наводив ряд «ганебних ляпсусів» у перекладній продукції, між ними й «горезвісний переклад» Сервантесового «Дон Кіхота», виданого 1955 р. «пожежним порядком» до ювілею Сервантеса в неохайному перекладі В. Козаченка і Є. Кротевича з... російської мови.

Проте ці нарікання Лукаша не дають повного образу стану перекладної справи на Україні після другої світової війни. Деяку вказівку на стосовну ситуацію дає перехвалка в доповіді О. Кундзіча, що, мовляв, тоді як Франко говорив про шістьох перекладачів і шість їхніх праць наприкінці XIX сторіччя, то тепер не за сто, а за десять років — з 1946 по 1955 — в перекладах на українську мову вийшло: 310 томів російських клясиків, 413 книжок сучасних російських письменників, 139 — письменників братніх республік і 229 іноземних письменників, значить, що «разом українські перекладачі за це десятиріччя переклали на українську мову 1 091 книгу». Не пробуючи заперечувати наведених Кундзічем цифр, кожен з об'єктивних обсерваторів на підставі цих же цифр може ствердити повну анекдальність перекладницької справи на Україні. Факту, що на всіх 1091 виданих перекладів 723, значить майже 70% було перекладених з російської мови, не можна пояснити значенням російської літератури, як світової; тут треба бачити тільки політику комуністичного режиму, який усіма засобами хоче накинути Україні російську культуру і духовість. Проти цифри 723 перекладів з російської мови кількість пе-

рекладів (223) з інших чужоземних мов була жалюгідно малою, абстрагуючися від того, що більшість їх становили переклади з творів письменників т. зв. «народних демократій» і т. зв. «прогресивних» письменників Заходу.

Проте і ці цифри не віддають справжньої ситуації в перекладній ділянці, особливо якщо йдеться про переклади з західних поетів. Тому спробуємо встановити справжній стан на цьому відтинку — на підставі радянських бібліографічних показників і каталогів радянських видавництв.

Досить докладні дані про перекладну літературу на Україні подає бібліографічний показник «Українська радянська література між III і IV з'їздами письменників, 1954-1959» (в-во «Радянський письменник», Київ, 1959), що в ньому зібрана літературна і перекладна продукція 520 письменників, які живуть і працюють на Україні, значить не тільки українських, але й російських та інших. З цих 520 письменників виключно російською мовою пишуть 117 осіб, російською та українською мовами — 28 осіб. На усіх 520 перекладами займаються 65 письменників, але з-поміж них 47 перекладає виключно або здебільша з російської мови, 7 перекладають з різних неросійських мов, в тому тільки три з західних мов — італійської, французької, англійської, по два — виключно з польської, румунської та угорської і по одному з німецької, чеської і словацької, болгарської, сербохорватської і вірменської. Ці цифри свідчать про те, що не зміняється ситуація в перекладницькій справі теж і протягом 50-их років.

Згаданий вище показник дає теж інтересні дані про кількість перекладів з західних поетів протягом 1954-1958 років:

В 1954 не появилось ні одного видання з перекладом того чи іншого з поетів Заходу.

В 1955 році (з початком відлиги) були надруковані три видання: «Фавст» Гете в перекладі Лукаша (ДЛВ). Продукцію 1955 р. треба доповнити ще виданням: Гайнріх Гайне, «Вибрані поезії», за редакцією Л. Первомайського, Київ, 1955, ДЛВ, що його в показнику «Українська радянська література» чомусь не згадано.

В 1956 році було три видання: «Пекло» Данте в перекладі померлого того ж року Петра Карманського, в співпраці з М. Рильським (К., ДЛВ), два томи вибраних творів Гайне за ред. Л. Первомайського (К., ДЛВ) і поема Вольтера «Орлеанська діва» (К., ДЛВ).

В 1957 році було, якщо судити за названим показником, тільки одне видання: збірка віршів Беранже в перекладі Миколи Терещенка, хоч насправді цього року появилася ще теж поема Генрі Л'юнгфелло «Пісня про Гайавату» в перекладі Костянтина Шмиговського (ДВХЛ). Ні Шмиговський, ні його переклад в «Українській радянській літературі»... 1954-1959 не зареєстровані.

В 1958 році не опубліковано вже ні одного видання з поетів Заходу.

Крім названих вище, були в 1954-1958 рр. деякі переклади з творчості письменників Заходу; це були або драматичні або прозові твори, і вони нашої ділянки не стосуються. Але і їх було порівняно до всієї перекладної продукції в УРСР небагато, всього 10 позицій — драми Шекспіра, Шіллера, Мольєра, Словацького, Арістофана, Флетчера, романи Бедьє і Меріме.

Дані про кількість видань з перекладами західних поетів в наступних 1959-1961 рр. можна здобути з каталогів радянських видавництв «Держлітвидав України», «Радянський письменник», «Молодь».

В 1959 р. були заповіджені й видані: «Вибране» Шандора Петефі (угорський поет, 1823-1848) у перекладі Л. Первомайського (ДЛВ); «Вибрані твори» Юліюша Словацького, переклади за редакцією Максима Рильського, в двох томах ДЛВ, К., та «Вибране» Роберта Бернса в перекладах Миколи Лукаша і Василя Мисика (ДЛВ, Київ).

На 1960 рік Держлітвидав не запланував ні одного видання з перекладної поезії (не тільки західної, але й російської та «народно-демократичної»).

В 1961 р. така сама ситуація щодо західної поезії, як і в 1960 р., з тим тільки, що на цей рік заплановано і частинно вже здійснено видання «Од» Ломоносова, антології грузинської поезії, «Вибраного» з поезії туркменського поета Махтума-Кулі та збірки поезій таджицького поета М. Турсун-Заде п. з. «Голос Азії».

Ні одного перекладу не запланували видати в 1959-1961 рр. видавництва «Радянський письменник» та «Молодь».

Цифрово стан опублікованих на Україні окремими книжковими виданнями перекладів з західної поезії виглядає так:

1954	—	видань нема
1955	—	4 видання
1956	—	3 видання
1957	—	2 видання
1958	—	видань нема
1959	—	3 видання
1960	—	видань нема
1961	—	видань нема

Подане зіставлення, зроблене на підставі радянських джерел і доповнене на підставі наших відомостей, стверджує, що протягом восьми років на Україні опубліковано всього дванадцять книжок перекладів з західних поетів, в тому числі і «народно-демократичних» — стан справді таки незадовільний з кожного погляду, який свідчить

про дальше відставання радянської української літератури в цій діяльності.

Для порівняння з радянською продукцією варто навести дані про досягнення української еміграції в перекладах із поетів Заходу за ті ж самі роки:

В 1954 році — два видання перекладів Михайла Ореста «Антологія німецької поезії» та «Антологія французької поезії» (обидві вийшли в Авгсбурзі).

В 1955 р. — одно видання «Вибраний Т. С. Еліот» в перекладі Ігоря Костецького, в-во «На горі», Мюнхен.

В 1956 — одно видання: Ш. Леконт де Ліль, «Поезії». Вибір і переклади М. Ореста, Мюнхен.

В 1957 р. — ні одного видання.

1958 р. — чотири видання: «Шекспірові сонети» в перекладі І. Костецького, в-во «На горі», Мюнхен; Микола Зеров «Corollarium», Інститут літератури, Мюнхен, з перекладами латинських поезій Сквороди, римських поетів та західніх: Леконта де Ліля, Х. М. де Ередія, Байрона, І. Красицького, Пушкіна і Брюсова; Джон Кітс «Вибрані поезії» в перекладі Яра Славутича, «Укр. вид. спілка», Лондон; Оскард Вайлд «Баляда про Редінгську тюрму» в перекладі Тодося Осьмачки, Ульм, 1958.

В 1959 році — є три видання: «Море і мушля» — антологія європейської поезії в перекладах М. Ореста, Інститут літератури, Мюнхен; «Вибраний Гарсія Льорка», в перекладах І. Костецького; Байрон «Мазепа» в перекладі Ол. Веретенченка, Дітройт, 1959.

В 1960 році — два видання: «Вибраний Езра Павнд» в перекладах І. Костецького, в-во «На горі», Мюнхен; «Вибраний Казімір Едшмід», в-во «На горі», Мюнхен.

В 1961 р. — два видання: «Вибрані Клер та Іван Голь» в перекладі І. Костецького та інших, в-во «На горі», Мюнхен, і обговорена нами збірка «Поети Заходу» в перекладах Гординського.

Стан видань з перекладної західньої поезії на еміграції виглядає в цифрах так:

1954	— 2 видання
1955	— 1 видання
1956	— 1 видання
1957	— видань нема
1958	— 4 видання
1959	— 3 видання
1960	— 2 видання
1961	— 2 видання

Разом 15 видань, здійснених приватними засобами і заходами окремих одиниць, перекладачів і видавців, у важких еміграційних умовах — проти 12 видань, здійснених за той самий час урядовими видавництвами Української РСР! Ці цифри говорять самі за себе.

Наведеними вище книжковими виданнями активність еміграційних українських поетів не вичерпується. В збірнику віршів і поем Юзефа Лободовського «Злата грамота» (Париж, 1954) вміщені переклади з цього польського поета, зроблені С. Гординським, Л. Полтавою і Яром Славутичем. Перекладав Лободовського і автор цієї статті. В збірці Ігоря Качуровського «В далекій гавані» (Нью-Йорк-Буенос-Айрес, 1956) надрукований великий вибір його перекладів (15 віршів) з білоруських, російських, китайських і польських поетів, як і переклади західноєвропейських поетів Кюренберга, В. Е. Генлі, Ф. Г. Льорки. У збірці Євгена Маланюка «Остання весна» (Нью-Йорк, 1959) — п'ять перекладів з чеського поета Й. С. Махара і один з польського поета К. Вежинського. Марта Калитовська в збірці «Рими і не-рими» (Мюнхен-Париж, 1959) дала дев'ять перекладів з Райнера Марії Рільке, Бодлера, Верлена, Рембо, Аполлінера, Сюллі Прюдома. Більше, ніж половину збірки Остапа Тарнавського «Самотнє дерево» (Н.-Й., 1960) займають переклади з Райнера Марії Рільке, Стефана Георга, Германа Гессе, Т. С. Еліота, Е. Дікенсон, А. Мек Ліша, Езри Павнда, Ш. Бодлера, Е. Е. Каммінґса, Дайлана Томаса, Джорджа Сантаяни, В. Шекспіра, і польських поетів М. Белошевського і Тадеуша Слівяка. У збірці Ігоря Шанковського «Дисонанси» (Філядельфія, 1960) вміщені переклади з японської, китайської, індійської і шведської поезій.

В річнику «Нові поезії» (1959), що його видають молоді поети Нью-Йоркської групи, надруковані переклади з модерних поетів сучасності: Пабльо Неруди, Езри Павнда, Георга Тракля, Поля Елюара, Анрі Мішо, Е. Е. Каммінґса.

В річнику цієї ж Нью-Йоркської групи «Нові поезії» (1961) надруковані переклади з еспанської і португальської поезії Віри Вовк, Юрія Тарнавського та Богдана Бойчука і з англійської — Емми Андієвської.

Поданий нами перелік доводить, що засяг зацікавлень українських перекладачів на еміграції куди ширший, ніж на Україні, і що вони водночас з цим не засліплені шовіністично і не бояться перекладати і російських поетів.

Перекладна активність еміграції не обмежується поезією. В 1960 році появилвся том творів пок. Юрія Клена з його перекладами драм Шекспіра «Гамлет» і «Буря». Видав драму Шекспіра «Ромео і Джульєта» у своєму перекладі Ігор Костецький, який водночас із цим опублікував «Саломею» Оскара Вайлда в перекладі Б. Лепкого. Друкується збірка драм Шекспіра в перекладі Тодося Осьмачки. Микола

Понеділок переклав трагедію Жана Ануї «Медея», а в-во «На горі» готує видання його ж «Антігони».

З'ясовуючи цими даними ситуацію перекладної справи на рідних землях і на еміграції, ми не хочемо знецінювати досягнень українських перекладачів на батьківщині. Вони, працюючи не раз у нестерпно важких умовах, зробили своїми перекладами для української літератури дуже багато. Такі осяги, як переклад повного «Фавста» Гете здійснений М. О. Лукашем, його переклади віршів Сервантеса і Юліяна Тувіма залишаться вершинними в історії української перекладної поезії. Вартісними будуть завжди переклади Максима Рильського, Бажана, Миколи Терещенка, Ірини Стещенко, Бориса Тена (Хомчевського). Останній закінчив і готує вже до друку свій переклад «Одіссеї» Гомера.

З другого боку, треба ствердити, що появляються в українських перекладах на еміграції твори поетів, проскрибованих в Радянському Союзі: Рембо, Райнера Марії Рільке, Аполлінера, Валері, Леконта де Ліля, Езри Павнда, Т. С. Еліота, Голля та інших. З цього погляду українські перекладачі на витнанні видатно збагачують українську літературу, доповнюючи у великій мірі те, що занедбане чи заборонене на батьківщині. В цьому їх велика заслуга, передусім найвидатніших з-поміж них — Михайла Ореста, Ігоря Костецького та Святослава Гординського, збірник перекладів якого був для нас спонукою зробити огляд української перекладної поезії і її стану в минулому та сучасному, огляд, який потребуватиме, безумовно, ще доповнень і коректив, але який виразно визначає лінії розвитку цієї надзвичайно важливої для національної культури ділянки.

ПЕТРО ОДАРЧЕНКО: ТАРАС ШЕВЧЕНКО І ЛЕСЯ УКРАЇНКА

Лєся Українка з дитинства виховувалася в українському національному дусі. Мати її — відома українська письменниця Олена Пчілка — намагалася охоронити свою доню від русифікаційного впливу чужої російської школи, і тому Лєся вчилася дома. Мати з цією метою наймала вчителів, здебільшого студентів, які викладали українською мовою. Мати особисто стежила за освітою своїх дітей і керувала нею. Завдяки матері Лєся стала українською письменницею. В листі до О. Огоновського Олена Пчілка писала: «В дітей мені хотілося перелити свою душу й думки, — і з певністю можу сказати, що мені це вдалося. Не знаю, чи стали б Лєся й Михайло українськими літераторами, коли б не я. Може б стали, але хутчій, що ні... Від батька вони не могли б навіть навчитися української мови, бо він нею не вмів говорити. Власне я „наважила” й завше окружала дітей такими обставинами, щоб українська мова була їм найближчою, щоб вони змалку пізнавали її якнайбільше. Життя зо мною та посеред волинського люду сприяло тому».¹⁾

Найвищий зразок української мови Олена Пчілка бачила в мові творів Тараса Шевченка. В передмові до своїх «Перекладів з Гоголя» (Київ, 1881) Олена Пчілка писала: «Наші працівники української літератури надто дбають об тім, щоб якнайбільш наблизити й новіші додатки до народнього струму. З цього погляду навряд чи знайдено в іншій літературі такий приклад, як мова творів Шевченка, котра при своїй високій талановитості власне підходить нехай до вищого, але все ж чисто народнього складу мови, який знаходимо в поважних думках народніх».²⁾

Тому то Лєся Українка з дитинства знала твори Шевченка і наслідувала їх у своїх перших літературних спробах. Мала Лєся знала також біографію поета і з великою пошаною ставилася до нього. У 80-их рр. українські родини, не зважаючи на поліційні заборони, таємно відзначали роковини Шевченка. В. Самійленко у своїх спогадах пише: «Роковини Шевченка були в нас завше днем, до якого ми дуже готувалися. Треба було в нейтральних і тому безпечних з боку поліційного, але прихильних до українства кругах знайти помешкан-

¹⁾ Ом. Огоновський. Історія літератури рускої. Ч. III, від. 2, Львів, 1893, стор. 1127.

²⁾ Там же, стор. 1078.

ня під вечірку... Готувались реферати, хорові й солові співи, вірші... Часом пані Олена Пчілка читала на таких вечірках свої поезії». ³⁾

Мала Леся також брала участь у таких шевченківських святах, виступаючи з деклямацією віршів Т. Шевченка. Про одно з таких свят Леся згадує у своєму листі до бабусі Єлисавети, що жила в м. Гадячому. Дванадцятилітня Леся пише з Києва (лист з 27 лютого 1883 р.): «На празники я нікуди не ходила, бо іще слаба, а тепер позавчора ранком справляли Шевченкові роковини, то я ходила, Миша і Ліля, і ми там читали стихи». ⁴⁾

Одно з таких Шевченківських свят zorganizувала сімнадцятилітня Леся в с. Колодяжному в 1888 р. Про це свято Олена Пчілка написала до «Зорі». ⁵⁾ Глядачами на святі, крім родини Косачів, були місцеві селяни; артистами були брати та сестри Лесі і селянські діти. «Діти метушилися з самого ранку, потім зачинили двері в свій покоїк і нікого туди не пускали: щось там моторили. Коли кликнули нас, то об'явилося, що вони пристроювали портрет Шевченка: при стіні стояв столик, зап'ятий до низу якимись серпанковими завісками, а на столику стояв зовсім простий, малярської роботи портрет Шевченка, убраний стьожками, барвінком і колосками збіжжя (діялося, бачите, на селі). Наївно, але досить гоже! Отож, зійшлися всі, діячі й слухачі, і посідали поблизу другого столика, накритого білим обрусом...

«Почалась сама орудя. Малі декляматори виголошували вірші Кобзареві сміло і твердо, очка їх поблискували декляматорським одушевленням. Проказано було початок „Тополі“, половину „Гамаліі“, уривок „Єсть на світі доля“ і багаток інших... Після виголошування співали, отак собі, без музики, в скілька голосів „Садок вишневий коло хати“ на звісний мотив Лисенка, потім „Перебендю“ на голос якоїсь невідомої пісні... Після учти діти читали дещо з „Кобзаря“ таки вже з книжки, — просили жінки. Прочитали „Катерину“ (уже не раз їм читану, але завсігди їм милу), потім „Наймичку“ та ще щось. Розійшлися пізенько з тієї тихої хати, сповненої тихого славлення імени Шевченка». ⁶⁾

Року 1888 Леся Українка написала свою першу поезію, присвячену Шевченкові — «Жалобний марш», що починається такими рядками:

Вмер батько наш!
Та й покинув нас!

³⁾ В. Самійленко. «З українського життя в Києві в 80-их роках XIX ст.» (Володимир Самійленко. Твори, т. 2, К., 1958, стор. 394).

⁴⁾ Леся Українка. Твори в п'яти томах. Том V. Листи. Київ, ДВХЛ, 1956, стор. 6.

⁵⁾ «Зоря», 1889, ч. 7, стор. 119-120.

⁶⁾ Цит. за статтею: Варвара Курашова. Матеріяли до наукової біографії Лесі Українки (дитячі й молоді літа, 1879-1896 рр.). В книзі: Леся Українка. Публікації, статті, дослідження, I, К., 1954, стор. 206.

Ох, і смутний настав час!
Сиротою наша мати зосталась!

Цю поезію написано в стилі народніх голосінь:

В небі місяць ясенький,
В світі один батенько рідненький,
Наш голубонько сивенький.

«Жалобний марш» закінчується мажорним акордом, висловом віри в те, що безсмертна творчість Шевченкова вічно житиме і сприятиме боротьбі українського народу за свободу:

Пісня не вмирає,
На весь мир лунає
Щиро та правдиво,
Ворогам на диво!

Наступного, 1889 року Леся Українка написала другий вірш, присвячений Шевченкові, під заголовком «На роковини Шевченка». Поемка наголошує в нім велике значення Шевченка для національного відродження українського народу. Зasluga Шевченка полягає в тому, що він не пішов за прикладом тих українських талантів, що свої «дари доношали» в «чужу сусідську хату». Шевченко, минаючи «чужі пороги»,

Орав свою вбогу ниву,
Рідні перелоги.

Пісня поета «збудила думки на Україні». І Леся висловлює бажання, щоб могутнє поетичне слово Шевченка і далі служило великій справі національного визволення українського народу:

Хай же промінь твоїх думок
Поміж нами сяє, —
«Огню іскра великого»
Навік не згасає!

Щоб між нами не вгасало
Проміння величне,
Ти «поставив на сторожі»
Слово твоє вічне.

Далі поетка дає обіцянку продовжувати традиції Шевченка, іти його шляхом, слугуючи своїм поетичним талантом поневоленій батьківщині:

Ми, як ти, минати будем
Чужії пороги,
Орать будем свої ниви,
Рідні перелоги.

Цю поезію витримано в Шевченковому стилі, тут не тільки розмір та строфічна будова, а й образи Шевченківські. Леся навіть цитує тут окремі Шевченківські фрази.

У Шевченка: «може, зорю той переліг». У Лесі: «орав ... рідні перелоги».

У Шевченка: «іскра вогню великого». У Л. У.: «Огню іскра великого».

У Шевченка: «і на сторожі коло їх поставлю слово». У Л. У.: «Ти „поставив на сторожі” Слово твоє вічне».

Леся Українка користується і Шевченковою символікою, вживаючи словосполучення «рідна хата» в значенні Україна.

В червні 1891 року Леся Українка відвідала могилу Тараса Шевченка і повісила на репінський портрет Шевченка власноручно вишитий рушник.⁷⁾

Леся Українка раділа кожній звістці про те, що ім'я Шевченка набуває широкої популярності серед інших народів. Перебуваючи в 1897 р. в Криму, вона писала з Ялти до матері: «На Бога, пришли в тутешню народню читальню „Кобзаря”, люди просять дуже».⁸⁾ Коли Леся довідалася, що твори Шевченка видано в перекладі французькою мовою, вона звернулася з листом до Драгоманових, прохаючи надіслати їй ці переклади (1897). Перебуваючи в Естонії, Леся Українка писала сестрі: «Несподівано попала я тут на роковини Шевченка в чисто студентську компанію і в таку ж обстановку. Було три реферати, один з них доволі цікавий».⁹⁾ Ім'я Шевченка Леся Українка не раз згадувала у своїх листах з Грузії, Італії тощо. Вона популяризувала його твори серед знайомих різних національностей.¹⁰⁾

Року 1906 в Києві відбувся вечір, присвячений пам'яті Шевченка, з участю Лесі Українки.¹¹⁾ Цього ж самого року з нагоди 45-річчя з дня смерті Шевченка Леся Українка написала свій третій вірш під назвою «Легенда», йому присвячений. Ця поезія сатиричного характеру. Вістря сатири скероване проти тих видавців творів Шевченка, які переробляли за власним уподобанням тексти Шевченкових творів. Можливо також, що ця сатира була скерована і проти тих організаторів вечорів пам'яті Шевченка, що по-своєму інтерпретували його твори. Леся Українка в цій поезії говорить про «сумного поета», що

7) Дмитро Косарик. Життя і діяльність Т. Шевченка. К., 1955, стор. 280.

8) Леся Українка. Твори в п'яти томах. Т. V, К., 1956, стор. 200.

9) Там же, стор. 301.

10) Іван Пільгук. Продовжуючи дорогі традиції. «Літ. газета», ч. 16, 24. II. 1961, стор. 3.

11) Дмитро Косарик. Цит. праця, стор. 286.

«рядами думи шикував». Про багатство мотивів у творчості Шевченка Леся Українка висловлюється такими метафорами:

Крилами думоньки тріпочуть...
 ... Одна полинула високо,
 Друга поринула глибоко,
 А третя вже гніздечко в'є;
 Та, мов орлиця, славу кличе,
 А друга чайкою кигиче
 Або зозулею кує.
 Буйна шукає сходу сонця,
 Лагідна в'ється край віконця,
 Мов ластівка все припада.

Тим часом люди «сильця поставили» і почали «ловитись думки-пташки». Наловивши їх, люди «заходилися їх чепурить»:

Всіх чорнокрилих побілили,
 А білих трошки почорнили,
 І всіх дали позолотить.
 А щоб котра не полетіла,
 Приборкали усім їм крила.

І коли однієї днини

Були співцеві роковини
 Рождення й смерти заразом,

то люди стали згадувати великого співця, цитуючи його твори, по-своєму спрепаровані.

Пташки тоненько щось пищали
 Та позолотою бряжчали...

І поет, що в «Вічній Славі пробував», звернувся до гостей з таким запитанням:

«Громадонько моя поштива,
 Де ти набрала сього дива?»
 Він не пізнав своїх дітей!

Так уципливо висміяла Леся Українка тих, що причісували під свою гребінку палке революційне слово поета, пригашуючи його справжній ідейний зміст.

У 50-ті роковини з дня смерти Шевченка Леся Українка написала свою четверту, присвячену йому поезію, під назвою «На роковини».

Це, безперечно, найкраща поезія Лесі Українки з усіх чотирьох. Поетка підкреслює тут найважливішу і найхарактеристичнішу рису Шевченка, як людини і як поета — його самовіддану, жертвну любов до України. Леся Українка відзначає, що багато було українських поетів, що любили Україну, але їх любов до рідного краю була однобічна, обмежена:

Той в ній давнину покохав,
Той мрію молоденьку.

І часто ці обмежені поети-патріоти «надвечір забували все, про що співали вранці» і «йшли до іншої в гостину». Шевченкова любов до України не знає ніяких меж:

Він перший полюбив її,
Як син кохає неньку.

Хоч би була вона стара,
Сумна, змарніла, бідна,
Для сина вірного вона
Єдина, люба, рідна.

Ні царські тюрми, ні заслання, ні десятилітня тяжка неволя — ніщо не могло похитнути великої любови Шевченкової. За свою безмежну любов до матері-батьківщини вірний син її зніс тяжку долю і страждання:

Він перший за свою любов
Тяжкі дістав кайдани,
Але до скону їй служив
Без зради, без омани.

Свою поезію Леся Українка закінчує ствердженням великої ваги Шевченка для України, ствердженням його могутнього впливу на прийдешні покоління. Велика Шевченкова любов до України перемогла все, перемогла простір, час і смерть. Вогонь Шевченкової любови, що поймав його безсмертні твори, горить у серцях мільйонових мас українського народу і вічно горітиме в душах наступних поколінь. Цю вічну дію Шевченківської жертвної безмірної любови Леся Українка висловила в таких кінцевих рядках свого вірша:

Усе знесла й перемогла
Його любови сила.
Того великого вогню
І смерть не погасила.

Цей вогонь любови до своєї країни горів і в серці поетки — гідної дочки свого духовного батька Шевченка, цим вогнем палало і її мужнє поетичне слово. Виступаючи в Дерпті на студентському вечорі, присвяченому Шевченкові, Леся Українка прочитала свій напоєний шевченківським протестом проти царизму вірш «*Fiat pox*». Вона закликала студентів не зважати на суворі царські переслідування, діяльно працювати і боротися за свободу і права поневоленого народу. Треба брати приклад з Шевченка, говорила Леся Українка, з Шевченка, який, хоч і зазнав жорстоких переслідувань, зробив для свого народу незмірно багато.¹²⁾

Всі ці факти з життя Лесі Українки свідчать, з якою великою любов'ю і пошаною ставилася вона до Тараса Шевченка. Закликаючи молодь брати приклад з нього, Леся Українка всім своїм життям і всіма своїми творами показала, як саме треба брати приклад з Шевченка. Леся Українка сама йшла тернистим шляхом Шевченка і закликала інших йти цим шляхом. У своїй поезії «*На столітній ювілей української літератури*» (1898) двадцятисемилітня поетка яскраво визначила шлях літератури поневоленого народу, шлях таких письменників, як Шевченко.

Не вів до палацу їх шлях:
 Не оди складали, а думи народу,
 Не в стансах прославили милої вроду,
 А в тихих журливих піснях...

Ті вічні пісні, ті єдинії спадки
 Взяли собі другі поети-нащадки
 І батьківським шляхом пішли;
 Ніхто їх не брав під свою оборону,
 Ніхто не спускався з найвищого трону,
 Щоб їм уділяти хвали.

Чоло не вінчали лавровії віти,
 Тернів не скрашали ні злото, ні квіти,
 Страждали співці в самоті;
 На них не сіяли жупани-лудани,
 Коли ж на руках їх дзвеніли кайдани,
 То вже не були золоті.

*

Поезія Шевченка мала великий вплив на літературну творчість Лесі Українки та на її світогляд. В окремі періоди життя поетки цей вплив Шевченка не був однаковий. В першому періоді творчості Лесі

¹²⁾ П. Горянський. Згадки про Лесю Українку. «Життя і революція», 1926, ч. 2-3, стор. 99-102. Цит. за кн.: Олег Бабишкін, Варвара Курашова. Леся Українка. Життя і творчість. К., 1955, стор. 128.

Українки, періоді учнівському, коли Леся тільки починала писати, коли її стиль був невироблений, коли вона наслідувала свою матір, Олену Пчілку, Шевченка, Гайне, коли вона лише переспівувала старі романтичні теми і вживала конвенціональних форм, — вплив Шевченка був чисто зовнішній, формальний. У своїх перших творах: «Конвалія», «Надія», «Пісня», «Вечірня година», поема «Русалка» та в інших Леся Українка користується Шевченковою лексикою, зокрема здібнілими формами, постійними епітетами, шевченківською синтаксою, почасти Шевченковою метрикою і ритмікою. В творах 12-13-літньої поетки багато, як каже Франко, «дитинячої імпресіоністики». Залишаючися по-учнівськи в межах Шевченківської тематики, стилістики та лексики, Леся Українка, як зазначає Б. Якубський, «всі ці елементи в міру можливості підвищила й вміло впорядкувала, певна річ, у своєму піетизмі до шевченківських прийомів іноді не додержуючи міри. У Шевченка вона бачила широке вживання зменшених речівників для утворення певного враження лагідності й милування, — вона майже ні одного речівника не залишає не зменшеним; Шевченко дозволяє собі досить вільне римування, Леся вже знає, що то есть точна рима та римує свою поему надзвичайно уважно тільки точними римами, — правда дуже часто дієслівними». ¹³⁾ Ось приклад такого наслідування чисто зовнішніх ознак народньо-поетичного стилю:

Щовечора, як зіронька
 До місяця сходить,
 Молодая дівчинонька
 В садочок виходить.
 («Русалка»)

В циклі віршів «Подорож до моря» також зустрічаємо виразні ремінісценції з творів Шевченка і наслідування його. Ось один з прикладів:

Ой, лимане, лиманочку, хвиле каламутна!
 Де поділась наша воля, слава наша смутна?

Те, що Леся Українка у своїх перших творах широко користується романтичною лексикою Шевченка, його образами, епітетами, ритмом і фразеологією, відзначали історики літератури та критики, починаючи з Франка. Але треба при цьому сказати, всі ці використані Лесею особливості шевченківського стилю — це особливості стилю ранніх Шевченкових творів. Отже, констатуючи вплив Шевченка на ранню творчість Лесі Українки, треба передусім визначити межі цього впливу і характер його. Ранні твори Лесі Українки, написані тоді, коли їй було 12-17 років, — це твори, в яких видно вплив р а н н і х т в о -

¹³⁾ Б. Якубський. Творчий шлях Лесі Українки. В книзі: Леся Українка. Твори. Том I, К., «Книгоспілка», 1927, стор. LXII.

рів Шевченка, а не взагалі всієї творчості Шевченка. «Ліричний хист Лесі Українки, — каже М. Зеров, — розвивався дуже повільно. Виступивши з першими писаннями замолоду, ... вона надовго залишилась у рамках ординарної шевченківської творчості, умовної і неспіливої». ¹⁴⁾ До цього речення, на нашу думку, треба внести певний коректив: Леся залишалася в рамках стилістичних особливостей ранньої Шевченкової творчості з її романтизмом і народньо-пісенним стилем. Стиль бойової політичної лірики Шевченка, стиль його грізної сатири, стиль його патріотичної лірики та глибокої особистої лірики часів заслання не відбився на ранніх творах Лесі Українки. Зате повною мірою відбився він на пізніших творах поетки, особливо в її циклі «Невільничих пісень».

Початкову творчість Лесі Українки правильно схарактеризував Іван Франко у своїй літературно-критичній студії, присвяченій писанням Лесі Українки. Ранню творчість молодій поетці Франко вважав за «слабенький відгомін Шевченківських балад, без їх широкої мелодії, без того твердого підкладу життєвої обсервації та соціальних контрастів, що надавав тим романтичним баладам ваги й принади вічно живих творів». ¹⁵⁾

Однак і ця, в основі своїй слухна характеристика ранньої поезії Лесі Українки була б неповна, якщо не додати до неї, що навіть і в ранніх творах Лесі Українки помітні перші ознаки оригінального таланту, ознаки поширення тематики, помітні шукання нових мистецьких форм, нових стилістичних засобів. Уже самі заголовки таких її перших творів, як «Сафо», «Остання пісня Марії Стюарт», свідчать про намагання поетки вийти за межі національної української тематики. Далі плекання таких форм, як сонет, також свідчить про прагнення поетки вийти за межі традиційної строфіки. У своєму ранньому сонеті «Остання пісня Марії Стюарт» (1888) сімнадцятилітня поетка, як зазначає В. Порський, «прийняла форму клясичного європейського сонета, а не вільного, як у Пушкіна». ¹⁶⁾ Отже уже в ранніх своїх творах Леся Українка робить певні спроби вийти на широкий шлях європейської поезії. Серед цих ранніх творів Лесі Українки визначається своєю силою, бадьорістю і оптимізмом цілком оригінальний вірш «Contra spem spero».

*

Другий період літературної творчості Лесі Українки починається циклом «Мелодій» і поемою «Давня казка» (1893). В наслідок довгої наполегливої праці над собою, в наслідок глибокого вивчення кращих творів світового письменства, упертої праці над перекладами вона удосконала свою літературну техніку. А побувши більше, ніж рік,

¹⁴⁾ М. Зеров. Леся Українка. В книзі: Микола Зеров. До джерел. Краків-Львів. Українське з-во, 1943, стор. 160.

¹⁵⁾ І. Франко. Леся Українка. «Літературно-науковий вісник», 1898, кн. VIII, стор. 6-28.

¹⁶⁾ В. Порський. Сонет у Лесі Українки, «Світання», ч. 3, стор. 20.

у Софії у свого дядька М. Драгоманова, вона завершила свою вищу освіту. Її світогляд викристалізувався, остаточно виробилися її політичні погляди, остаточно зформувалася непримиренна вдача юної поетки, зміцнів її дух завзяття і рішучости. Полум'яне слово Лесі Українки набуває справді шевченківської сили та енергії. Її поезія досягає своїх вершин і дорівнює найсильнішим зразкам політичної поезії Шевченка. Цей незвичайний революційний запал поезій Лесі Українки, об'єднаних у циклі «Невільничі пісні» та «Сльози-перли», і дав привід Іванові Франкові поставити їх поруч з Шевченковими: «Від часу Шевченківського „Поховайте та вставайте, кайдани порвіте“ Україна не чула такого сильного, гарячого та поетичного слова, як із уст цієї слабосилої, хворої дівчини. Правда, українські епігони Шевченка не раз „рвали кайдани“, віщували волю, але це, звичайно, були фрази, було переживання не так думок, як поетичних зворотів і образів великого Кобзаря... Ще раз повторюю: читаючи м'які та рознервовані писання сучасних молодих українців-мужчин і порівнюючи їх з тими бадьорими, сильними та сміливими, при тім такими простими словами Лесі Українки, мимоволі думаєш, що ся хора, слабосила дівчина трохи чи не одинокий мужчина на всю новочасну соборну Україну». ¹⁷⁾ Ця Франкова характеристика не охоплює, звичайно, всієї творчости Лесі Українки; вона стосується лише творів поетки, написаних у період від 1893 до 1898 року. Пізніше Леся Українка виявила свій могутній талант ще глибше і ширше.

Розглядаючи творчість Лесі Українки в другий період її літературної діяльності (1893-1902), констатуємо спорідненість її творчости з Шевченковою не в аспекті запозичення і переспівування романтичних мотивів раннього Шевченка, а в аспекті продовжування його ідейної лінії періоду «Трьох літ» і періоду після заслання.

Шевченко в своєму програмовому вірші «Три літа» з'ясував свій душевний перелім, своє «прозрівання», що спородило його політичну лірику 40-их років. Ці три роки, пише Шевченко, «опустошили убоге моє серце тихе, погасили усе добро, запалили лихо»; вони «сльози сушили, сльози щирої любови».

І я прозрівати
Став потроху... Доглядаюсь, —
Бодай не казати.
Кругом мене, де не гляну,
Не люди, а змії...
І засохли мої сльози,
Сльози молодії.
І тепер я розбитее

¹⁷⁾ Іван Франко. Леся Українка. «Літ.-науковий вісник», 1898, кн. VII. Цит. за статтею Б. Якубського, «Творчий шлях Лесі Українки» (Леся Українка. Твори. Т. I, Київ, «Книгоспілка», 1927, стор. XVII).

Серце ядом гою,
 І не плачу, й не співаю,
 А вию совою.

Леся Українка в поезії «Ворогам» висловлює аналогічні настрої гніву і ненависти до ворогів українського народу:

... Вже очі ті, що так були привикли
 Спускати погляд, тихі сльози лити, —
 Тепер метають іскри, блискавиці...
 Уста, що солодко співали й вимовляли
 Солодкі речі або тихі жалі,
 Тепер шиплять від лютости, і голос
 Спотворився, наче свист гадючий...

Ця поезія Лесі Українки, написана білим віршем, істотно відрізняється від Шевченкової поезії «Три літа» своїми формальними ознаками; проте ідейний зміст її подібний до Шевченкової поезії, і навіть окремі образи тотожні: характер попередньої своєї творчості Шевченко віддав в образі «добрих сліз», «сліз щирої любови», а Леся Українка — в образі «тихих сліз». Свій душевний перелім Шевченко змалював таким образом:

І тепер я розбитее
 Серце ядом гою,
 І не плачу, й не співаю,
 А вию совою.

Леся Українка свій душевний перелім віддала образом, подібним до Шевченкового:

Уста, що солодко співали й вимовляли
 Солодкі речі або тихі жалі,
 Тепер шиплять від лютости...

В циклі «Невільничі пісні» громадська лірика Лесі Українки набуває Шевченківського патосу, сили і мужности. Так само, як Шевченко у своїй творчості періоду «Трьох літ» та періоду після повернення з заслання з несамовитою силою картав неволю, панів, царя, рабську психологію земляків, звеличував непохитних борців-мучеників, закликав до революційної боротьби за свободу поневоленого українського народу, а також за свободу інших поневолених народів; так само, як Шевченко особливого значення надавав поетичному слову в боротьбі за волю і патетично висловив свою жертвну любов до України, — так само і його вірна послідовниця, не наслідуючи Шев-

ченківських поетичних формальних засобів, а знаходячи свої оригінальні засоби поетичного стилю, піднесла на нову вершину ті самі мотиви громадської лірики, достосовуючи їх до нових історичних обставин.

В багатьох поезіях Шевченко висловлює рішучий протест проти царського деспотизму, а також проти існування царів взагалі:

Бодай кати їх постинали
Отих царів, катів людських.

Чи буде кара царям, царятам на землі?

Буде бите царями сіяне жито.

Таких висловлювань можемо процитувати з творів Шевченка багато. Так само і Леся Українка свою поезію «Напис в руїні» закінчує вимовним гаслом: «Хай гине цар!» Антицарські мотиви звучать у поезіях «Fiat pox», «Slavus-Sclavus», а також у відкритому листі до французьких письменників: «Голос з Росії однієї ув'язненої».

Шевченко гнівно картав і засуджував рабську психологію земляків. Досить згадати образ «землячка» з циновими гудзиками в поемі «Сон», досить пригадати різні вислови на адресу людей з рабською психологією: «німці, подлії раби», «донощики і фарисеї», «раби з кокардою на лобі», «няньки отечества чужого». Леся Українка рішуче засуджує рабську покірність «синів Слов'янщини»:

Троїстая нагайка тіло крає,
А він, ховаючись, плете сильце
І братові під ноги простирає.

З великою тугою малює поетка трагічне становища народу, ще не дорослого до національної свідомости і позбавленого людської гідности:

Народ наш, мов дитя спієє зроду,
Ніколи світа-сонця не видав,
За ворогів іде в огонь і в воду,
Катам своїх поведарів оддав.

Але, як Шевченко вірив у той час, коли «німим отверзуться уста», коли «оживуть степи, озера», коли «раби... позіходяться докупи», так само і Леся Українка висловила віру в неминуче прозріння рабів і в їх переможну революцію:

А хто ж були ті вояки одважні,
Що їх зібрав під прапор свій Спартак?

Шевченко дав геніяльну характеристику царської тюрми народів у трьох рядках, що стали крилатим словом, афоризмом:

Од молдаванина до фіна
На всіх язиках все мовчить,
Бо благоденствує.

Цей Шевченківський образ країни, де «все мовчить», можливо, навів Лесі метафору «часи глухонімії», а також рядки:

І там, де на всьому лежить печать мовчання,
Де стримані і скарги, і пісні,
Де здавлені прокльони і ридання,
Вість людям подають кайдани голосні.

Як на яскравий приклад ідейної спорідненості творів Лесі Українки з громадсько-політичною лірикою Шевченка, Іван Франко вказав на цикл поезій Лесі Українки «Сльози-перли». В цих поезіях Франко відчув стогін пригніченої душі. «Сей стогін тим страшніший, що він не пливе з якогось песимістичного світогляду, не є доктриною, а тільки є виразом безмірно болючих обставин, серед яких живе авторка і серед яких знаходиться українське слово та всяка вільна гуманна думка в Росії».¹⁸⁾

Аналізуючи цикл «Сльози-перли», Франко ставить його поруч з Шевченковим «Заповітом» та з поезіями Шевченка, написаними на засланні. Франко характеризує цей поетичний цикл «як вияв громадянської туги, тієї туги, що не дає спокою, будить до боротьби».¹⁹⁾

Шевченко звеличив у своїх творах «споборників святої волі», безстрашних борців за свободу і права народні, звеличив кавказьких борців, що вели нерівну героїчну боротьбу проти російського імперіалізму та колоніалізму. Непохитність і завзятість борця за краще майбутнє уособнена у Шевченка в мітичному Прометей. Так само і Леся Українка в багатьох своїх творах звеличала революційних борців. Таким є образ сміливої і самовідданої революціонерки в поезії «Гришниця»; такими є образи «нащадків Прометея».

Немов перегукуючися з рядками Шевченкового «Кавказу»:

Споконвіку Прометея
Там орел карає,
Що день Божий довбе ребра
Й серце розбиває,

¹⁸⁾ Іван Франко. Твори. Том XVII, стор. 237. (Цит. за книгою: «Творчість Івана Франка». Збірник статей. К., в-во Академії наук УРСР, 1956, стор. 104).

¹⁹⁾ М. Д. Деркач, В. С. Курашова. «Франко — літературний критик Лесі Українки» (збірник «Творчість Івана Франка», К., Академія наук УРСР, 1956, стор. 104).

Леся Українка показує, чим становище борців за волю в Росії гірше, ніж становище Прометея:

Брати мої, нащадки Прометея!
Вам не орел розшарпав груди горді, —
Бридкі гадюки в серце уп'ялись.
Ви не приковані на тій кавказькій кручі,
Що здалека сіяє сніжним чолом,
Про в'язня звістку людям даючи!
Ні, ви поховані в землянках, звідки навіть
Не чуто брязкоту кайданів, ні стогнання,
Ні непокірних слів...

Леся Українка найвище цінила в людині невгнутість і безкомпромісовість. Цим шляхетним властивостям Леся Українка дала вираз у широко відомих тепер, коротких фразах-афоризмах: «Убий — не здамся», «Або погибель — або перемога».

Шевченко вважав своє поетичне слово важливим чинником у боротьбі за свободу: «Возвеличу малих отих рабів німих, я на сторожі коло них поставлю слово!» Такої ж великої ваги надавала слову і Леся Українка, називаючи його своєю єдиною зброєю:

Слово, моя ти єдина зброє,
Ми не повинні загинуть обоє!
Може, в руках невідомих братів
Станеш ти кращим мечем на катів.

Так само, як і Шевченко, Леся Українка своє могутнє поетичне слово свідомо поставила на службу великій ідеї відродження України, ідеї визволення українського народу з національної, політичної і соціальної неволі.

Шевченко і Леся Українка дуже часто зверталися до образів Біблії, до палкої біблійної мови старозавітних пророків, щоб висловити свої почування, свої ідеї, свою любов до батьківщини, свої пристрасні заклики до боротьби. Видатний мовознавець і дослідник мови Шевченка, акад. Л. Булаховський писав, що «Шевченком володіє в старовинному біблійному способі вислову найбільше вольова стихія — міць намагання пристрасного і гнівного. В орлиному клекоті гнівних пророків..., що з'являються до народу, щоб докоряти йому за кволість і закликати до великого і високого, він відчуває споріднене своїй душі... Його зближає з ними міць протесту, в основному морального, обурення проти сильних, що використовують свою силу на пригноблення слабших, на розтління „правди“, світлий образ якої, раз підкоривши поетову душу, вже не може в ній умерти. Ось чому легко переключає Шевченко у власні способи вислову величезної художньої сили і фразеологізми сивої давнини, що поетично ввібрала

в себе енергію морального протесту і тим самим міцних поривань до того, що поет вважає досконалим і обов'язковим».²⁰⁾

Так само і Лесею Українкою володіє в біблійному способі вислову вольова стихія. «Не раціоналізм, — каже М. Драй-Хмара²¹⁾, — не утопізм є властивістю Лесі Українки, а волюнтаризм. Нестримний потяг, рух, що тепер у літературі звать динамізмом, характеризує поезію Лесі Українки». Ця вольова стихія з найбільшою силою виявляється у Шевченка і в Лесі Українки в їхніх творах на біблійні теми. Шевченко у своїх переспівах «Давидових псалмів» висловлював свої революційні ідеї, виступав проти царів, благав Бога допомогти в боротьбі проти лютого ворога, в образі Вавилонського полону малював становище українського народу в полоні російському. Тему Вавилонського полону розвинула Леся Українка в своїх надзвичайно сильних поемах «Вавилонський полон» і «На руїнах». Шевченко в поезії «Подражаніє Ісаїї» малює візію майбутнього відродження і визволення уярмленого народу:

... і потечуть веселії ріки, а озера кругом гаями поростуть.

Так само пророчиця Тірца в поемі Лесі Українки зображає майбутнє воскресіння народу:

І зацвіте Сіон весняним крином,
І знов поллється молоком і медом
Земля обітована...

Шевченко словами псалма благає Бога:

Поможи, ізбави нас
Вражої наруги.

Леся Українка в поезії «Ізраїль в Єгипті» також звертається з благанням до Бога:

Боже, рятуй: наша віра вмирає!

Символічність своїх поем про Вавилонський полон Леся Українка повністю розкрила в поезії «І ти колись боролась, мов Ізраїль, Україно моя!», що закінчується такими словами:

І доки рідний край Єгиптом буде?
Коли загине новий Вавилон?

²⁰⁾ Акад. Л. Булахівський. Російські поеми Т. Шевченка та їх місце в системі поетичної мови першої половини XIX століття (Академія наук УРСР, «Пам'яті Шевченка», 1944, стор. 77-78).

²¹⁾ М. Драй-Хмара. Леся Українка. Життя й творчість. Київ, ДВУ, 1926, стор. 95.

Леся Українка переклала кілька уривків із Єзекіїля, Ісаї та Ієремії.²³⁾

В одному з листів до М. Драгоманова Леся Українка висловила своє захоплення біблією як джерелом високої поезії: «В біблїї, окрім всього іншого, маса дикої, грандіозної поезії, і мені скучно, коли я довго її не читаю».²³⁾ Пригадаймо, що Шевченко у своєму «Щоденнику» (якого Леся Українка не знала) занотував: «Я не равнодушнен к библиной поэзии».²⁴⁾ В «гіркій давноминулій долі» старих часів Шевченко і Леся Українка бачили «образ рідної неволі», а в палких словах біблійних пророків вони знаходили мистецькі засоби для вияву свого протесту проти деспотизму та неволі і для закликання до боротьби за правду і свободу.

Леся Українка у своїй праці «Утопія в белетристиці» характеризує біблійні книги пророків такими словами: «Ми знаходимо в пророків запал і завзятість, повний брак об'єктивности, нагромадження образів, порівняннів, докорів, погроз, обітниць, віщувань, жалю, надії, гніву — всі почуття, всі пристрасті людського серця відбилися яскраво в тій огнистій ліриці... Навіть сама техніка фрази неначе вимірена свідомо на те, що тепер звуть суггестією (внушенням): кожний образ, кожна імперативна фраза повторюється двічі, різними, але синонімічними виразами рівної сили, і через те силоміць западають в пам'ять і заглушають голос критики в думці читача».²⁵⁾ М. Драй-Хмара зазначає, що цими рисами відзначається і поезія Лесі Українки: «Символічні образи свої Леся сугестує читачеві шляхом всяких технічних прийомів — повтореннів, синонімічних виразів тощо... Своєю ідеалістичною мовою, своїм символічним думанням нагадає Леся стародавніх єврейських пророків».²⁶⁾

Це символічне думання привело до небувалого в українських письменників поширення тематики творчості Лесі Українки, до використання всесвітніх мандрівних сюжетів, до появи цілого ряду видатних творів з вічними образами і темами. Але в цих творах з неукраїнською тематикою Леся Українка, як слушно зазначає М. Євшан, «думала про Україну, серцем була при нас, писала навіть про наш час і наші обставини».²⁷⁾ «Американські пущі, середньовічна Іспанія, Рим і Єгипет — то тільки більш-менш прозорі псевдоніми її рідного краю»,

²³⁾ Петро Одарченко. Переклади Лесі Українки з Біблії. «Наша культура», Вінніпег, 1951, ч. 1, стор. 22-25; ч. 2, стор. 22-27.

²³⁾ Петро Одарченко. Леся Українка і М. П. Драгоманів. У книзі: Леся Українка. Твори. Том 3, Нью-Йорк, 1954, стор. 23.

²⁴⁾ Тарас Шевченко. Повна збірка творів у 3-х томах. Том III, К., 1949, стор. 218.

²⁵⁾ Леся Українка. Утопія в белетристиці. В книзі: Леся Українка. Публікації. Статті. Дослідження. Т. 2, К., в-во АН УРСР, 1956, стор. 72.

²⁶⁾ М. Драй-Хмара. Цит. праця, стор. 104-105.

²⁷⁾ М. Євшан. Леся Українка. «ЛНВ», 1913, кн. 10, стор. 51.

— зазначає М. Зеров.²⁸⁾ Леся Українка, каже А. Гозенпуд, «прагнула знайти вічне в своїй сучасності і актуальне в минулому».²⁹⁾ О. Дорошкевич дав вичерпне з'ясування цього питання такими словами: «Сюжети своїх поем і драм Леся Українка бере здебільша з неукраїнського побуту, звертаючись до життя давніх євреїв, вавилонян, греків, римлян, еспанців, французів 18 століття. Але це тільки зовнішнє тло, потрібне поетесі для того, щоб одійти від деталей сучасного побуту і тим всю увагу скерувати на поглиблення психологічної боротьби героїв. От у цій психологічній, головній частині своїх поем Леся Українка глибоко сучасна, розв'язуючи найпекучіші проблеми українського суспільства своєї доби».³⁰⁾

Твори Лесі Українки з християнською тематикою («У катакомбах», «Руфін і Прісцилла», «Адвокат Мартіян») також розв'язували проблеми українського життя. У своєму підході до змалювання життя перших християн Леся Українка, безперечно, наслідувала Шевченка, зокрема його твір «Неофіти» з його неприхованою тенденційністю і алегоризмом. Всім своїм вістрям поема «Неофіти» спрямована проти царського самодержавства. Неофіти — це революціонери. Так само, як Шевченко в «Неофітах», Леся Українка у своїх творах про перших християн висловлювала революційні ідеї боротьби проти царської Росії, боротьби за волю проти рабства і гніту.

Шевченко і Леся Українка мали на оці тогочасні українські проблеми і тоді, коли зверталися до тем з історії українського народу.

В поемі «Сліпий» Шевченко устами свого героя Степана, що розповідає про зруйнування Січі росіянами, характеризує московське панування таким афористичним виразом:

А москалі і світ Божий в путо закували.

В історичній поемі Лесі Українки «Бояриня», що стосується часів Руїни, ця теза чужого панування розкрита в численних позиціях. Головна героїня поеми Оксана, хоч вона бояриня, почуває себе невільницею:

Хіба ж я тут не як татарка
Сиджу в неволі? ...
Скрізь палі, канчуки ... Холопів продають ...

Шевченко констатує, що Богдан Хмельницький даремно довіряв Москві, бо кінець-кінцем «москалики, що заздріли, то все очухрали». Леся Українка стверджує даремність зусиль Степана добитися на московській службі, на вірній службі цареві, кращої долі для України.

²⁸⁾ М. Зеров. Леся Українка. В книзі: Микола Зеров. До джерел. Краків-Львів, 1943, стор. 179.

²⁹⁾ А. Гозенпуд. Театр Лесі Українки. В книзі: Леся Українка. Театр, К., 1946, стор. 13.

³⁰⁾ О. Дорошкевич. Підручник історії української літератури. Вид. 2, стор. 244.

Сам Степан, упевнившись в марності обраного ним шляху, малює свій душевний стан такими словами:

Хто засланий, в тюрму замкнутий був,
А ми несли кайдани невидимі.
Хто мав хвилини щастя в боротьбі,
А нас важка, страшна душила змора.

Як Шевченко вважав, що тільки збройна боротьба може принести волю народові, так і Леся Українка у своїй поемі «Бояриня» доводить шкідливість Степанового шляху і доцільність лише збройної боротьби.

Основною передумовою успішності такої боротьби повинна бути єдність українських сил. Цю думку, виходячи з історичного прикладу невдалого повстання гетьмана Мазепи, Шевченко убрав у такі слова:

Ой, пожали б, як би були
Одностайне стали
Та з фастовським полковником
Гетьмана едали.

Цю саму думку, тільки на іншому історичному прикладі, висловлює і Леся Українка. В поезії «І ти колись боролась, мов Ізраїль, Україно моя» Леся Українка стверджує, що перемогу Богданові Хмельницькому забезпечила єдність українських сил.

... Та знялась високо
Богданова правиця, і народи
розбіглися, немов шакали ниці.
Брати братів пізнали і з'єднались...
... І вже Богдан пройшов по тій землі
від краю і до краю. Свято згоди
між ним і Духом гучно відбулося
в золотоверхім місті.

Роз'єднання українських сил, «жах і розбрат» призвели до того, що «знов настав єгипетський полон, та не в чужій землі, а в нашій власній».

Ідучи за Шевченковим заповітом «Борітеся — поборете», Леся Українка закликає своїх земляків:

Борись і добувайся батьківщини,
бо прийдеться загинуть у вигнанні
чужою-чуженицею в неслав'ї.

Переїнявшись Шевченковими закликами: «Поховайте та вставайте, кайдани порвіте», «А щоб збудить хиренну волю, треба миром, громадою обух сталить», Леся Українка в революції, у всенародньому

повстанні бачить єдиний певний шлях до визволення, шлях до перемоги народу над гнобителями:

Хай ми хоч раз заговоримо громом,
Так, як веснянії хмари!

В поемі «Роберт Брюс» Леся Українка показує, що веде до перемоги тільки наполеглива і безнастанна боротьба.

Шевченко свою любов до України та її поневоленого народу з найбільшою силою висловив у блискучій поезії «Мені однаково». В ім'я визволення уярмленої батьківщини поет ладен піти на найбільше: на відмову від особистого щастя, навіть на відмову від пам'яті про принесену ним жертву, на повне самозречення навіть у майбутньому. Але не однаково поетові,

Як Україну злії люди
Присплять, лукаві, і в огні
Її, окрадену, збудять.

Цю ідею висловлює і Леся Українка. Для визволення України вона ладна принести найбільшу жертву, «аби упала ся тюремная стіна»:

Нехай вона впаде і зрушене каміння
Покриє нас і наші імена.

Цей же мотив саможертви в ім'я рідного краю найчіткіше розроблено в драматичній сцені «Іфігенія в Тавриді». Свою глибоку тугу за рідним краєм Іфігенія висловлює такою гарячою тирадою:

А в серці тільки ти,
Єдиний мій, коханий рідний краю!
Все, все, чим красен людський вік короткий,
Лишила я в тобі, моя Елладо.
Родина, слава, молодість, кохання
Зосталися далеко за морями.
А я сама на сій чужій чужині,
Неначе тіль забутої людини,
Що по Гадесових полях блукає,
Сумна, бліда, безсила, марна тіль.

З розпачу і великої туги Іфігенія видобуває ніж і хоче себе забити; але раптом пускає ніж додолу, переборюючи свою слабодухість:

Ні, се не варт нащадка Прометея!
Коли хто вмів одважно йти на страту,
Той мусить все одважно зустрічатъ.
Коли для слави рідної країни

Така потрібна жертва Артеміді,
Щоб Іфігенія жила в сій стороні
Без слави, без родини, без імення, —
Хай буде так.

Для Шевченка і Лесі Українки найвища святість — це Україна. Своєю творчістю, починаючи від першого дитячого вірша і кінчаючи останнім своїм твором, Леся Українка засвідчила свою велику любов до України. Дев'ятнадцятилітня поетка в першій із поезій циклу «Сім струн» звертається до України:

До тебе, Україно, наша бездоляная мати,
Струна моя перша озветься...

Одна з найкращих «Невільничих пісень» (1895-1896) починається такими словами:

І все таки до тебе думка лине,
Мій занапащений, нещасний краю...

Характеризуючи цей вірш, Микола Зеров чує в ньому «крик болю і туги, неприкрашений, непідроблений голос серця», те, «що хорощим словом узивалося колись „людський документ”».³¹⁾

«Ні розкішна природа чужих країн, — каже Б. Якубський, — ні великі досягнення європейської культури, ні особисті страждання не можуть вийняти з пам'яті нащасну долю рідного краю. „І все таки до тебе думка лине” — думка гаряча, пекельна, що від неї серце гине. Це Лесине „і все таки” на довгі часи стає щирим почуттям української інтелігенції, тої кращої інтелігенції, що її ніщо не спокуюсило покинути рідний край та роботу для його пробудження й визволення».³²⁾

У Шевченка і Лесі Українки щастя рідного народу було формульоване в трьох словах: «воля», «правда» і «рідна хата», себто незалежна держава. Шевченко в «Кавказі» проголошує:

Встане правда. Встане воля.

Ці два поняття в'яже до купи і Леся Українка, наприклад, у таких рядках, вкладених в уста раба-неофіта:

А я піду за волю проти рабства,
Я виступлю за правду проти вас.

³¹⁾ М. Зеров. Леся Українка. Цит. праця, стор. 156.

³²⁾ Б. Якубський. Творчий шлях Лесі Українки. В книзі: Леся Українка. Твори, Том І. К., «Книгоспілка», 1927, стор. LVI.

Мрію про державну незалежність Шевченко геніяльно висловив у короткій сентенції:

В своїй хаті — своя правда, і сила, і воля.

Ця ж туга за рідною хатою — незалежною державою висловлена в таких рядках Лесі Українки:

Ми навіть власної не маєм хати,
Усе одкрите в нас тюремним ключарям:
Не нам, обідраним невільника, казати
Речення гордеє: «Мій дім, мій храм».

Як Шевченко вірив, що неминуче прийде той час, коли «встане Україна і розвіє тьму неволі, світ правди засвітить, і помоляться на волі невольничі діти», так само і Леся Українка вірила, що

Встане велетень тоді,
Розправить руки грізні
І вмить розірве на собі
Усі дроти залізні.

Шевченко у своєму «Заповіті» висловив бажання:

І мене в сім'ї великій,
В сім'ї вольній, новій
Не забудьте пом'янути
Незлим тихим словом.

Леся Українка також вірила в щасливе майбутнє української нації, у вільну нову сім'ю, вірила в те, що в майбутній вільній Україні її поетичне слово буде лунати разом з новими співами нових поетів:

Інші будуть співці по мені,
Інші будуть лунати пісні,
Вільні, гучні, одважні та горді
Поєднаються в яснім акорді
І полинуть у ті небеса,
Де сіяє одвічна краса,
Там на їх обізветься луною
Пісня та, що не згине зо мною.

ДАРІЯ РЕБЕТ: «ВЕЛИКИЙ ТЕАТР»

(До підсумків шевченківського року в УРСР)

Так малий льох в Суботові
Москва розкопала,
Великого ж того льоху
Ще й не дошукалась.

(Т. Шевченко, «Великий Льох»)

Ледве відгомоніли останні луни третьої декади української літератури та мистецтва, що відбулася в листопаді 1960 р. в Москві, як її Великий театр знову став сценою для традиційного, але нецікавого спектаклю «російсько-української дружби». 1961-ий рік офіційно було проголошено ювілейним для відмічення 100-річчя з дня смерті Тараса Шевченка. Геній українського народу, якого не можна сховати, вкладений в грубо тесані рамки холодно вирахованої доцільності, прикрашав добре вистудіювану, велику гру: весь Радянський Союз дзвенів безсмертною Кобзаревою славою, котилася непроглядна хвиля шевченківських імпрез, сама «зореносна столиця» в дружньому ансамблі з представниками «братніх республік» святкувала Шевченківські дні, лунали українські і російські пісні на слова Шевченка у виконанні відомих артистів Києва і Москви, хор московського Великого театру співав «Заповіт»...

Найвимовнішим свідоцтвом програмової важливості «ювілейного пляну» були репрезентативні покази на блискучому паркеті Великого театру. Всесоюзний Шевченківський комітет під головуванням російського поета М. Грібачова зааранжував урочисте засідання, присвячене пам'яті Шевченка, яке в своєму цілеспрямованні і за своєю формою та змістом було шаблонно-типовим для всіх «нагод», без огляду на дати і події. В президії засідали визначні письменники, художники і вчені, гості з України та інших республік, члени Радянського комітету захисту миру, представники «зарубіжних» країн, родичі поета. Були присутні високі урядові достойники: Брежнев, Ігнатов, Козлов, Мікоян, Мухітдінов, Суслов, Фурцева, Поспелов. Були, очевидно, й члени дипломатичного корпусу. Крім названого вже голови виступали: голова правління Спілки письменників України О. Гончар, голова Радянського комітету захисту миру М. Тіхонов, президент Академії мистецтв СРСР Б. Йогансон, а також письменники Узбекистану, Польщі, Болгарії, Чехії. Програмово пролунало приві-

тання від Всесвітньої ради миру, за рішенням якої ювілей Шевченка «відзначався на всіх континентах нашої планети».

Ясно, що все те, що було сказано з цієї «найвластивішої» трибуни, дає найбільше автентичний і компетентний переказ усього «шевченківського комплексу», суть якого — неминучість погодження програми і політики з дійсністю і життям. Але говорилося там по-різному, як і по-різному виконані незчисленні сторінки всієї ювілейної публіцистики.

О. Гончар, підкреслюючи революційність Шевченка в боротьбі проти царського самодержавства, ствердив, що «його негасна творчість є для нас і сьогодні величезним національним багатством»... «Шевченко, — сказав він далі, — це голос нашого народу, звернутий до всіх народів, голос правди, голос дружби. В ці дні наші думки і почуття звернуті насамперед до братнього російського народу, дружбу з яким заповів нам великий поет і яка стала вирішальною силою для долі нашого народу» («Молодь України» від 11 березня 1961). Господарі теж не скупили братнього тепла. Тіхонов сказав: «І ми, російські поети, з нашими друзями-українцями згадуємо вдячно нашого Тараса». А Б. Йогансон авторитетно скваліфікував, що «Шевченко-художник був великим і цікавим явищем в історії російського мистецтва XIX стол.» (підкреслення наше — Д. Р.). А в тім ніхто не заперечував, що «Шевченко був основоположником нової української літератури, розквіт якої ми бачимо сьогодні», — як заявив тому рік Грібачов, відкриваючи урочистості. Він же розгорнув усю ідейну платформу шевченківської проблеми в більшовицькому плані. За його словами, «творчість Шевченка — національна форма, загальнолюдська змістом — робить його надбанням світової культури»... «Для нас, радянських людей, — сказав він, — творчість Тараса Шевченка дорога своїми ідеями гуманізму і братерства народів, здійсненими в нашому соціалістичному суспільстві. Шевченко оспівував братерство українського і російського народів. Разом з передовими людьми Росії він боровся за зміцнення цього братерства, споеного єдністю революційної мети, спільністю культури».

Завданням шевченківських днів у ювілейному році, як і завданням підсоветського шевченкознавства, було і є довести, що все те, до чого змагав великий український борець і що він залишив своїм землякам у заповіті, здійснилося в більшовицькій революції і є реальним змістом сучасної «соціалістичної дійсності», що «переходить у комунізм». М. Тіхонов у своїй промові сказав: «Разом з нами Шевченко ввійде в прекрасне майбутнє людства, у світ переможного комунізму!» Шевченків гуманізм став для аранжерів і режисерів з Москви вигідним пропагандивним інструментом для «скріплювання» українсько-російської «дружби».

Ось «програмові» строфи Шевченка, що мають віддати завершеність радянсько-всесоюзної розв'язки соціального і національно-політичного питання:

Врага не буде, супостата,
А буде син, і буде мати,
І будуть люди на землі —

і далі —

... В сім'ї великій,
В сім'ї вольній, новій...

Цими рядками штампово пересичена вся шевченківська публіцистика чи, точніше, пропаганда. А в вірші «Слово на Тарасовій горі в Каневе», після зачитування в російському перекладі частини «Заповіту» від рядка «Схоронив мене, ставайте» і до кінця, Тихонов дає такі плякатні сльогани:

Вот все стало, как сказал он,
Цепи все разбили,
Кровью вражеской немало
Волю окропили.
И в семье великой, новой,
С Эльбы до Китая,
То шевченковское слово
В мире пролетает ...

Після багатьох дружніх слів, заадресованих Шевченкові, М. Тихонов кінчає свій вірш так:

«Бился словом ты чудесным
С тьмою подъяремной,
Мы твоей великой песне
Кланяемся земно.
Украина и Россия —
Судьбы вместе наши.
То единство наша сила,
Дружба — дружб всех краше!
У Тарасовой могилы,
Друг і недруг, слушай:
— Нет такой на свете силы
Дружбу ту порушить!»

(«Дніпро», ч. 4, 1961)

Без сумніву, ця тирада на Тарасовій могилі виявляє всю енергію, що стоїть на сторожі «українсько-російської дружби», задля якої варто і треба було прийняти Шевченка за «свого».

I

«Historia magistra vitae»

«Заборона вшанування пам'яті Шевченка була таким чудовим, прекрасним, на рідкість щасливим і вдалим заходом з точки зору агітації проти уряду, що кращої агітації і уявити собі не можна... Після цього заходу мільйони і мільйони „обивателів” стали перетво-

рюватися в свідомих громадян і переконуватися в правильності того вислову, що Росія є „тюрма народів”.

Ці рядки з Ленінових писань цитує керівник шевченкознавчих студій в Інституті літератури АН УРСР, Є. Кирилюк, згадуючи про те, що «царський уряд репресивними заходами намагався перешкодити вшануванню народними масами пам'яті великого поета-революціонера» (з статті «Безсмертя поета» в «Радянському літературознавстві», ч. 2, 1961 — органі Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР та Спілки письменників України).

Маємо перед собою високоякісний зразок тактики комуністичної партії на відтинку національної політики. Якщо твердження, що історія є учителькою життя, показується десь правильним, то саме тут. Мудра ленінська національна політика є реалістичним висновком з історичного досвіду. Програмовий спеціаліст шевченкознавства у цитованій вище статті дає ряд доказів на це. Він пише: «30 липня 1918 року, в самий розпал громадянської війни, Ленін підписує декрет про спорудження пам'ятників великим діячам соціалізму, революції. Серед імен Чернишевського, Добролюбова, Некрасова, Салтикова-Щедрина ми бачимо й ім'я Шевченка. Через кілька місяців у Москві, коли Україна була ще окупована кайзерівським військом, урочисто відкрито пам'ятник „українському національному герою-поетові Шевченку”».

Далі, у 20-их і 30-их роках посипалися нові заходи в цьому напрямі, великою мірою вже з боку партійних та урядових інституцій УРСР. Роковини смерті і народження Т. Шевченка стали традиційними святами; рада народніх комісарів УРСР оголосила державним заповідником територію могили Шевченка, розпочато відповідну науководослідну і видавничу діяльність, в камені різьбилося безсмертя великого сина України. А разом з тим культ Шевченка в народі щораз твердіше підмуровується програмовими фундаментами, при чому дедалі «конкретніше» зв'язується з Шевченком спасенна для Москви його «універсальність».

Є. Кирилюк цитує промову Хрущова на відкритті пам'ятника Шевченкові в Києві 1939 року: «Тарас Григорович Шевченко близький і дорогий усім народам нашої великої батьківщини тому, що він у своїх творах виражав думи не тільки української бідноти, але і думи трудящих усіх націй. Слова заклику Тараса Григоровича Шевченка до боротьби проти вікових гнобителів-царів, панів і капіталістів, — ці слова були рідними як українському біднякові, так і біднякові російському, калмику, киргизу, грузину і всім іншим народам. Ось чому день народження великого поета-революціонера святкує весь великий союз, кожна братська республіка, кожна народність. Всі народи виражають свою вдячність і свою пошану великому поетові, революціонеру-демократові».

До речі, ці «золоті слова» Хрущова про Шевченка з-перед двох десятків років самі мало що не досягли «вершин безсмертя». Вони, немов канонізоване виправдання самої появи Шевченка, повторяються

на різних місцях і при всяких нагодах програмового відзначення 100-річчя з дня смерти поета.

В другій світовій війні мала місце практика, яка пояснює, чому ювілей «великого поета-революціонера» святкує весь «великий союз». Є. Кирилюк стверджує: «Під час великої вітчизняної війни Радянського Союзу слово Шевченка було на озброєнні радянського народу». Шевченка цитували в партизанських листівках, деякі партизанські загони, що діяли на Україні, носили ім'я Шевченка. Про це говорилося також на ювілейній 10-ій науковій Шевченківській конференції, що відбулася в травні 1961 року в канівському музеї ім. Т. Г. Шевченка, зокрема в доповіді А. І. Бондаренка «Т. Г. Шевченко на Черкащині». Матеріали обласного архіву розповідають про те, «як у перші роки радянської влади на Черкащині вшановували пам'ять поета, як його гнівне слово допомагало (!) громити німецьких загарбників у роки великої вітчизняної війни» («Радянське літературознавство», ч. 5, 1961, хроніка).

Про ці часи зворушено пише А. Малишко в короткому «експозе», до якого, як видно, почували себе зобов'язаними всі визначніші українські письменники після появи статті М. С. Хрущова «До нових успіхів літератури і мистецтва», згадуючи разом історичну зустріч керівників партії та уряду з радянською інтелігенцією в липні 1960 р. Отож у нотатці «Роль Шевченка» (що повинна була б мати заголовок «Роля Хрущова», бо про нього від початку до кінця йде мова, та й виступає він у ній не тільки як режисер, але і як найкращий актор-виконавець свого власного «arrangement») А. Малишко нагадує: «А коли над Києвом ішов дощ, гриміли гармати, він зібрав видатних майстрів культури і з якою любов'ю сказав: ще година — дві, і ми будемо в Києві, бо ми біля великого Тараса. І тільки ввійшли в Київ, ранком він нікуди не пішов, тільки пішов поклонитися найбільшій святині українського народу. Він підійшов, зняв генеральську шапку і низько вклонився. Горів Хрещатик, горів університет, і він сказав: „Тарасе, Тарасе, що зробили з нашою Україною”. Та тут не кінець. Він садив дубок на могилі Шевченка в Каневі (навіть це правило враження на А. Малишка! — Д. Р.), а, ідучи в Київ, він сказав: „Т. Г. Шевченко — самый большой, самый революционный поэт”. І далі він розповідав: „Мое дитинство зв'язане з революцією і, коли ми наступали на Харків у революцію, ми співали пісню: І вражою злою кров'ю волю окропите”. А це вже „свіжа” і яка ж актуальна сучасність. Принагідно зустрічний дід під Обуховим сказав до Хрущова: „Ви будете говорити днями з Кеннеді, то ви правильно робите, що спочатку йдете до Шевченка, а потім у Відень. Боріться — поборете, вам Бог помагає”» («Дніпро», ч. 8, 1961).

Ліричні рефлексії А. Малишка «узагальнюються» в тій самій рубриці журналу «Слово українських письменників», в дещо холоднішій статті Олеся Гончаря «Душа народу». Він пише: «Перед великою і відповідальною поїздкою до Відня на переговори з президентом США

Микита Сергійович Хрущов заїхав на Україну відвідати могилу Тараса Шевченка, відвідати ті місця, які є для нашого народу священними. Це радість і гордість для нашої України, для нашого народу і це є свідченням перед світом (!) того, як в нашій країні шанується культура, як шанується все те краще, що зроблено силами нашого народу в минулому».

II

Учи неложними устами
Сказати правду...

(Т. Шевченко, «Муза»)

Садити дубки і складати вінки біля підніжжя пам'ятника в Каневі, без сумніву, багато легше, ніж показати популярного і звеличеного в народі Шевченка таким, щоб він не був небезпечний для сучасного самодержавства партії та уряду. Крім того, він має зсинхронізовано утвердити догму про «зв'язок літератури з життям». В цьому напрямі робляться наполегливі зусилля, а класичним зразком склеєного з усіх програмових первнів монтажу, в якому Шевченко виходить ідеальним сучасником, є стаття Д. Острянина «Великий український мислитель і революціонер-демократ» у журналі ЦК КПУ «Комуніст України» (ч. 2, 1961 р.). Без великих зусиль в аргументації автор наділяє покійного Кобзаря всіма «потрібними» рисами. Однак ця стаття, не зважаючи на її грубо пропагандистський характер (а, може, саме тому!), все таки цікава тим, що вона дуже дбайливо показує, які саме елементи необхідно «за програмою» зв'язувати з Шевченком, що має «зміститися» в панівній системі.

Насамперед важливим є те, що «творчість Шевченка всім своїм еством нерозривно зв'язана з загальноросійським революційно-демократичним рухом»... «Безсмертним у віках є великий вклад, який вніс Т. Г. Шевченко разом з О. І. Герценом, В. Г. Белінським, М. Г. Чернишевським, М. О. Добролюбовим в ідейну підготовку народньої антикріпосницької революції в Росії». Зрештою, не без гордості, що помічається дуже часто і в багатьох інших авторів, Д. Острянин, посилаючися на слова Леніна, заявляє, що «український народ пишається тим, що його Тарас був ідейним бойовим соратником великих російських революційних демократів, попередників російської соціал-демократії». В тон Ленінові зрештою впадають взагалі сучасні всесоюзні трибуни Москви. Російський поет Александр Прокоф'єв у тому ж числі «Комуніста України» каже про Шевченка: «Іскри, що вилетіли з-під його пера, це іскри бурі. Вони перетворилися в блискавки і яскраво освітлили похмуре небо тодішньої Росії» (стаття «Поет великого серця і могутнього таланту»).

Мабуть, заохочений такими напрямними, Острянин називає Шевченка, «провісника світлого майбутнього», просто «полум'яним пропагандистом». А згаданий в іншому місці Є. Кирилук, не турбуючися про переконливу документацію своїх тверджень і спираючися, мабуть, головню на тому, що Шевченко «шукав друзів-однодумців», — намагається зробити Шевченка активним суспільно-політичним діячем у фарватері російського революційного руху. За його словами, Шевченко, «як і Чернишевський, плекав свою мрію про утворення революційної партії», а, довідавшись в Петербурзі, після заслання, що революційна партія вже утворена, «він стає одним з активних її членів, її ідеологів».

М. Рильський, відмічаючи зв'язки Шевченка з тодішньою поступово російською інтелігенцією, говорить про «плодотворний ідейний взаємовплив» («Комуніст України», ч. 2/1961; «Поетичний світогляд Шевченка»), а в своїх виступах поширює коло ідейно-творчої спорідненості навкруги Шевченка на такі індивідуальності, як Пушкін, Міцкевіч, Беранже, Петефі, чим і обґрунтовує твердження, що з Шевченком зв'язане не тільки поняття «народній», але й «національний». У своїй промові на урочистих зборах представників громадськості міста Києва, що в березні минулого року були влаштовані урядовим республіканським Шевченківським комітетом під головуванням академіка М. Бажана, М. Рильський пояснив революційність Шевченка, м. ін., і тим, що «він був людиною геніяльною, що він бачив на століття вперед» («Молодь України» від 11 березня 1961).

Політичні поеми Шевченка загально інтерпретуються як обвинувальні акти проти царського самодержавства, деспотії і гноблення народів. Відомий ревнитель правовірності програмової лінії, О. Мазуркевич, у статті «Фальсифікаторам не затьмарити величі Тараса Шевченка» бачить у Кобзарі «революціонера, який і національне визволення обстоював лише з позиції класової боротьби» («Комуніст України» за травень 1961).

Для програмової «повноти» образу Шевченка знайомий уже нам Д. Острянин дає таку підбудову: «Філософською основою революційно-демократичного підходу Т. Г. Шевченка до дійсності є матеріялістичне розуміння явищ природи... «В матеріялістичному розумінні Шевченком природи проявляються значні елементи діалектики»... «В силу соціально-економічних умов Шевченко не піднявся до матеріялістичного розуміння суспільних явищ», але... «яскраво проявляється матеріялістичний світогляд Шевченка в його атеїстичних переконаннях. Основою атеїзму поета-революціонера є матеріялістичне заперечення ідеї божества». Він бо «категорично висловився, що „немає Господа на небі”». Отже «великою заслугою Шевченка і всіх революційних демократів є те, що своєю атеїстичною пропагандою (!) вони розвіяли ілюзії забитого, затурканого селянина про „святість” світської і церковної влади».

Все це — тільки вибрані зразки «серйозности» матеріялів, які, очевидно, мусять залишитися поза сферою дискусії. Рильський у своєму виступі в Києві, цитуючи різні місця Шевченкової «суперечки з Богом», заки він дійшов до «повного і беззастережного атеїзму в дозрілі літа», все таки ствердив: «В нашому шевченкознавстві інколи можна стріти твердження, ніби поет мало не з пелюшок був переконаним матеріялістом і атеїстом. Це надто простолінійно».

Не малозначне місце в обговоренні шевченківських проблем посідає питання соціального замирення чи боротьби. До цієї справи дуже програмово зайняв становище Д. Острянин. Він каже: «Українські буржуазні націоналісти багато доклали зусиль, щоб довести, нібито Шевченко був не революціонером, а лібералом, нібито він закликав українську націю, панів і селян, до клясового миру». Безкомпромісовий автор особисто переконаний, що Шевченко, як «революційний демократ, розглядав історію українського народу як історію боротьби клясів». Д. Острянин, мабуть, не буде згідний навіть з Рильським, який, цитуючи Шевченкові рядки: «Обніміте ж, брати мої, найменшого брата», говорить, що в Шевченка є моменти, коли він «пробує „усовіщати” „просвічених” земляків своїх, тобто панство».

Радянська публіцистика ставить засадниче питання, чи Шевченко є поетом пролетаріату, чи «цілої нації, поза клясовими суперечностями», себо, чи є він «виразником інтересів усїєї нації». У «Радянському літературознавстві» за березень-квітень 1961 р. є цікава стаття М. А. Ласло «Шевченко на сторінках соціалістичних публікацій Румунії в другій половині XIX століття». Там обговорюється публіцистична діяльність К. Доброджану-Гері, виходня з України, що «разом з великою пошаною до діячів революційної демократії Росії проніс через усе життя велику любов до творчости Шевченка» і «вперше розкрив для Румунії величезне значення Шевченка». Визнаючи позитивні сторони праць Гері, сучасні програмові публіцисти мусять заразом і полемізувати з ним, бо в нього «відчувається непослідовність клясової оцінки літературних явищ», бо він «говорив про якийсь абстрактний гуманізм Шевченка, про те, що його однаково люблять і пани, і народ». Свої «помилкові» думки в цьому питанні — як довідуємося від Ласло — Доброджану-Гері з'ясував так: «Той факт, що він (Шевченко) був великим патріотом, приводить до того, що його читають і ним захоплюються заможні кляси, а той факт, що він проливав гарячі сльози за трудовий народ, за малих і бідних, завоював йому любов останніх».

В цих безпретенсійних, але вникливих рядках скоплений якоюсь мірою реальний сенс трагічного сплету соціального і національного питання в минулому України, зокрема в минулому новішому, що й полегшує «братній» Москві з її підніжками нечесну торгівлю живим словом українського національного генія.

III

Отак то, Богдане!
 Занапастив еси вбогу
 Сироту Вкраїну!
 За те ж тобі така дяка...

(Т. Шевченко, «Суботів»)

На будь-якому прикладі «широких політичних узагальнень» видно, як несконфіліковано «розв'язує» національне питання у Шевченка офіційне радянське шевченкознавство, завданням якого є зробити Шевченка в цій площині якнайбільше «нешкідливим». Одначе (хоч би задля самої насолоди з незрівняної діалектики в трудних справах) на окреме відмічення заслуговує дуже складний пункт у комплексі російсько-української дружби, а саме: Хмельницький у творчості Шевченка. Ю. О. Івакінові в статті «Гротеск у Шевченка» довелося розправлятися з поемою «Сон» і з містерією «Великий Лях» («Радянське літературознавство», ч. 2, 1961 р.). Очевидно, не легко «по-справжньому» вияснити все те, що там Шевченком написано. Попадає тут і С. Смаль-Стоцькому за «фальсифікацію», і взагалі націоналістичному шевченкознавству за «безпорадність» у тлумаченні окремих образів, за нісенітницю в намаганні «підшукати алегоричний сенс... у кожній деталі іносказально-фантастичного твору». Але, переповівши та «пояснивши» багато картин із названих творів, автор мусів прийти до таких висновків: «Саме тому, що поет оцінює події минулого з точки зору сучасного йому трагічного становища українського народу, він виявляє деяку обмеженість у розумінні діяльності Хмельницького й Петра І». Далі Ю. Івакін каже: «Тут не місце докладно характеризувати ставлення Шевченка до Хмельницького. Нагадаємо тільки, що поет високо цінував Хмельницького як „гениального бунтовщика“, але водночас критично ставився до нього, як до дипломата, що пішов на угоду з царем Олексієм». Спираючися на авторитет Є. Кириллока, Івакін наводить ряд аргументів «на оборону» Шевченка, що як революціонер-демократ «у своїй палкій зневажливості до царату... не міг повністю і всебічно оцінити прогресивне значення діяльності Богдана Хмельницького».

Треба зауважити, що багато простіше дає собі раду з цими питаннями хоч би Д. Острянин у вже цитованій тут статті. Він пише: «Американсько-німецькі фальсифікатори творчості Шевченка та їх наймити — українські буржуазні націоналісти намагаються довести, нібито великий український поет був націоналістом, осуджував возз'єднання України з Росією, ганьбив Богдана Хмельницького. Це — безсоромна брехня, брудний наклеп на полум'яного поборника дружби двох братніх народів. Загальновідомо, як високо оцінював Шевченко славу діяльність Богдана Хмельницького в справі возз'єднання України з Росією. В цьому возз'єднанні він бачив вияв бажання і волі всього українського народу»... Дальші «історичні довідки» Остря-

нина звучать так: «Високо оцінюючи гетьмана Богдана Хмельницького за його діяльність у справі возз'єднання України з Росією, поет з ненавистю відзивався про Мазепу, який хотів за допомогою іноземних загарбників відірвати український народ від російського народу і віддати Україну під владу шведських і польських поміщиків». Якби не закінчення цього абзацу реченням: «Шевченко називав Мазепу „шведським прибудою“, то можна було б помилково подумати, що автор статті не знає поеми «Великий Лях». Бо в те, що він не розуміє її сенсу, повірити трудно. Але в усякому разі він, мабуть, розраховує на те, що масовий читач, можливо, не знає цього твору, а то й інших творів Шевченка, які являють собою гіркий докір і тяжке обвинувачення Хмельницького в трагічній Переяславській угоді і які нерado публікуються або й зовсім не попадають у радянські видання «Кобзаря», як от вірш «Якби то ти, Богдане п'яний».

*

У зв'язку з Шевченківським роком, та й незалежно від нього, в Радянському Союзі, зокрема в Українській РСР, багато робиться на відтинку популяризації Шевченка і його ідей, спрепарованих чи бодай підфарбованих відповідно до вимоги «зв'язку літератури з життям». Але, як у всіх питаннях з сфери етично-духових вартостей, гуманізму, культурних питомостей чи національних почувань, так і в питанні сприймання Шевченка не може не існувати безпосереднього, природного відчуття його справжньої сили, що й стимулює справді непоборний його культ в українському народі. Ясно, що тільки це примушує режим чи, точніше, російську метрополію згоджуватися з існуванням Шевченка. Але його постамент формується, очевидно, за архітекторським пляном «будівництва комунізму» і так званої «все-союзної дружби». Незчисленні публікації, а серед них подекуди і такі, що претендують на науковість, є очевидним і глибоко трагічним доказом цього.

Питання, наскільки показ безсмертного і неповторного Шевченка в кривому зеркалі є вирішним у процесі формування сучасної української людини, і питання, чи добре чує вона невідомий голос Кобзаря, — залишаються для нас, можливо, не зовсім без відповіді:

Ліна Костенко у вірші «Кобзареві» сповідається:

Кобзарю!

Знов

до тебе я приходжу,

бо ти для мене — совість і закон.

Треба думати, що де є совість, там не зловживають законом, і засадничий оптимізм можна спирати на переконання в правдивості генія, якого не можна переживати інакшим, ніж він справді є:

Я на сторожі коло їх

поставлю слово...

НОВА ПОЕЗІЯ НА УКРАЇНІ

ЧАЙКА НА КРИЖИНІ

ВИБІР ІЗ ВІРШІВ ЛІНИ КОСТЕНКО

Ліна Василівна Костенко, народжена 19 березня 1930 року в Ржищеві на Київщині, від 1936 року жила в Києві, де й закінчила середню школу, а потім навчалася в Київському педагогічному інституті. 1951-56 рр. була студенткою Літературного інституту в Москві, який закінчила з відзнакою. Віршувати почала ще в дитинстві. З першими друкованими поезіями виступила після другої світової війни в журналі «Дніпро» та альманахах молоді. Перша збірка поезій Л. Костенко «Проміння землі» вийшла у видавництві «Молодь» (Київ, 1957), другу під назвою «Вітрила» опублікувало видавництво «Радянський письменник» у Києві (1958). У 1961 році вийшла третя збірка її поезій — «Мандрівки серця». Тепер Л. Костенко працює на Київській кіностудії ім. О. Довженка.

Подані у виборі поезії були друковані: «Я виростала...», «Сміх», «Художник», «Вулиця Солов'їнка», «Сходить сонце...», «Дощі випадають...» — у збірці «Проміння землі»; «Гранітні риби», «Мисливець», «Папороть» — у журналі «Жовтень» (ч. 7, 1957); «Пригадаєш...», «Казка про Мару» — у збірці «Вітрила»; «Чайка на крижині» — в журналі «Вітчизна» (ч. 2, 1961); «Дзвони б'ють», «Оксані» — в журналі «Дніпро» (ч. 8, 1961); «Естафети» — в «Літературній газеті» від 15 вересня 1961; «Летять на землю груші...», «Зорі», «Гуде вогонь» — у «Літературній газеті» від 26 січня 1961.

Я ВИРОСТАЛА...

Я виростала у садах,
Де груші достигали теплі,
І курявою лист пропах,
І соковиті пахли стебла.

Я виростала у полях,
Де сонця схід — неначе спалах,
Де потривожена рілля
Опівдні м'яко парувала.

Я виростала у лісах,
Де сосни рожевіли станом,
Де важко падала роса
На голубі лісні поляни.

Я виростала на Дніпрі,
Де височіють сині кручі,
Де на ніч ставлять ятери
Рибалки — люд небалакучий...

І барви тих далеких літ —
Куди б не ділася тепер я,
Що б не писала, — як відсвіт,
Лежать на білому папері.

СМІХ

На вулиці — я чую кризь вікно —
Сміється жінка штучним сміхом.
Мабуть, їй сумно, але жінка хоче,
Щоб їй хотілося сміятись.

А я дивлюсь на ріки темних вулиць,
На голови веселих ліхтарів,
Одягнені в малі кашкети з жерсті,

І на мое високе підвіконня
Каштани білі квіти подають...

А я дивлюсь і думаю про вірші.
Коли їм сумно — хай вони сумують.
Хай тільки не сміються штучним сміхом,
Бо щирі люди закривають вікна.

СХОДИТЬ СОНЦЕ...

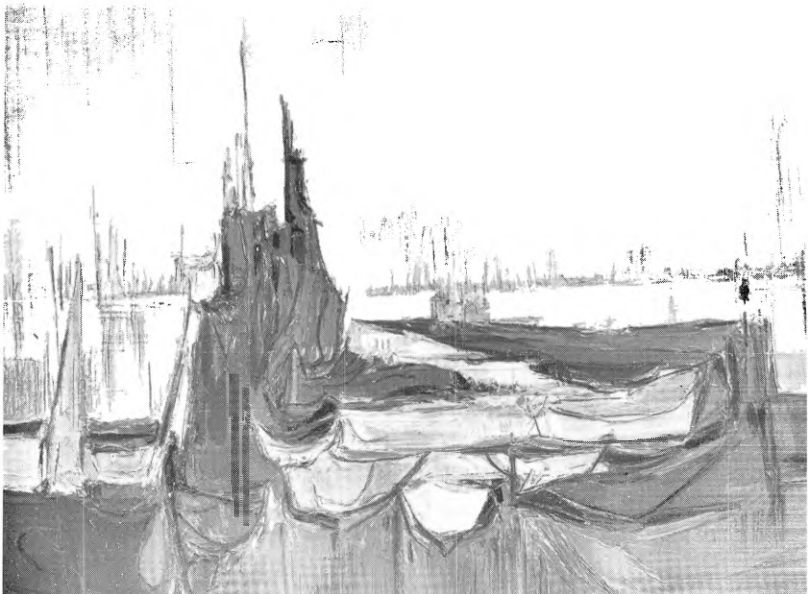
Сходить сонце, ясний обагрянок
Заглядає у вічі мені:
А чи добрий у мене ранок,
Чи не плакала я вві сні?

Ранок — добрий.
А ночі, ночі!
Снишся ти і чужі краї...

Плакали сині очі.
Плакали сірі очі.
Плакали чорні очі.
І всі — мої.

У січні цього року відбулася виставка Любослава Гуцмака в Нью-Йорку. На репродукціях дві з новіших його праць. Угор — «Краєвид з Провансу» (олія, 1961). Унизу — «Порт» (олія, 1961).

ХУДОЖНИК

Жив колись художник Верне.
Він друзям своїм сказав:
«Прив'яжіть до щогли мене,
Коли буде на морі гроза».

Його прив'язали справді...
Хмари — як чорні віхті,
Мечуться хвилі горбаті,
Гострять об палубу кігті.
З голови заливають до ніг.
А він вдивлявся — як міг.

Страх мимовільний боров:
Химерна була глибина,
І сам корабель — немов
Потвора морського дна.

Чутно в реві морському
Дикі розкоти грому,
Видно в огні блискавиць
Рифи лежать горілиць...

А коли втихомирився вітер,
Уляглося море внизу,
Взяв художник свою палітру
І почав писати грозу.

Він писав її барвою моря,
Шумовинням білої піни,
Він робив ескізи суворі
Олівцями порід камінних.

На обличчі мінявся з муки,
Приголомшений, падав ниць,
Бо йому обтікали руки
Горді спалахи блискавиць.

Кораблі тримав якорями,
А гроза не втрачала снаги
І насилу втислася в рами,
Не зумівши ввійти в береги...

Є на світі багато історій,
А прохання у мене одне:
«Коли буде гроза на морі,
Прив'яжіть до щогли мене!»

ВУЛИЦЯ СОЛОВ'ІНКА

Солов'ї співають повсюди,
Але так назвали її,
Бо гадали тутешні люди,
Що найкращі у них солов'ї.

Позивалися з їх голосами,
І, здається, що з давніх-давен
Солов'ї прилітають ті самі,
Проростає той самий ромен,
На дзвіниці клекоче галич,
Квітнуть мальви із року в рік...

Коли б дітям не марились далеч,
Все б здавалося застиглим навек...

ГРАНІТНІ РИБИ

Панує тиша над морським простором —
вітри тамують подих...
Великі риби,
виплеснуті морем,
закам'яніли на гранітних сходах.

Знесилені подачками прибою,
закам'яніли у страшній судомі.
Луска зробилась тьмяною, твердою,
плавці лежать важкі і нерухомі.
Біліє сіль на жабрах вуглуватих,
в широких порах сірого граніту...

Горілий дух асфальтів перем'ятих.
Духмяний сон магнолій перегрітих.
Зміїний шурхіт на вологих схилах.
Малої хвилі відчайдушний схлип...
Отут колись громадилися брили,
їх обриси нагадували риб.

І хтось,
журбу сховавши під повіки,
тесав граніт в приморському саду,
щоб риби задихалися довіку
над хвилями, у моря на виду.

МИСЛИВЕЦЬ

Із лугу виходить мисливець,
він пахне туманом плес.
Похмуро під ноги дивиться
чорний мисливський пед.

Напевно, чималий кусень
прийшлося йти віддала,
аж звисли козацькі вуса
з-під крисів старого бриля.

І втома — на цілий тиждень,
і чоботи не скриплять,
і дикі сріблясті крижні
при боці мисливця сплять.

Ти кличеш мене з собою...
Мисливче, хороший мій!
Із всіх можливих двобоїв
найгірший — нерівний двобій.

Ну, що ж, устану я зрання
та й буду тебе чекать.
Існує в житті полювання —
то мушу і я полювать.

Я спритно буду стріляти
у груди озерам, лісам... *)
Але птахів підбирати
ти все-таки будеш сам.

ПАПОРОТЬ

Птиці зелені
у пізню пору
спати злетілись
на свіжий поруб.

*) Надруковано «озерам лісним» — очевидна помилка редакторів чи складачів «Жовтня», які, допустивши стріляння у груди озерам, не змогли уявити, що можна стріляти у груди й лісам.

Тихо спустились
на жовту глицю
птиці зелені,
зелені птиці.

Крилами били,
пера губили,
голови сизі
низько хилили.

Пні навкруги —
їхні родичі кровні.
Зрізи на пнях —
наче місяць уповні.

Птиці зелені!
Що ж вам ще треба?
Маєте місяць.
Маєте небо.

Та на зорі,
в золотаву пору
птиці зелені
рвонулися вгору.

Тільки злетіть
не змогли, не зуміли:
тісно було,
переплутались крила.

ДОЩІ ВИПАДАЮТЬ...

Дощі випадають нечасто —
Поникла трава, поникла...

Ти дуже схожий на щастя,
А я до щастя не звикла.

І знову мовчу наостанку,
Дивлюсь, як проходиш мимо...

Так діти малих полустанків
Проводять поїзд очима.

ЧАЙКА НА КРИЖИНІ

Крига на Одрі

В цьому році зима
не вдягала білої свити.
Часом вже й приміряла,
та хтось її зразу крав.
Пошукала, поплакала...
Що ж робити? —
Бідувала в старій
із торішніх зів'ялих трав.

Як коли лютувала,
стелила рядно ожеледиць.
Сперечалася з морем,
несла сум'яття вітрів.
Все збиралась на силі.
Та не встигла огледіться,
як проснулись дерева
і на Одрі лід потемнів.

Крига буйно ломилась
у відкриті двері протоки.
Лід кришився, б'ючись
об каміння берегове...

І нарешті по Одрі —
темній, широкій —
на останній крижині
самотня чайка пливе.

— Ти куди ж розігналась?
Чи бува не до самого моря?
Чайки держаться гурту,
а ти відпливаєш одна.

А крижина тонка.
А крижина майже прозора...
Ну, а що, як її
підміє вода весняна?

Ну, а що, коли їй
та удержать тебе несила?
Затріщить і відломиться...
Піде вода кругами...

— Дивна людино!
Я ж маю крила.
Нащо крилатим ґрунт під ногами?

Крила

А й правда,
крилатим ґрунту не треба.

Землі немає,
то буде небо.

Немає поля,
то буде воля.

Немає пари,
то будуть хмари.

В цьому, напевно, правда пташина...

А як же людина?
А що ж людина?

Живе на землі.
Сама не літає.
А крила має.
А крила має!

Вони, ті крила,
не з пуху-пір'я,
а з правди,
чесности
і довір'я.

У кого — з вірности
у коханні.
У кого — з вічного
поривання.

У кого — з ширости
до роботи.
У кого — з щедрости
на турботи.

У кого — з пісні,
або з надії,
або з поезії,
або з мрії.

Людина нібито не літає...
А крила має,
А крила має!

ПРИГАДАЄШ...

Пригадаєш забуту казку,
цяцьку знайдену в лободі,
на озерах зелену ряску
і кораблики на воді, —
і душі дитяче начало
(найчистіше, що маєш ти)
потяглося до тих причалів,
де твої почалися світи,
звідки вплив ти якось вдосвіта
у простори такі голубі,
ані хліба,
ні сили,
ні досвіду
на дорогу не взявши собі.
І маленькі були неполадки,
і великі були нелади,
і ніщо не здавалось випадком,
бо лишало на серці сліди.

ЛЕТЯТЬ НА ЗЕМЛЮ ГРУШ...

Летять на землю груші, як з рогаток,
Скот вибрідає з куряви доріг.
Усохлий дуб, насупившись рогато,
червоний обрій настромив на ріг.

Стара дзвіниця й досі ловить гави.
Серед мого колишнього двора
стойть дівча, таке, як я, біляве,
очима світ у душу набира.

Мене веселий смуток заарканить.
Я задивлюсь на дівчинку чужу.
Невтримний час до білого паркану,
немов коня баского, прив'яжу.

Зайду у хату... озирнусь... притихну...
Час б'є копитом.
Встигну, не біда.
Час б'є копитом.

Я сказала — встигну!
Ось трохи відпочину —
і гайда.

ГУДЕ ВОГОНЬ...

Гуде вогонь — веселий сатана,
червоним реготом вихоплюється з печі...

А я чолом припала до вікна,
І смуток мій бере мене за плечі.

Сама пішла світ за очі — аби
знайти від тебе крихту порятунку.
Мої думки, як дикі голуби,
в полях шукали синього притулку.

Сама втекла в світи, у глухомань,
Щоб віднайти душевну рівновагу.
І віднайшла — гірку печаль світань.
І п'ю, немов невіброджену брагу.

І жду якогось чуда із чудес.
Читаю ніч, немовби чорну книгу.
Якщо кохаєш, — знайдеш без адрес
Оцю хатину за морями снігу.

І відпливаю поночі одна
На кризі шибки у холодний вечір.
І спить в печі веселий сатана,
уткнувся жаром в лапи головешок.

І так до самих синіх зоряниць,
До світанкових поїздів ячання —
до безміру, як в темряві зіниці,
тривожно шириться чекання...

ДЗВОНИ Б'ЮТЬ...

Дзвони б'ють на сполох.
Музики грають до танцю.
Бандури будять минуле.
Сурми в майбутнє звуть...

Хай віщі тривожні дзвони,
веселі троїсті музики,
бандури і горді сурми
у кожному серці живуть!

ЕСТАФЕТИ

Різні бувають естафети.
Міщани міщанам передають буфети,
Заяложені ложки, тупі ножі,
Глупоту свою і думки чужі.

Різні бувають естафети.
Воїни воїнам передають багнети.
Майстри майстрам — свої таємниці,
Царі царям — укази й темниці.

Різні бувають естафети.
Передають поетам поети
З душі у душу,
Із мови в мову
Свободу духу і правду слова.
Не промінявши на речі тлінні —
На славолюбство і на вигоду.
І не зронивши.
Бо звук падіння
Озветься болем в душі народу.

ОКСАНІ

Дитя моє, ночі безсонні.
Дитя моє, лагідні ранки.
Дитя моє, теплі долоні
і тихі, як сон, колисанки...

Ой люлі,
ой люленьки-люлі,
під вечір злетілися гулі
та й стали думать-гадати,
що доні моїй дарувати...

Даруйте їй дні променисті,
і долю, і щастя безкрає.

А серце, ласкаве і чисте
Вона і сама уже має.

ЗОРІ

В холодні ночі звужуються зорі,
немов зіниці божевільного.
Моторошно й пильно
дивиться Всесвіт — Великий Маг, —
Піднявши над землею рукав Чумацького Шляху...
А в ночі теплі, в ночі бірюзові,
стрекочуть кастаньетами цикади.
І над землею розцвітають зорі,
солодкі й жовті, як цукати.

Зорі мають гіпнотичну силу.
Люди зіркою з давнини
називають жінку вродливу,
яхти, квіти і ордени.

Кажуть: зірку щасливу має.
Провідною зірку зовуть.
Кажуть: з неба зірок не знімає.
І по зорях знаходять путь.

— Хтось умер, — говорили строго,
Коли падала з неба зоря.
Гадали по зорях астрологи.
І на зорі молились моря.

І недарма у сотнях зір
сподівалось — душа воскресне,
полетить десь туди до зір,
бо між зорями — царство небесне...

А в ночі буйні, в ночі горобині
палають зорі грізної краси...

Ти побувала зіркою, людино!
Хто ж має право людство погасить?!

КАЗКА ПРО МАРУ

(Уривок)

Іде Марися через поле,
а йому ні кінця, ні краю.
Перепливає Марися озеро,
а йому ні берега, ні дна.
Перескакує Марися байрак —
зірвався,
впала,
ногу зламала.
Сидить на крутому схилі,
плаче . . .
Материнка журиться,
Болиголов хмуриється.
Вигріваються котики.
Насміхаються ротики:
— Ех, ти ж, мало тобі треба, щоб заплакати!
— Так нога боляче!
Добре вам патякати,
на здоровій стеблині стоячи.
— А їм не боляче?
Глянь,
скільки ти квітів убила,
коли падала!
Скільки скалічила!
А ми ж не лічимо.
Не сердимось,
не плачемо.
Все тобі пробачимо —
ти ж ненавмисне.

НА АКТУАЛЬНІ ТЕМИ

ВСЕВОЛОД ГОЛУБЕНИЧИЙ: ПОЛІТИКА США, ЯК ПРИЧИНА РОЗХОДЖЕНЬ МІЖ СРСР І КИТАЄМ

ВИСЛІД АМЕРИКАНСЬКОЇ ПОЛІТИКИ «СТРИМУВАННЯ»

Важливих причин конфлікту між Пекіном і Москвою є декілька: це і різниці державних та економічних інтересів на довшу мету, і різниці соціальних ідеалів та концепцій майбутнього ладу в суспільстві, і відмінності в національних традиціях, психіці, культурі. Але все це, принаймні покищо, причини підрядні чи надто глибокі, і тому про них треба говорити в другу чергу.

Головною, першочерговою причиною сучасних розходжень між Пекіном і Москвою є проблема, як далі боротися проти капіталізму в світі, як перемогти Америку. Це — питання дальшої тактики та стратегії комуністичного руху. І саме це питання, як видно з усіх офіційних стверджень, і стоїть весь час у центрі всіх дискусій на комуністичних нарадах і конференціях останніх років, бо на нього Москва й Пекін дають цілком відмінні відповіді.

Саме виникнення питання, що робити далі, як далі поширювати комунізм на світ, уже промовляє за те, що з цим поширенням щось не гаразд, що ті методи й засоби експансії, які вживалися досі, очевидно, більше не діють. Наступ комунізму на світ зайшов, очевидно, в сліпий кут, з якого тепер шукають виходу.

На Заході, особливо у США, з'явилася останнім часом чимало «розпанікованих» обивателів, які до хрипоті розкричалися про те, що комунізм нібито скрізь перемагає і ось-ось залле вже й Америку. Вони, правда, самі при цьому кажуть, що вони «були непоінформованими» про те, що світ поза Америкою є, якщо не комуністичним, то вже прокомуністичним, а тому й закликають усіх «прокинутися з сплячки». Уві сні, як відомо, привиджуються різні страхиття, так що дехто з того й на дах вилазить у нічній сорочці! Таке завжди трапляється з непоінформованості. Але якщо подивитися на світ і «успіхи» комунізму очима самих комуністів, то все виглядає інакше. Хрущов фактично визнає, що американська політика «стримування» комунізму досі вийшла для нього назагал успішною. Мао-Тсе-Тунг з цим не погоджується, і з цього й виникла поміж ними суперечка.

Але погляньмо спершу, чим є ця американська політика «стримування», the policy of containment, як вона зветься в оригіналі. Авторство її приписують Джорджеві Кенненові, але це неправильно. Він був лише одним з перших її пропагандистів. Політику, та ще світового масштабу, творять у США не одиниці, а великі колективи репре-

зентативних радників. У 1950 р. Рада в справах зовнішніх взаємин перевела опитування 765 чільних американських громадян (серед них було 43% підприємців, 20% правників, 15% професорів і т. д.) на тему, що робити з комуністичною експансією. Анкета мала ряд конкретних питань і просила давати конкретні відповіді. Більшість висловила такий погляд: експансія потрібна СРСР для збереження внутрішньої диктатури; якщо цю експансію стримати, це викличе в комунізмі внутрішню кризу; чим довше триватиме стримування, тим більше ця криза загострюватиметься і скінчиться вона крахом радянської системи. Отже, треба затягати час. А стримувати комуністичну експансію треба всіма можливими засобами і в жодному разі не йти ні на які поступки. Переговорювати з СРСР можна, але лише для того, щоб вигравати час.¹⁾

Політику «стримування» переводять більш-менш послідовно і республіканський, і демократичний уряди США. Воно здійснюється різними засобами. Радянський бльок постійно оточений кільцем приблизно з 400 американських військових баз. Крім бомбардувальників, на цих базах стоять наготові й ракети з атомовими наконечниками: 60 ракет установлено в Англії, 30 — у Північній Італії, 15 — на турецькому березі Чорного моря, навпроти України.²⁾ В засязі цих, «середньої дії» ракет є вся Східня Європа і західні республіки СРСР; але Росія для них є недосяжною. Натомість на території самих Сполучених Штатів уже є 48 підземних сховищ-катапульта з міжконтинентальними ракетами, що летять на відстань до 10 000 км. При кінці 1962 р. цих ракет у США буде понад 200, а за пляном на 1963 рік — понад 1 100.³⁾ Все це — не таємна статистика, вона записана в державному бюджеті США та в інших документах, отже добре відома і в Москві, і в Пекіні. Збройні сили США нараховують тепер 2 684 000 вояків (крім резервістів), 30 293 літаки, 862 кораблі. Запас атомових бомб у США досягає 50 000 штук.⁴⁾ Якщо до цього ще додати збройні сили інших держав ОПАП-у і запас англійських атомових бомб, то стає більше, ніж очевидним, що у випадку війни всі країни радянського бльоку, включно з СРСР і Китаєм, зазнали б страшних знищень і колосальних жертв.⁵⁾

¹⁾ Barber, J. (ed.): The Containment of Soviet Expansion. A Report on the Views of Leading Citizens in Twenty-Four Cities. Council on Foreign Relations, New York, 1951, 42 pp. У цьому мало відомому документі було, напр., і питання, чи повинні США збройно втрутитися у випадку повстання в радянському бльоді. Більшість опитуваних відповіла, що ні. Звідси й походить американська політика у випадку повстань у Східній Німеччині, Угорщині тощо. Але поруч з тим більшість опитуваних підтримала американську інтервенцію в Кореї, бо це вкладається в рамки концепції стримування всіма засобами.

²⁾ «The New York Times», 22. II. 1961.

³⁾ «The New York Times», 5. II. 1962.

⁴⁾ «The New York Times», 29. XII. 1960.

⁵⁾ В обличчі цих фактів не можна не відзначити відсталість і непоінформованість деяких наших колумійських Клявзевіців за Гудсоном, які

Американська політика «стримування», починаючи з допомоги Греції в придушенні комуністичного повстання та з американської участі в корейській війні, не залишає сумнівів у тому, що США кожночасно готові відповідати зброєю на спроби поширення кордонів комуністичного світу. Зокрема, як показали останні події в Берліні, в Південному В'єтнамі, в Ляосі, американці ставлять питання війни рубя і намірені воювати, якщо б СРСР чи Китай ліз далі.

Крім того, політика «стримування» проявляється і в багатьох інших формах. Американська економічна допомога господарськи відсталим країнам підриває в них соціально-економічну базу для комуністичного руху, а воєнна допомога дозволяє урядам цих країн вести успішну боротьбу проти партизанів. «Плян Маршала» врятував Західню Європу перед комунізмом, а тепер Кеннеді запроваджує в Південній Америці ще складніший план економічної допомоги, пов'язаної з соціальними реформами: «Об'єднання для прогресу». Поруч з цим американська дипломатія всіма силами нахиляє Західню Європу до господарського й політичного об'єднання, яке, безперечно, прискорило б господарський розвиток і зріст життєвого стандарту, отже підривало б і ґрунт під ногами в європейських компартій. Також розвиток американської техніки постійно переганяє темпи розвитку політики. Якщо СРСР якось удалося було збити розвідчий літак «У-2», то тепер усю територію СРСР постійно фотографують американські сателіти, що кружляють над нею. Якщо СРСР покищо вдається заглушувати американські радіопередачі, то американці вже будуть ще потужніші радіостанції і плянують цілу систему радіо-сателітів, що їх заглушити вже не буде змоги. І так далі.

Отже, коли Хрущов дивиться сьогодні на світ, то великого оптимізму в нього немає. Він знає краще за тих, хто сьогодні «панікує» на Заході, що від часу захоплення Східньої Європи після другої світової війни СРСР фактично не мав жодного успіху в поширенні комунізму. Хрущов знає, що революції в Китаї, Індокитаї та на Кубі не були ділом його рук, що вони сталися незалежно від Москви і при зовсім малій матеріальній її допомозі. Саме тому і не в стані Хрущов контролювати ці революції так, як він може контролювати, скажімо, Кадара в Угорщині. Це явно не випадок, що від Москви відриваються саме ті комуністичні рухи, що прийшли до влади без допомоги багнетів радянської армії. Прикладом цього явища нині є вже не тільки Югославія, але й Албанія, не кажучи вже про Китай. І також не є випадком, що Москва не довіряє Кастрові, вважає його «буржуазним націоналістом», не зважаючи на його запевнення, що

ще й досі снять про визволення України шляхом нової світової війни. Їм не зашкодило б десь почитати, наприклад, про те, що залишилося б визволяти на Україні, якби на неї впали лише ті 15 ракет, що тепер стоять на катапультах на захід від Синопу і які тільки для України й призначені. Радимо для лектури, напр.: Herman Kahn, «On Thermonuclear War» (1961). Нуклеарна війна виглядатиме трошки інакше, ніж бій «під Маківкою».

він — «марксист-лінінець». Натомість Москва вимагає, щоб Кастро поділився владою з офіційною компартією Куби, бо тільки вона є справді підконтрольною Москві.

Поза цим Хрущов усвідомлює, що Москва зазнала довгого ряду прикрих поразок і невдач. Комуністичних повстанців на Філіппінах, на Маляї, в Бірмі цілковито придушено і знищено. В Ірані з комуністичного руху нічого не виходить. В Іраку та Єгипті, не зважаючи на великі надії Хрущова і велику радянську економічну допомогу, націоналістичні уряди замкнули всіх комуністів до в'язниць і не мають ніякого наміру ставати сателітами Москви. Подібна ситуація в Гані та Гвінеї. Президент Гвінеї Секу Туре, не зважаючи на те, що має репутацію марксиста і тримається в зовнішній політиці невідчужливої позиції, вигнав минулого місяця радянського посла з своєї країни, обвинувативши його, що він готував державний переворот. Навіть з Конго Москву з соромом вигнано! (А скільки то було, до речі, безпідставних закидів з боку правих кіл, що, мовляв, американці продають Конго більшовикам, тощо? Чому ж тепер усі ці мудреці не признаються щиро, що вони помилилися і не зрозуміли американської політики? Мабуть, тому, що пам'ять коротка, та ще тому, що вони й далі продовжують помилятися, пророкуючи, що Кеннеді ось-ось продасть Хрущову Берлін чи то Ляос).

Знає Хрущов краще, ніж будь-хто інший, і те, наскільки безвідповідними є надії на комуністичну революцію в Західній Європі, наскільки компартії там перетворилися в ізольовані, закостенілі секти і що їх чекає, коли федерація піднесе господарський розвиток західноєвропейських країн на новий рівень, близький до американського. Знає Хрущов і те, що в середині радянського блоку комунізм, як ідеологія, ще й досі не прищепився. Сателітні уряди ніяк не стають популярнішими, жоден з них у вільних виборах, мабуть, не здобув би більшості. Народні маси Східної Європи дивляться на СРСР як на окупанта.

Отже, як поширювати комунізм, коли збройна його експансія загрожує скінчитись атомовою війною, а на революції зсередини виглядів немає майже ніде? Такої ситуації не передбачали ні Маркс, ні Ленін, а тому Хрущов і каже, маючи на увазі себе: «Тепер, коли з нами немає геніяльних засновників наукового комунізму, а життя висуває все нові й нові проблеми, відповідь на них повинні давати учні й послідовники Маркса й Леніна».⁶⁾

ХРУЩОВСЬКА КОНЦЕПЦІЯ МАЙБУТНЬОГО СВІТУ

Концепція Хрущова стосовно того, як далі поширювати комунізм у світі, викладена в новій програмі КПРС, головним автором якої, як стверджено офіційно, був сам Хрущов.⁷⁾ Суть концепції Хрущова якраз і полягає у відмові від дальшого поширення комунізму у світі,

⁶⁾ «Правда», 18. X. 1961.

⁷⁾ «Правда», 26. X. 1961.

хоч, ясна річ, дослівно до цього Хрущов не признався. Але фактично нова програма КПРС глибоко ізоляціоністична, — ще більше ізоляціоністична, ніж відоме Сталінове гасло «будівництва соціалізму в одній країні» у 20-их роках.

З сумом — чи, може, з цинізмом — нова програма насамперед стверджує, що «революція не приходить на замовлення». Далі вона визнає, що, хоч сучасний капіталізм, мовляв, і переживає «загальну кризу», хоч і є в ньому економічний і технічний «застій», все ж «не виключеним є і ріст в окремі періоди», і навіть деяке підвищення життєвого стандарту працюючих. Під «загальною кризою капіталізму» програма розуміє щось загальникове — ідеологічну та морально-психологічну кризу, а не господарську. Про неминучість господарських криз при капіталізмі в програмі вже не говориться, як немає й мови про те, що з часом життєвий рівень народних мас при капіталізмі впаде дуже низько. Оскільки ці закономірності більше не вважаються «залізними», не дивно, що нова програма нічого і не говорить про неминучість пролетарських революцій. В програмі згадується лише історична неминучість «переходу» до соціалізму і кидається фраза, що капіталізм у цілому вже «дозрів» до соціалістичної революції; але тут же проголошується річ, раніше не чувана: «Марксистсько-ленінські партії змагають до того, щоб здійснити соціалістичну революцію в мирний спосіб». «В сучасних умовах у ряді капіталістичних країн робітнича кляса на чолі з своїм передовим загonom має можливість (!) на базі робітничого й народнього фронту та інших можливих форм угоди й політичної співпраці різних партій і громадських організацій об'єднати більшість народу, завоювати державну владу без громадянської війни (!) і забезпечити перехід основних засобів виробництва в руки народу». Програма вважає, що комуністи можуть «завоювати міцну більшість у парламенті» і таким чином «створити необхідні умови для мирного здійснення соціалістичної революції». При цьому «не виключено, що в умовах зростаючих сил соціалізму... для буржуазії буде вигідно згодитися на викуп (!) у неї основних засобів виробництва, а пролетаріятові буде вигідно „відкупитися”».⁸⁾

Крім цього, є в програмі і декілька слів про можливість «немирного» переходу від капіталізму до соціалізму в окремих країнах; але про цей шлях розвитку говориться як про випадок, а не правило, та й то лише для того, щоб про нього згадати, бо було б занадто соромно для програми компартії це зовсім промовчати. Але й з того, що процитовано вище, не залишається вже ніяких сумнівів, що ні в яку спонтанну пролетарську революцію в світі Хрущов більше не вірить. Програма його мало чим відрізняється від «ревізіоністської» програми Ліги комуністів Югославії, а в точках про боротьбу за біль-

⁸⁾ Все це цитуємо за розділами I, IV і V частини першої нової програми.

шість у парламентах, про угоди́вство з іншими, себто буржуазними, партіями, про відмову від громадянської війни та про викуп власности у капіталістів нова програма відійшла від лєнінізму цілком.

Для народів колоній та господарськи недорозвинутих країн нова програма Хрущова теж пропонує нову концепцію — «державу національної демократії». Це має бути не комуністична, а націоналістична держава, в основі якої лежить «б'лок усіх прогресивних, патріотичних сил, які борються за повну національну незалежність».⁹⁾ Чим це відрізняється, скажімо, від Польщі Пілсудського чи «демократії» Насера в Єгипті, програма не вяснює.

Трудно сказати, чи вірить Хрущов у те, що комуністи десь колинебудь зможуть здобути більшість у парламентах. Не виключено, що це записано в програму лише для сякого-такого заспокоєння пєсимістичних настроїв у компартіях Італії та Франції, щоб дати їм бодай якунебудь надію на майбутнє. Але програма недвозначно каже, що питання про те, як і коли комуністи прийдуть до влади у світі, є для Хрущова другорядним.

«Основним питанням сучасности є питання війни і миру», — каже програма. — «Основною метою своєї зовнішньої діяльности КПРС вважає: забезпечити мирні умови для побудови комуністичного суспільства в СРСР».¹⁰⁾

От про що йдеться Хрущову. Не про якусь там світову революцію чи повалення капіталізму в демократичних виборах, а таки про питання війни чи миру, про збереження й забезпечення умов для дальшого розвитку СРСР. Тому програма й пропонує капіталістам мир, «повне роззброєння», «розпущення б'локів» (!), «співіснування», «припинення холодної війни» і «невтручання у внутрішні справи» суцідів.¹¹⁾ І все це — не пропаганда. Як зараз побачимо, китайці широчинно вірять, що Хрущов хоче помиритися з капіталізмом. Ясно, що Хрущов хоче миру з капіталістичним світом на своїх умовах, а не будь-якою ціною. Але це вже питання менш важливе, ніж принцип хотіти миру чи не хотіти його.

Перше, ніж перейти до розгляду питання, нащо Хрущову потрібен мир, як він хоче його використати, подивімося, з яких переконань це бажання миру у Хрущова виростає. Поруч із зневірою в можливості комуністичних революцій на Заході, другою причиною схильности Хрущова до миру є його переконання, що в атомовій війні СРСР страшно б потерпів. Нова програма партії каже, що світова атомово́ва війна «може спричинити неймовірну руїну цілих країн, знищити цілі народи».¹²⁾ А міністер оборони, маршал Маліновський за-

⁹⁾ Розд. VI, част. I.

¹⁰⁾ Розд. VIII.

¹¹⁾ Там же.

¹²⁾ Там же.

явив недавно в офіційному інтерв'ю, що проти атомових і водневих бомб немає і не може бути жодного надійного сховища.¹³⁾

Отже Хрущов переконаний, що війни з Америкою він не виграє. Але він також певен, що й Америка на СРСР не нападе, якщо в нього буде достатньо відплатної сили, щоб завдати Америці тяжкого протидару. За добре перевіреними даними, що офіційно визнаються у Вашингтоні, весь радянський блок має тепер наготові 49 міжконтинентальних ракет і коло 200 ракет середньої відстані з атомовими наконечниками. Вся радянська ракетна промисловість обчислюється на 16 заводів, які протягом 1962 року випroduкують 200 міжконтинентальних ракет.¹⁴⁾ Ніхто не сумнівається, що й цієї кількості ракет уже вистачає, щоб завдати країнам Західної Європи та Сполученим Штатам дошкульних утрат, хоча, з другого боку, ясно також і те, що коли Хрущов, Маліновський та інші генерали твердять, що СРСР є в стані «стерти з лица землі» весь Захід, то вони, кажучи по-іхньому, «валяють дурака». В цілому збройні сили радянського блоку разів у два слабші за збройні сили Заходу. Навіть кількістю людей в арміях Захід у даний час переважає: він має в сумі 8 195 200 чоловік під зброєю, а весь радянський блок, включно з Китаєм, — 7 994 300 чол.¹⁵⁾ А про перевагу технічну й говорити не доводиться. Запас атомових бомб в СРСР обчислюється на Заході лише на 10 000 штук.¹⁶⁾

Однак Хрущов має рацію, думаючи, що й цих 10 000 бомб уже досить, щоб не боятися, що Захід посміє напасти на СРСР. Виходячи з цього, він і записав до своєї програми тезу про те, що війна більше не є неминучою, що їй «можна запобігти».¹⁷⁾ Тим самим він повторив свою теорію, виголошену ще на XX з'їзді КПРС, що теза Леніна про неминучість війни більше не дійсна. Тим самим Хрущов цілком зійшов на позиції югославів у цьому питанні.¹⁸⁾

Після випробування найбільшої своєї бомби Хрущов заявив 9. XII. 1961 р. на п'ятому всесвітньому конгресі профспілок таке: «Тепер, якщо імперіялісти будуть вирішувати питання, чи розв'язати їм війну, над їх головами завжди будуть, як Дамоклів меч, висіти 50- і 100-мегатон-

¹³⁾ «Правда», 24. I. 1962.

¹⁴⁾ «Military Review» (Fort Leavenworth, Kan.), no. 5, May 1961, pp. 100-107. В цьому журналі американської академії генерального штабу на стор. 104 і 106 наведено теж магі розташування радянських ракетних баз та підприємств, що виробляють і обслуговують ракети. На Україні позначено дві ракетні бази — одна на південний захід від Києва, а друга — біля Одеси. Біля Києва теж є ракетний завод і експериментальний центр, а ще один завод є в Харкові.

¹⁵⁾ «Times» (London), 21. XI. 1961.

¹⁶⁾ J. Pergent, «Les forces armées soviétiques. La puissance atomique», «Est & Ouest» (Paris), no. 269, 16-31. XII. 1961, p. 17.

¹⁷⁾ Розділ VIII першої частини програми.

¹⁸⁾ Див. брошуру Е. Карделя «Соціалізм і війна», яку видано в Београді в 1960 р. кількома мовами.

ні бомби. ... Я думаю, товариші, що наша ракетно-атомна зброя є могутнім фактором, що стримує агресивні наміри імперіялістів».

Виходячи з такого переконання, Хрущов і зміг записати до своєї програми новий постулат про те, що реставрація капіталізму в СРСР і в країнах «народної демократії» більше не можлива. Соціально-економічні можливості реставрації в середині країни, каже програма, вже ліквідовані, а Захід реставрувати капіталізм не відважиться, бо побоїться атомової війни. На цій підставі Хрущов і твердить народам свого бльоку, що комунізм, як устрій, переміг у середині бльоку раз і назавжди і що вони повинні з цим фактом примиритися. В цій своїй певності Хрущов пішов так далеко, що в інтерв'ю, даному французькій газеті «Фігаро» 19. III. 1958 р., просто заявив, що концепція «капіталістичного оточення» СРСР більше не існує, бо «не відомо, хто тепер кого справді оточує». В новій програмі КППС про капіталістичне оточення теж немає вже мови.

Однак мирне співіснування з капіталістичним світом Хрущов не розуміє як дружбу. Назагал під співіснуванням він розуміє те, що існувало у взаєминах між СРСР і Заходом від часу закінчення другої світової війни, — себто боротьбу без війни, «холодну війну», а не «гарячу». В одній своїй промові 10. X. 1959 р. Хрущов так і сказав: співіснування — це «боротьба між двома суспільними системами, боротьба економічна, політична, ідеологічна, але не воєнна».

Довкола поняття «співіснування» існує чимало непорозумінь.¹⁹⁾ Є люди, які думають, що «співіснування» між СРСР і Заходом є рівнозначне з взаємним стремлінням до дружби й любови щонайменше такої інтенсивності, як було за часів союзу Рузвельта й Сталіна проти Гітлера. Так розуміють «співіснування» всі екстремісти — праві і пацифістські течії на Заході, ліві серед китайців тощо; але в дійсності ні Хрущов, ні Кеннеді чи Айзенгауер так «співіснування» ніколи не розуміли. З їх погляду «співіснування» — це лише відсутність війни, і нічого більше. Характерно, що коли американці накидають Хрущову трохи інтимніше розуміння «співіснування», то він цього відразу лякається. Знаючи це, американці якраз тому й тиснуть на СРСР з пропозиціями «співіснування» у формі широкого обміну делегаціями й туристами, культурного обміну, припинення глушення радіопередач, вільного обміну пресою тощо. Такого «співіснування» Хрущов дуже боїться.²⁰⁾ В новій програмі КППС так і записано, що однією з голов-

¹⁹⁾ Дуже добре роз'яснив і скритикував ці непорозуміння Б. Галайчук у статті «Two Concepts of Peaceful Coexistence», «Prologue Quarterly» (New York), No. 1-2, 1961.

²⁰⁾ Симптоматична і влучна під цим поглядом є стаття про вплив «співіснування» з Заходом на Україну: R. Olnyk, «The Emergence of a Submerged Nation in the Soviet Union», «International Journal» (Toronto), No. 1, Winter 1961-62. Автор доводить, що культурні і всякі інші зв'язки з закордоном протягом останніх років зробили на Україні й українців помітний і корисний вплив, піднесли почуття їх власної гідності, окремішності від Росії тощо. Еміграційна наша громада, на жаль, цього ще не розуміє.

них небезпек для комунізму сьогодні є «експорт контрреволюції» з Заходу. Захід, зокрема американці, свідомо веде політику поблажливості та сповідної толерантності щодо радянського комунізму. Своєю «дружньою» настановою він розкладає комунізм, спокушає комуністів грішити супроти своєї ідеологічної чистоти, стриміти до «лібералізації» тощо. Доказів ідеологічного впливу Заходу на інтелігенцію та молодь у комуністичних країнах, включно з СРСР, є більше, ніж безліч. Лише невігласи цього не помічають і не розуміють, до чого все це веде!

Але Хрущов стоїть за мирне співіснування з капіталістичним світом не тільки тому, що боїться атомової війни, а й тому, що вірить, що, якщо не буде війни, СРСР скоро наздожене й пережене Америку щодо розвитку продукційних сил і що цей факт стане доказом перемоги комунізму і зробить його атрактивним. Нова програма КПРС так і каже, що, якщо буде мир, то вже в 1970 році СРСР пережене США в продукції на душу населення і тоді в СРСР буде найвищий у світі життєвий стандарт. Тоді, твердить програма, «коли радянський народ буде користатися з добробуту комунізму, нові сотні мільйонів людей на землі скажуть: „Ми за комунізм!“». Не шляхом війни з іншими країнами, а прикладом» переможе комунізм у цілому світі.²¹⁾ Це і є квінтесенція всієї концепції Хрущова!

Наївність і утопійність цієї програми значно переважають над тими кількома реалістичними можливостями, що в ній враховані. По-перше, смішно припускати, щоб народи добровільно погодилися на комуністичний спосіб примусової індустріалізації та колективізації лише тому, що колись у майбутньому їхній життєвий стандарт досягне радянського рівня. На страшні жертви в межичасі ледве чи хто погодиться. Отж без насильного насадження комуністичного ладу надії Хрущова ніколи не здійсняться.

Подруге, чи «пережене» СРСР Америку в 1970 році, це теж сумнівна річ. Тут Хрущов, безперечно, заплутався в сітях статистики. За його розрахунками, якщо промислова продукція в США зростатиме, як досі, лише на 2,3% в рік, а в СРСР — на 10%⁶ у рік, то в 1970 р. СРСР справді продукуватиме промислових виробів на 25% більше, ніж Америка, в розрахунку на душу населення. Можна думати, що в цих своїх розрахунках Хрущов не помилився, а надії, що темпи росту продукції в США зростуть до 4%⁶ у рік, як хотів би президент Кеннеді, можуть і не здійснитися. Але і в такому випадку конкретне значення того факту, що СРСР «пережене» США, буде лише статистичним. Мова йтиме про суму продукції в грошовому обчисленні, а не про окремі важливі продукти. Якщо СРСР і пережене США в 1970 році, то лише у виробництві головним чином якісно застарілих продуктів важкої промисловості, як чорні метали, вугілля тощо. У США продукція сталі, наприклад, зростає повільно тому, що сталь уже

²¹⁾ Кінцевий розділ програми.

стала застарілим продуктом. Її замінюють такі нові, складніші чи дешевші продукти, як штучні пластмаси, кольорові метали тощо, виробництво яких в СРСР ще дуже відстає. А тому й може вийти в 1970 році так, що у виробництві сталі СРСР Америку пережене, але американці тим часом вироблятимуть масу нових продуктів, технічно досконаліших за сталь. І вийде так, що статистично, кількісно СРСР Америку наздожене, але технічно, якісно відставатиме й далі.

А в ділянці виробництва споживчих товарів та продуктів сільсько-го господарства СРСР не наздожене Америку ще довго. За урядовими плянами в 1970 році в СРСР не більше, ніж кожна третя родина матиме власний телевізор, ледве чи кожна шоста родина спроможеться мати холодильник і ледве чи кожна восьма родина матиме пральну машину.²²⁾ От вам і «кожному за потребами»!

Потрете, якщо навіть СРСР і наздожене в 1970 році США щодо об'єму промислового виробництва, то рівноваги сил у світі це ще далеко не порушить, скільки б там Хрущов цього не сподівався. Бо, крім США, ще стільки, як США, продукуватиме Західня Європа, тоді як країни радянського блоку в сумі не дадуть стільки продукції, як Західня Європа.

Але найвирішальнішим у радянсько-американському економічному змаганні може стати таке. При триваючому розвитку економіки та техніки постійно виникають можливості винаходу якихось нових типів зброї та оборонних засобів, що можуть неутралізувати існуючі запаси зброї і таким чином раптово порушити балянс сил у світі. Наприклад, президент Кеннеді дав недавно розпорядження відновити атомові експерименти в атмосфері, щоб випробувати нові засоби оборони проти міжконтинентальних ракет. Він підозріває, що Хрущов такі антиракетні стрільня вже має. Якщо ж американці матимуть успіх з своїми новими винаходами або якщо СРСР у дійсності антиракетних стрілен ще не має, то, так чи інакше, СРСР буде змушений гнатися за США, робити нові зусилля, знову витратити ресурси на нову зброю та нові винаходи. І так може бути без кінця. Але на американську економіку, яка завжди працює не на повну свою, потужність, перегони в озброєнні діють позитивно, воєнні замовлення стимулюють розвиток її і прискорюють темпи її росту. А на економіку СРСР, яка працює весь час на повну потужність, мало не в три робочі зміни на добу, перегони в озброєнні діють протилежно і сповільнюють її зріст. Оскільки в СРСР усі матеріальні балянси є наперед обрахованими в пляні і розподіленими поміж окремими галузями виробництва, кожне вимушене переключення робочої сили, капіталу та інших ресурсів на військове виробництво неминуче призводить до скорочення чи сповільнення виробництва в якихось інших, цивільних галузях. В іншій статті я мав уже нагоду показати факта-

²²⁾ Див. П. Евсеев, «К избытию предметов народного потребления»; «Плановое хозяйство» (Москва), № 11, ноябрь 1961 г., стор. 36.

ми, яке загальне сповільнення зросту, а подекуди й падіння виробництва, викликала була в СРСР корейська війна.²³⁾ Тепер повторюється щось подібне. Від 1958 року американці провадять у себе точні обрахунки всіх головніших матеріальних балянсів радянської економіки і тому знають усі її вузькі місця і недотягнення. В даний час Хрущову майже до зарізу потрібно збільшити вкладання ресурсів у сільське господарство, бо в країні відчувається нестача харчів. Але здобути ці ресурси Хрущов може лише коштом скорочення вкладань цих ресурсів у військову і важку промисловість. Його генерали такою перспективою невдоволені,²⁴⁾ але в нього вибору не було: якщо не дати інъекції нових ресурсів у сільське господарство, семирічка може бути недовиконаною. І от якраз напередодні березневого пленуму ЦК цього року, коли він саме мав голосувати про переключення ресурсів, Кеннеді підніс Хрущову гіркого хрину — оголосив, що розпочинає свої атомові експерименти в пошуках за оборонними засобами проти ракет, і запропонував, що коли Хрущову це не подобається, нехай підпише американську версію угоди про заборону дальших атомових експериментів. Не диво, що Хрущов закричав, що це — шантаж.²⁵⁾ (Хоча це й є «співіснування» за його власним визначенням!) Бо що йому тепер робити? Не дати ресурсів сільському господарству, а робити натомість і собі дальші воєнні експерименти? Але тоді в країні стане зовсім туго з харчами, і «будівництво комунізму» сповільниться. Погодитися на вимоги Кеннеді? Але без досконалої атомової зброї сила СРСР у порівнянні з США стане зовсім малою. Отже — хоч розірвись! І слід думати, що в процесі «будівництва комунізму» подібних випадків ще буде безліч. Ясно, що американці не хочуть доводити Хрущова до розпачу, бо бояться, щоб він не розпочав війну. Але по-важно тиснути на СРСР вони можуть і будуть.

Таким чином надії Хрущова на те, що він чисто економічним та технічним розвитком СРСР уможливить перемогу комунізму у світі, є мало реальним. Якщо він цього не бачить, то бачать це китайці, і це й є одна з причин, чому вони в його економічні плани не вірять. Отже об'єктивно й реально нова програма Хрущова означає лише дальший розвиток СРСР, а не неминучість перемоги комунізму у світі. Економічний, технічний та мілітарний потенціал СРСР з часом, безперечно, зростатиме. Може, зростатиме потроху й життєвий стандарт населення. Але все це відбуватиметься в одній країні. Це буде процес ізольований, і на розвиток решти світу вирішального впливу він не робитиме. Трудно, звичайно, погодитися з сподіванками американців, що, будучи затриманим у своїх кордонах та ізольованим,

²³⁾ Див. «Die UdSSR im Wirtschaftswettlauf mit den USA», «Ost-Probleme», Nr. 7, 28. März 1958.

²⁴⁾ Маршал А. Єрмоєнко заявив в інтерв'ю 22. II цього року, що Америка готує атомову атаку проти СРСР і що Радянському Союзові треба бути напоготові.

²⁵⁾ «The New York Times», 4. III. 1962.

радянський комунізм зайде в кризу і розвалиться сам. Якщо йдеться про довгий час, це, може, й правильний розрахунок. Але не помітно, щоб Хрущову загрожувала якась неминуча внутрішня криза у близькому майбутньому. Тому в процесі «побудови комунізму в одній країні» слід радше чекати, що режим і влада КНРС будуть дедалі більше законсервовуватись і соціально вироджуватися. Як далі побачимо, китайці цю можливість уже завважили, і це теж є однією з причин, чому вони проти хрущовської концепції майбутнього.

КИТАЙСЬКА КОНЦЕПЦІЯ СВІТОВОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

Лу Тін-ї, кандидат у члени політбюро КПК, промовляючи на святкуванні дня народження Леніна в Пекіні, схарактеризував китайську точку погляду на сучасне і майбутнє так: «Ми живемо у велику нову епоху, коли занепад імперіалістичної системи прискорюється і існує постійний зріст перемог та пробудження народів у всьому світі. Марксист-ленінці і новітні ревізіоністи, виходячи з принципово відмінних позицій і поглядів, роблять цілком відмінні висновки про ситуацію у світі. Марксист-ленінці вважають, що наявна епоха непорівнянно сприятлива для пролетарської революції в різних країнах світу і для національної революції в колоніях і залежних країнах. Сили миру вже настільки зросли, що існує практична можливість запобігти війні. Тому народи світу повинні далі посилювати свою боротьбу проти імперіалізму, сприяти розвитку революції і боронити світовий мир. А новітні ревізіоністи розглядають сучасність як таку „нову епоху“, коли пролетарська і національно-визвольна революція зникає з порядку денного світової історії. Вони думають, що імперіалізм сходить і зійде із світової сцени сам по собі, з власної волі і без революції. Таким чином питання про те, чи повинні ми боротися за революцію і поборювати імперіалізм, стало тепер причиною докорінного розходження між марксистами-ленінцями і новітніми ревізіоністами... Новітній ревізіонізм є вислідом політики імперіалістів. Жах перед імперіалістичним атомовим шантажем спаралізував ревізіоністів. Свій страх перед війною вони переносять і на революцію, бояться, що революція викличе війну, а далі, не хочучи революції, вони виступають і проти тих, хто її хоче і бореться за неї. Відповідно до потреб імперіалізму ревізіоністи намагаються перешкоджати розвитку національно-визвольних змагань та пролетарського революційного руху в різних країнах. За їхньою допомогою імперіалісти пробують змусити соціалістичні країни zdeгенерувати і перетворитися на капіталістичні країни».²⁶⁾

Подібних декларацій і заяв у китайській пресі повно. До кого вони заадресовані, більше, ніж ясно. Ось ще декілька цитат з редак-

²⁶⁾ «Peking Review», No. 17, 26. IV. 1960.

ційної передовиці центрального теоретичного органу КПК, що теж присвячена Ленінові і зветься «Хай живе ленінізм!»²⁷⁾

«Новітні ревізіоністи твердять, що вчення Леніна про імперіялізм, про пролетарську революцію і диктатуру пролетаріяту, про війну й мир нині застаріло... Вони заявляють, що настали „нові часи“, бо розвиток науки й техніки пішов так далеко, що „старі концепції“ Маркса й Леніна більше не придатні... Вони вважають, що ленінізм застарів тому, що природа імперіялізму змінилася завдяки могутності Радянського Союзу, завдяки силі соціалізму і рухові народів за мир».

«Всі ці проблеми стоять тепер руба перед кожним серйозним марксистом і ленінцем. Вони вимагають глибокої призадуми. Є очевидним, що від того, яку відповідь — правильну чи неправильну — буде знайдено на ці питання, залежить у великій мірі успіх чи поразка пролетарської справи і майбутнє всього людства».

«Ми віримо в цілковиту правильність Ленінової думки: війна є неминучим вислідом системи експлуатації, а джерелом усіх новітніх воєн є імперіялізм. Доки імперіялістична система і експлуаторські класи не зникнуть, доти війни того чи іншого роду траплятимуться завжди... Марксист-ленінці в жодному разі не повинні падати в багно буржуазного паціфізму... В різні періоди імперіялісти нав'язували дипломатичні зв'язки і провадили політику співіснування з Радянським Союзом; але така політика була, звичайно, лише продовженням імперіялістичної політики у змінених умовах, а не зміною самого імперіялізму».

«Новітні ревізіоністи малюють цілком перекручену картину сучасної ситуації в світі... Тіто каже, що не питання війни та миру, а питання економічної та іншої співпраці і економічного змагання між соціяльними системами стоїть нині на порядку денному історії... Але що діється в Альжирі? На Кубі? В Африці?... Хіба імперіялізм уже зник, хіба експлуаторська система більше не існує, хіба небезпеки війни вже нема? Чи, може, про війну не треба говорити ні в якому разі, навіть і тоді, коли імперіялізм і експлуаторська система тим самим будуть збережені на всі віки?... І про яку „співпрацю“ йде мова? Про співпрацю соціялістичних країн з капіталістичними, щоб забезпечити існування імперіялістичної системи і допомогти їй поневолювати нації світу та душити національно-визвольну боротьбу?»

«Ми не хочемо світової війни і ніколи її перші не почнемо... Але вважаємо, що доти, доки існує на світі капіталістичний імперіялізм, можливість вибуху війни існуватиме завжди... Ми за уникання війни, за політику мирного співіснування... Але новітні ревізіоністи зміщують мирну зовнішню політику соціялістичних держав з внутрішньою політикою пролетаріяту в середині капіталістичних країн. Вони сугерують теорію, що мирне співіснування має настати і між

²⁷⁾ «Hongqi», No. 8, 19. IV. 1960.

клясою пролетаріату та клясою буржуазії... Але обмежувати змагання між пролетаріатом і буржуазією тільки збиранням більшості голосів на виборах, тоді як буржуазія залишається при владі, є, як казав Ленін, останньою глупотою і свідомим одурюванням робітників».²⁸⁾

«Визволення пролетаріату може прийти тільки в наслідок революції, а не шляхом реформ... Коли є бажання революції і коли революційна криза визріла, революцію спинити не можна. Кінець-кінцем на зміну капіталізму прийде система соціалістична. Це — об'єктивний закон, незалежний від людської волі. І скільки б не намагалися реакціонери завернути колеса історії назад, революція настане рано чи пізно і неминуче перемаже... Капіталістична та імперіалістична система сама по собі ніколи не завалиться. Її зруйнує пролетарська революція в середині імперіалістичних країн і національна революція в колоніях та залежних країнах».

З цитованого ясно видно, що Мао Тсе-Тунг у світову революцію ще вірить. В жодній статті чи то промові, опублікованій у Радянському Союзі протягом останніх 20-25 років, не говоряться вже про виступи Хрущова останнім часом, не можна знайти нічого подібного. Але було б помилкою думати, що такі заяви китайців — це тільки догматичні лозунги, дурненька віра в релігію клясичного марксизму-ленінізму. Пояснювати такі декларації віри самим догматизмом було б надто спрощено. Треба мати на увазі, що традиційно китайці ніколи не були догматиками, в історії їхньої думки немає догм, як ми, європейці, звикли їх розуміти, бо китайські релігії (за винятком прийшлого з Індії буддизму) ніколи не були монотеїстичними, а в китайській філософії завжди переважали антропоморфізм, матеріалізм і діалектика. Той, хто читав філософські твори Мао Тсе-Тунга («Про практику», «Про протиріччя», «Діалектичний матеріалізм» та інші), напевне зауважив, які вони антидогматичні, і то не просто на словах, у деклараціях, а і в методиці. Мао не визнає, напр., типово російсько-православної віри Леніна в існування «абсолютних істин».

Віра китайських комуністів у неминучість комуністичних революцій у світі виростає не тільки (а, може, не стільки) з марксистських книжок, а і з їхньої власної недавньої практики, з свіжості традицій їхньої революції²⁹⁾ і з того, що вони мають власну концепцію, як ті революції можна робити.

²⁸⁾ В «Hongqi» від 1 квітня 1960 р. писалося ще таке: «Відкидати громадянську війну або забувати про неї значить потонути в маразмі опортунізму і зректися соціалістичної революції».

²⁹⁾ В азійській періодиці, до речі кажучи, це — найпоширеніше пояснення природи радянсько-китайського конфлікту. Напр., індійський публіцист М. Лімає, твердячи, що цей конфлікт за своїм значенням такий же важливий, як і конфлікти між більшовиками й меншовиками, між Сталіном і Троцьким тощо, каже, що головною причиною його є те, що в Китаї революція ще жива, спогади про неї ще свіжі, а в СРСР революція вже видихалася, ніхто її більше не пам'ятає. Madhu Limaye, «The

Я вже згадував про китайський оптимізм в оцінці успіхів радянської ракетної техніки, про заяву Мао в Москві в 1957 році, що «східний вітер уже перемагає західний вітер», про те, що «всі імперіялісти є лише паперовими тиграми», тощо. Характерно, що цей оптимізм Мао висловлює не вперше. Він властивий його способіві думання і походить він з його власного досвіду. Багато разів у минулому Мао висловлював оптимістичні погляди про неминучість своєї перемоги над Чан Кай-Шеком, і кінець-кінцем так воно і сталося.³⁰⁾ Ще в 1947 році він писав, наприклад, що Чан Кай-Шек помиляється, коли «плекає безглузді надії на „неминучість радянсько-американської війни“, „неминучість вибуху третьої світової війни“». Такої війни, каже Мао, не буде, бо міжнародній антиімперіялістичний табір сильніший за імперіялістичний табір і «перевага є на нашому боці, а не на боці наших ворогів».³¹⁾ Здійснення таких і подібних пророцтв, очевидно, посилює оптимізм у Мао, а також переконує китайських комуністів, що те, що він каже, має рацію.³²⁾ Але джерелом опти-

Sino-Russian Conflict within International Communism», «United Asia» (Bombay), No. 6, 1960.

³⁰⁾ Див., напр., його алегоричну статтю «Юй-Гун пересунув гори» в 3-му томі його «Избранных произведений» (російський переклад).

³¹⁾ Мао Цзэ-Дун, «Избранные произведения по военным вопросам», Москва, Воениздат, 1958, стор. 392-393.

³²⁾ Один із найвлучніших і справді подивутідним передбаченням Мао Тсе-Тунга, що здійснилося було його передбачення, що у Сталінграді Гітлер програє всю війну. Таке Мао написав у статті «Переломовий момент у перебігу другої світової війни», в газеті «Цзефанрібао», 12 жовтня 1942 року. (Див. його «Избранные произведения», т. 4). В час, коли Мао писав цю статтю, німці вже захопили майже весь Сталінград. Світова преса переконано писала, що німці в Сталінграді перемогли. Ніхто не вірив і не сподівався, що червона армія скоро спроможеться на контрнаступ. Сам Сталін у своїй промові 6 листопада 1942 року ствердив, що ситуація на фронті «відзначається переломом на користь німців, переходом ініціативи до їх рук, проривом нашого фронту на південнозахідньому відтинку». В жодній промові з цього часу Сталін не висловив ніякого помітного оптимізму, а, навпаки, постійно благав і ляв західних альянтів, щоб вони швидше відкрили другий фронт. І от в цей час, сидячи в партизанській печері під Яньанем, відрізаний від усього світу і мало кому відомий, Мао писав таке: «Ця битва (в Сталінграді) є не лише переломовим щаблем у перебігу радянсько-німецької війни і навіть не тільки переломовим моментом у перебігу теперішньої світової війни проти фашизму, а є вона й переломовим моментом в історії людства... Гітлер уже розпорوشе свої сили. Він ще не усвідомлює собі тієї невідповідності, що створилася поміж його реальними силами й апетитом, і в результаті наклавши на себе непосильний тягар, він тепер опинився у безвихідді... На радянсько-німецькому фронті йому доведеться спішно переходити до оборони, бо менше, ніж за місяць настане зима. Весь терен на захід і на південь від Дону є для нього особливо небезпечним, бо саме тут червона армія перейде у контрнаступ. ... Коротше кажучи, Гітлерові залишається тільки одна дорога — в могилу... Після оборони Сталінграду ситуація стане цілком іншою. З одного боку, Радянський Союз поведе величезний за своїми масштабами другий зимовий контрнаступ. Англія і США не змо-

мізму в Мао є не тільки його власний досвід. З другого боку, хоч він почасти влучно вказує на такі «старечі слабості» Заходу, як його ідейна імпотентність, тощо, він не знає Заходу як слід, недооцінює його сил, і це неуттво і є другою причиною його наївного оптимізму.

Атомової війни Мао, мабуть, не боїться тому, що погано про неї поінформований. Хрущовські генерали, не довіряючи нікому своїх таємниць, може, не показали йому навіть фільмів з своїх атомових експериментів. А те, що Мао весь час твердить, що «війну вирішують не гармати, а люди, що за ними стоять», напевне переконує тільки його самого, бо, може, китайці й справді ще воювали б сьогодні за його ідеї, як воювали недавно. Але такі речі напевне не переконують Хрущова, Кадара, Ульбріхта чи Гомулку, які знають, що їхні солдати за них не воюватимуть, а будуть здаватися в полон. Мао, мабуть, цього не уявляє собі, міряючи все на свій власний аршин.

Практична концепція перемоги комунізму у світі, яку китайці тепер пропонують на противагу до концепції Хрущова, ґрунтується головним чином на їхньому власному досвіді і на таких емпіричних даних, як антифранцузька війна Го Чі Міна в Індо-Китаї. Кажучи загально, китайці пропонують розвивати революцію методом партизанських воєн, починаючи з колоніальних та економічно відсталих країн, а в Європі та Америці вони пропонують провадити одночасно політику залякування атомовою зброєю і примушування до капітуляції під час переговорів та мирових конференцій. Основи цієї концепції Мао Тсе-Тунг зформулював ще в 1948 році, в статті в газеті Комінформу.³³⁾ Головна пропозиція в цій статті була, щоб комуністи визнали, що головною рушійною силою даної епохи є національно-визвольні, антиімперіалістичні рухи в колоніях. Ці рухи комуністи повинні очолити й використати. Як тепер відомо, Москві ця концепція не була до вподоби. Щойно на XX з'їзді КПРС у 1956 році Молотов нагадав партії, що вона недооцінювала досі національно-визвольних рухів в Азії та в Африці. Але і досі Хрущов і Мао Тсе-Тунг мають на це різні погляди. Хрущов не підтримує Альжіру чи Кубу так безоглядно, як це робить Мао, — він ніколи не пропонував посилати туди на допомогу своїх «добровільців», а китайці не тільки пропонували, а напевне й готові зробити це кожнокчасно. Хрущов стоїть на позиції підтримки таких режимів «національної демократії», як у Нассера чи в Неру, знаходить корисним давати їм економічну і

жуть далі відтягати відкриття другого фронту, ... а народи Європи в свою чергу відгукнуться на це повстаннями ... Концентрований наступ на гітлерівців на цих трьох фронтах і буде тими великими подіями історичного значення, що розгорнуться після сталінградської битви». Кінцеві слова в статті Мао були такі: «Кожен, хто розцінює міжнародно ситуацію песимістично, мусить змінити свою точку погляду!» Мені здається, що єдиним раціональним поясненням таких подивугідних переконань Мао може бути тільки те, що, як загально визнано, у нього є значний талант до воєнної стратегії.

³³⁾ «За прочный мир, за народную демократию!» — I. XI. 1948.

всяку іншу допомогу. А Китайці підтримують тільки націоналістичні революції, не режими. Вони абсолютно проти хрущовської теорії «національної демократії». Свій ідеал китайці бачать у національно-визвольному, партизанському русі, очоленому комуністами, як було в 1954 році у В'єтнамі.³⁴⁾

Конкретно китайці розраховують тепер на можливість вибуху повстань в Африці та Південній Америці. Відразу після того, як конференція «чотирьох великих» у Парижі провалилася через інцидент з літаком «У-2», Мао Тсе-Тунг мав у травні 1960 року цілий ряд нарад з представниками компартій, профспілок і націоналістичних організацій з 15 країн Африки та Південної Америки. Те, що він їм порадив, було опубліковане в такому лаконічному формулюванні: «Щодо імперіялізму не можна мати жодних ілюзій. Дехто казав, що мовляв, Айзенгауер любить мир. Тепер, я сподіваюся, люди нарешті прозріють... Мир у світі можна досягнути лише боротьбою проти імперіялізму». Щодо того, як вести цю боротьбу, Мао вказав, як на приклад, на Китай і Кубу: «Треба покладатися на власні сили і на підтримку з різних країн... Треба творити якнайширші об'єднання всіх сил, виключаючи тільки ворога, і провадити безупинну боротьбу». Від Китаю всі антиімперіялістичні рухи «одержували і будуть одержувати повну підтримку».³⁵⁾

Невдовзі після цього у повстанців в Анголі португальці стали знаходити скриньки з гранатами, прислані з Китаю, а в Занзібарі англійці зауважили, що місцевий націоналістичний фронт перейшов під контроль людей, що відвідували Мао Тсе-Тунга. Але найбільші надії китайці покладають тепер на поширення революції з Куби на Південну Америку. В Пекіні створено коло 15 різного роду організацій для зв'язків і пропаганди на терені Південної Америки. Всі вони пропагують ідею, що Південна Америка мусить розпочати національно-визвольну революцію проти США, сперту на націоналістичні гасла. Ця революція має бути головним чином селянською, з гаслами боротьби за землю. Методом її повинна бути партизанська війна.³⁶⁾ Про те, що розрахунки китайців не є безпідставними, свідчить багато фактів, про які інформує преса у США. В 1960 році кореспондент «Нью-Йорк Таймс-у», об'їхавши виїняткову злиденні області північно-східньої Бразилії, писав, що по хатах у безземельних селян висять портрети лиш «двох героїв»: Фіделя Кастра і Мао Тсе-Тунга.³⁷⁾ Цей кореспондент відзначав, що селяни говорять про повстання і що серед них працює багато комуністичних агітаторів. Останнім часом нью-йоркська преса стверджує, що ситуація в Бразилії весь час за-

³⁴⁾ Це твердить, між іншим, також згаданий вище М. Лімас.

³⁵⁾ «Peking Review», No. 20, 17. 5. 1960.

³⁶⁾ Див. «La Infiltración Chino-Comunista en América Latina», «Estudios sobre el Comunismo» (Santiago de Chile), No. 30, Octubre 1960.

³⁷⁾ «The New York Times», 31. X. 1960.

гострюється і, якщо там не буде негайних радикальних реформ земельної та податкової системи, прийде «посув наліво».³⁸⁾ В деяких інших країнах Південної Америки стан ще більше вибуховий. З Чіле було повідомлено, що там у горах уже почалися бої між урядовим військом і селянами, що грабують поміщицькі маєтки, але в селян бракує зброї і вони воюють камінням.³⁹⁾ Ясна річ, великої матеріальної допомоги для революції в далекій Південній Америці Китаю дати не в стані. Таку допомогу міг би дати лише СРСР. Китайці думають, що він не дає такої допомоги зовсім або дає замало, і це й є одна з головних причин, чому вони злі на Хрущова.

На питання, чи матеріальна допомога революціям і повстанням з боку комуністичних країн загрожує вибухом атомової війни, китайці відповідають, що ні. «Ми повинні підтримувати визвольні війни і націоналізм народів Азії, Африки та Латинської Америки. Ця підтримка не загрожує війною, бо імперіялісти побоються її розпочати».⁴⁰⁾ На доказ правильності цієї тези китайці вказують на досвід корейської війни, коли Труман, побоявшись, що в війну втягне СРСР, не згодився на пропозиції ген. Мек Аргура бомбардувати Китай, а також на досвід війни в Індо-Китаї, коли Айзенгауер навіть уже послав був військо на допомогу французам, але в останню хвилину злякався і згодився на поділ країни та на створення комуністичного Північного В'єтнаму. У випадку розширення місцевої війни до розмірів, що загрожують безпеці комуністичних країн, китайці обстоюють втручання, як це вони зробили під час корейської війни.⁴¹⁾ Як свідчить генерал-полковник Сяо Гуа, командувач над комісарами в китайській армії, китайські солдати виховуються в дусі світової революції: «Найвищим ідеалом нашої армії є здійснення комунізму в Китаї і в цілому світі. Партія і Предсідник Мао вчать нас іти до цієї великої й високої мети навпростець».⁴²⁾

³⁸⁾ «The New York Times», 15. I. 1962.

³⁹⁾ «The New York Times», 5. III. 1962.

⁴⁰⁾ «Chungkuo Chingnien», No. 4, 16. II. 1960. Цікаво, що американці недавно прийшли до висновку, що у своїй категоричній опозиції до будь-яких переговорів з Хрущовим за Берлін президент Франції де Голь теж стоїть на цих позиціях. Він вважає, що нема чого потурати Хрущову і що дрібні інциденти не переростуть у атомову війну, бо Хрущов її злякається. («New York Times», 10. XII. 1961). Останнім часом, здається, американці якраз і провадять таку політику неупустиливості та інцидентів у Берліні.

⁴¹⁾ «Peking Review», No. 17, 26. IV. 1960, p. 16. Тут сказано таке: «Чи було б оправданим, якби якась соціалістична держава, загрожена імперіялістичною агресією, була змушена розпочати контрнаступ в оборонній війні і переступила свої власні кордони, переслідуючи і знищуючи ворога поза своїми кордонами, як зробив СРСР у війні проти Гітлера? Безперечно, це цілком оправдане, абсолютно необхідне і без решти справедливе».

⁴²⁾ «Renminribao», 24. V. 1960.

Однак слід підкреслити, що для Європи та Америки китайці не мають революційної програми. Якісь туманні теоретичні натяки на те, що після відокремлення колоній від метрополій в останніх настає господарська криза і т. д., у них є; але все це не носить конкретного характеру. Сподівань на пролетарську революцію у високорозвинутих країнах у найближчий час не мають і китайці. Натомість вони пропонують, щоб СРСР провадив постійний тиск в Європі, погрожував Заходові своїми атомовими ракетами і в жодному разі не йшов ні на які угоди та замирення. Промовляючи 18 листопада 1957 року на зустрічі представників компартій у Москві, Мао Тсе-Тунг запропонував їм таку стратегію: «В 1946 році... я казав, що всі нібито могутні реакціонери в дійсності є лише паперовими тиграми. Так є тому, що вони відірвані від народу. Подивіться, хіба не був Гітлер паперовим тигром? Хіба він не став переможеним? Я теж казав, що й цар був паперовим тигром, і китайський імператор, і японський імперіялізм. Адже всі вони дістали чоботом у зад. Американський імперіялізм ще не впав, і він має атомову бомбу. Але я певен, що й він упаде, бо й він лише паперовий тигр!... У війнах бої відбуваються один по одному, і ворог буває знищений лише поступово, крок за кроком... Так само буває тоді, коли ми споживаємо їжу. Стратегічно кажучи, ми не турбуємося тим, як ми їмо. Ми знаємо, що їжу ми напевно закінчимо. Однак, під час споживання ми фактично їмо лише ложку за ложкою. Всю страву за один раз ми не змогли б проковтнути. Це і є те, що зветься розчасткованою розв'язкою проблеми».⁴³⁾

Можливо, що саме під тиском китайців Хрущов розпочав свій тиск на Берлін. Китай уже віддавна обстоює необхідність негайного підписання мирного договору між СРСР і двома Німеччинами, Східною і Західною. Але, як каже албанський Годжа, Хрущов «боїться імперіялістів і тому вже четвертий раз відтягає мирний договір із Східною Німеччиною».⁴⁴⁾ Мабуть, так думають і китайці. Бо справді — не тяжко помітити, наскільки Хрущов не послідовний у питанні Берліну. Останньо, на XXII з'їзді КПРС він двічі повторив, що «якщо» Захід проявить готовість до переговорів, то він ще раз відсуне підписання договору з Східною Німеччиною до 31 грудня 1961 року. Але ні Захід на переговори не пішов, ні Хрущов договору не підписав!

Але Мао Тсе-Тунг, очевидно, гірше розуміє становище в Європі, ніж Хрущов. Німецької проблеми Хрущов боїться дарма. Йому, певно, і хотілося б закріпити існування двох німецьких держав, і

⁴³⁾ «Imperialism and All Reactionaries Are Paper Tigers», Peking, 1958, pp. 26-27. Про «паперових тигрів» Мао говорить тому, що в Китаї є звичай вирізувати з паперу тигрів та інших злих звірів і потім палити їх, щоб відгонити злих духів.

⁴⁴⁾ Промова 7. XI. 1961 р.

страшно. Хотілося б тому, що, поперше, Німеччина в цілому була б ослабленою, а, подруге, Східня Німеччина остаточно стала б частиною його світу. Але страшно тому, що історичний досвід вчить, що з німцями, як нацією, так поводитися небезпечно. Поділена Німеччина легко й скоро може стати причиною нової світової війни.

Однаке, можна сказати, що як нерішучість і страх політики Хрущова в Європі, так само й відважність та похапливість політики Мао Тсе-Тунґа у відсталих країнах у кінцевому рахунку спричиняє той самий фактор — політика Америки. Мао Тсе-Тунґ, мабуть, розуміє, що коли не поспішити з революцією в Південній Америці чи в Африці, то американська політика допровадить там до того, що революція перестане бути можливою. Мао, очевидно, вірить, що шанси на революцію ще є, але треба спішити, щоб їх не втратити. Тому він і лається з Хрущовим.

ДМИТРО СОЛОВЕЙ: «В ДОМУ РОБОТИ, В КРАЇНІ НЕВОЛІ»

Роздуми й зауваження з приводу виступу Н. С. Хрущова в Києві 22. XII. 1961 на нараді робітників сільського господарства.

ЧИЇ ЦЕ ПРОВИНИ?

У «Правді» (ч. 360 за 25. XII. 1961) надрукована велика промова Н. С. Хрущова на нараді робітників сільського господарства УРСР, що відбулася в Києві 22. XII. 1961. На цій нараді Хрущову ставили питання і порушували перед ним різні справи, висловлювали побажання, а він «на найхарактерніші з них» давав відповіді. Ось, наприклад, записка М. І. Семка, голови колгоспу ім. XXII з'їзду КПРС, Ульяновського району, Кировоградської області:

«Треба вирішити питання матеріальної зацікавленості колгоспів, районів за понадпланову продажу державі продуктів сільського господарства (хліба, м'яса, молока тощо).

Треба давати рівні пляни, виходячи із землі, а не так, як тепер, коли один колгосп на 100 гектарів продає 20 центнерів м'яса, а інший — 40 центн.; і того, що продає 40 центн., більш за всіх критикують, бо йому був даний плян 42 центн., а виконав 40; а хто продав 20 центн., його розхвалюють, бо він продав державі 20 центн. при пляні 10 центн. Зараз особливо важливу роль відіграє це питання».

Треба сказати, що згадана Семком аномалія є болячкою взагалі всієї системи господарського управління в СРСР, що її створив і підтримує ЦК КПРС, а не тільки болячка сільсько-господарського сектора. Про цю саму аномалію в секторі фабрично-заводського виробництва нещодавно ми читали і в статті Ф. Коваленка, начальника управління легкої промисловості Львівського раднаргоспу,¹⁾ хоча вся його стаття й написана в стилі «гром победы, раздавайся». Але згадуємо про це лише побіжно.

На записку Семка Хрущов відповів:

«Думаю, що тов. Семко має рацію, коли пише про потребу підохочувати тих, хто виробляє більше продукції. Над цим треба подумати. У нас взагалі не розроблені показники, які дозволяли б об'єктивно оцінювати діяльність колгоспів і радгоспів».

Після цього Хрущов ще багато говорив на цю тему, але тільки для

¹⁾ «Известия» (Москва), ч. 286 за 4. XII. 1961: «Когда взят высокий рубеж».

того, щоб, як кажуть, відвести очі від констатованого факту, що показників для об'єктивної оцінки праці колгоспів за весь час їх існування ЦК КПРС так і не виробив. Але він, очевидно, ніколи їх і не виробить. Бо яких би досягнень у господарській діяльності той чи той колгосп не дійшов, партійне керівництво ніколи не буде вдоволене і тут же, з місця вимагатиме більшого. Це ввійшло в систему. Це характерна риса всякого рабського чи кріпацького господарства, де люди працюють під примусом, де вони є лише знаряддям для чийогось збагачення і де господареві йдеться лише про те, щоб якнайбільше мати користи від живої робочої сили, людської чи тваринної — однаково.

До речі, звертаємо тут увагу, що мова йшла тут про матеріальну зацікавленість не колгоспників, а тільки колгоспів. А це зовсім не одне й те саме. Колгоспи трохи не всі мільйонери, а рядові колгоспники здебільшого нуждарі й злидарі. Ось, наприклад, у «Правді» за 14 лютого 1960 р. кореспондент Л. Волков, який, звичайно, аж ніяк не збирався змальовувати нужденне життя колгоспників, подав у статті «Миллионер без клуба и детских ясел» такий незвичайно промовистий побутовий деталь:

«Колгосп „Красний партизан” вважається одним з кращих в Руднянському районі. В його економіці виразно відзеркалюються ті зміни, що пройшли в селі за останні роки... В колгоспі вже три роки вряв чистий прибуток нараховується від трьох до чотирьох мільйонів. Все це дуже добре й утішне. Але як же задовольняються побутові потреби колгоспників та їхні культурні прагнення?

У колгоспі немає ані дитячих ясел, ані дитячого садка, ані клубу.

Характерний і такий факт: усією громадою, як кажуть — одноголосно, було схвалено і намічено плян будівництва селища. Але цей плян покищо залишається далекою мрією. Роки йдуть. Так стоїть справа з мільйоновими прибутками колгоспу».²⁾

А ось деталь з життя іншого колгоспу. Свідчить канадійська українка, що побувала в 1959 р. на Україні, в рідному селі:

«Відколи Сталін помер, мають трохи більше хліба. Це все. У час жнив учителька і всі учні мусять іти на поле до роботи. Я сама бачила страшні мозолі на руках учительки. Вона дістає 450 карб. на місяць... (У перерахунку на американські гроші це буде 49 дол. 50 ц. — Д. С.). У хаті — похмуро і вогко. Нема чим опалювати. Це вже був жовтень. Палять терміттям, кострицею з конопель».³⁾

Подібних фактів, які свідчать, що багатство колгоспу зовсім не

²⁾ Цитуємо за газетою «Прометей», ч. 9 (50) за 3. III. 1960.

³⁾ «Молода Україна» (Канада), ч. 67 за січень 1960.

означає багатства колгоспників та їхнього заможного життя, можна зібрати в пресі і подати велику кількість. Але перейдімо до дальших відповідей Хрущова. Група голів колгоспів звернулася до Хрущова з наступним:

«Просимо з'ясувати, як бути голові колгоспу з переглядом структури посівних площ, якщо з району вже дані контрольні цифри на засів усіх культур у 1962 р.»

На це Хрущов відповів:

«Що можна сказати з приводу цього? Ті, хто зверху встановлює для колгоспів структуру засівних площ, роблять невірно, порушуючи вказівки ЦК партії й уряду. Це спроба нав'язати колгоспам старий порядок планування, і його треба засудити. Значення нового способу планування в тому й полягає, що він розв'язує ініціативу колгоспників, керівних колгоспних кадрів у боротьбі за краще використання землі. Колгоспам треба давати завдання-замовлення — яку кількість і яких продуктів мусить продати державі дане господарство (аплодисменти). А як випродукувати ці продукти — це справа самих колгоспників, керівників колгоспів, фахівців».

Цікаво було б знати, хто і з приводу чого аплюдував Хрущову? Мабуть це робили ті, що їх партія добре навчила скрізь і завжди підтримувати «культ особи». Аджеж кожен тут зрозумів, що Хрущов проробив лише словесну акробатику. «Не вмер Данило — болячка задала», — каже народне прислів'я. Бо завдання-замовлення на певну кількість тих чи тих конкретних продуктів (а таке замовлення є обов'язкове для виконання) тим самим диктує колгоспові й площу засівів цих продуктів, себто структуру засівних площ, про яку була мова у записці.

А до яких потворних наслідків приводить ця кремлівська система вимог-замовлень колгоспам продукувати й здавати державі призначену для них кількість конкретних продуктів, видно з іншого місця в доповіді Хрущова:

«На Україні прекрасні умови для вирощування овочів. Здавалося б, завдання забезпечення людної овочами мусило б бути скрізь вирішене, тим паче, що навкруги великих міст створені спеціалізовані радгоспи. Проте сприятливі можливості для вирощування овочів у цілій низці областей використовуються зле.

Мене повідомили, що до Дніпропетровської області завозять капусту із Московської, Тульської, Брянської, Калінінської областей і з Литовської РСР. Коли я сказав про це тов. Підгорнюму, він не повірив, каже — не може бути. А ось офіційна довідка: до Дніпропетровська та інших міст області цього року із різних районів СРСР завезено 26 362 тонни овочів, а в тому числі 15 662 тонни капусти».

Але про що свідчить цей факт? Ніхто Хрущова про це не спитав. А свідчить він лише про те, що під тиском апарату ЦК КПРС і самого Хрущова колгоспи Дніпропетровщини (та, мабуть, не тільки Дніпропетровщини, а й інших областей України), поставлені перед вимогою будь-що-будь дати апаратові диктатури визначену в «завданні-замовленні» кількість дешевого зерна, — не могли виділити достатньої кількості ріллі під капусту й овочі. Система державного капіталізму ЦК КПРС безперечно виграла від цього. А за нерентабельний довіз залізницями капусти й овочів за добру тисячу миль із Московської та Калінінської областей і з Литовської республіки заплатила трудяща людність Дніпропетровщини з своєї порожнюватої кишені.

СКІЛЬКИ УКРАЇНА ЗДАЛА АПАРАТОВІ ДИКТАТУРИ ЗЕРНОВИХ ХЛІБІВ І АПЕТИТ ХРУЩОВА

У своїй доповіді Хрущов зазначив, що Україна за останні роки здала заготівельному партійному апаратові таку кількість зернових хлібів:

рік	млн пудів
1948 —	613
1949 —	534
1956 —	322
1957 —	438
1958 —	553
1959 —	451
1960 —	359
1961 —	786 ⁴⁾

І в нього навіть вирвалося: «Ніколи за всю свою історію Україна не продавала такої кількості хліба, як цього року». І він навіть подякував продуцентам. Подяка бо — річ найдешевша. Але, як часто кажуть у Москві, «аппетит приходит с едой». І Хрущов після подяки почав дорікати і навіть нахвалятися:

«На січневому пленумі ЦК КПРС (в 1961 р.) перед партійною організацією України було поставлене завдання добути у вогікіших районах по 50 центнерів зерна кукурудзи з гектара на площі 3 млн га. Ви не розв'язали цього завдання».

І тут Хрущов запитусе:

«Що ж, зобов'язання було взяте нереальне, перебільшене? Треба, товариші, поставити це питання і дати пояснення».

І він поспішив пояснити:

«Зобов'язання було реальне. Воно спиралося на багатющу практику колгоспів і радгоспів, передових людей українського

⁴⁾ Додаткові відомості за 1948 і 1949 рр. взято тут із промови Хрущова в 1960 році. Пуд = 16,68 кілограма.

села. Але ЦК КПУ і рада міністрів республіки, обкоми та облвиконками не впоралися з даним завданням, не були підготовані люди, не був створений широкий фронт боротьби за високий врожай».

Ну, а раз ЦК партії устами Хрущова каже, що завдання було цілком реальне, то ніхто під сумнів цього твердження поставити не міг. Адже ЦК КПРС і його перший секретар ніколи не можуть помилятися. Щоправда, П. А. Власюк, голова сільсько-господарської академії УРСР і, очевидно, однопартієць Хрущова, спробував був перекласти частину провини на центральне партійне керівництво; але він здобув від Хрущова «лекцію», яка припечатала дальшу його кар'єру і стала доброю осторогою для інших. Під режимом диктатури ЦК КПРС можуть добре жити й безпечно себе почувати лише ниці підлабузники і сліпі виконавці волі ЦК КПРС та першого його секретаря. Наведемо тут класичний діалог між Підгорним і Хрущовим на пленумі ЦК КПРС у січні 1961 р.

«М. В. Підгорний (відповідає)... Тільки завдяки кукурудзі колгоспи й радгоспи влітку минулого (1960) року змогли прогледувати худобу, закласти на зиму більше, ніж 54 млн тонн силосу, значно поповнити фуражні фонди. І все ж ми не змогли цілком перекрити недобір озимих культур перш за все тому, що врожайність кукурудзи була у нас занизька.

Н. С. Хрущов: Я певен, тов. Підгорний, що цифри врожайності, що ви їх тепер називаєте, — це тільки половина врожаю. А другу половину вирощеної кукурудзи розтягли, розікляли це в полі.

М. В. Підгорний: Слушно, Нікіто Сергєєвічу.

Н. С. Хрущов: Так при чому ж тут погода? Врожай розтягли, розікляли, а потім говорите, що погода не дозволила виростити високий урожай. Можна ж і так міркувати?

М. В. Підгорний: Можна.

Н. С. Хрущов: Так чому ж ви не розповідаєте про це?

М. В. Підгорний: На жаль, чимало є ще таких керівників по колгоспах і радгоспах, в обласних і республіканських організаціях, які, не задумуючися над суттю справи, намагаються пояснити низький урожай кукурудзи, що його минулого року здобули на Україні, тим, що на пересівання (вимерзлої озимини) не вистачило техніки, насіння і угноєнь.

Н. С. Хрущов: Таке пояснення причин низької врожайності кукурудзи не правильне. Чому я так певно говорю про це? Поперше — практику знаю, а подруге — кукурудза не може на Україні давати всього лише 16-17 центнерів з гектара. Ви порахуйте — якщо кукурудза посіяна квадратно-гніздовим способом 70 на 70 сантиметрів, це означає 20 000 гнізд на гектар. У кожному гнізді, рахуйте, пересічно буде по півтора-два стебла і

на кожному стеблі один-два качани. А тому обов'язково мусить бути 35-40 центнерів зерна з гектара. Менше в ваших умовах кукурудза дати не може, бо вона має такі біологічні властивості. Якщо ж кажуть, що врожай здобуто менший, це значить, що кукурудзу або розікрали, або обманюють.

М. В. Підгорний. Та так. Як видко, це тільки відмовка».⁵⁾

Очевидно, на теперішній нараді Власюк не виявився кмітливим і не змінив негайно свого «фронту», як це майже рік тому акробатично проробив Підгорний. А можливо (хочемо вірити, що це так), що у Власюка лишилася ще людська гідність та почуття самоповаги і він не схотів прилюдно виглядати як блазень і підлабузник, а тому і потерпів. Цього вимагає той «культ особи», з яким нібито бореться Хрущов. Адже режим ЦК КПРС тільки на підлабузниках і сліпих виконавцях типу Підгорного й тримається, хоч час від часу заміняє їх на нових, ще кращих, бо «нова мітла мете краще».

А ХТО Ж ВСЕ ТАКИ ВИНЕН, ЩО «ВСІ КРАДУТЬ»?

Як ми щойно бачили, Хрущов твердив, що колгоспники розкрадають урожай кукурудзи. При чому мова у нього йшла не про поодинокі випадки, про які голова навіть у двадцять разів меншої держави не став би на прилюдних зборах говорити, а про масове, так би мовити, всенародне явище. Тут він на хвилину навіть забув, що за повсякчасним твердженням ЦК КПРС колгоспи — це кооперативи, а не державні підприємства. Значить, колгоспники, якщо його твердження слухне, беруть не чуже, не державне, а своє власне добро, і беруть у наслідок гострої нужди. Бо хто ж, будши ситим, вдягненим і взутим, піде потайки на поле зривати качани кукурудзи?! Знаючи при тому, що йому загрожує драконівський закон від 7. VIII. 1932 р., що його партія і залежний від неї уряд спеціально видали, організуючи в 1932-1933 рр. другий голод для селян України. А той закон, зрадагований Вишинським та Сталіном, за такі «страшні злочини» голодних людей передбачав навіть смертну кару. І знаючи також, що цей закон з 1932 р. фактично поновлений указом від 4. VI. 1947 р.,⁶⁾ коли селянству України довелося втретє за влади ЦК КПРС зазнати тяжкого голоду з масою людських жертв.⁷⁾

Тож цілком природно виникає питання, що ж власне примушує колгоспників з таким страшним ризиком іти на дрібні крадіжки, якщо твердження Хрущова відповідає правді? А не вірити йому зовсім, ми не бачимо підстав. Бо ось і якийсь активіст Г. Семянїхін (мабуть, із тих колонізаторів, що їх безупинно надсилають на Україну)

⁵⁾ Цитуємо за «Правдою», ч. 12 за 12. I. 1961.

⁶⁾ Див. «Радянська Україна», ч. 111 за 6. VI. 1947 р.

⁷⁾ Див.: а) Д. Соловей. Голод у системі колоніального панування ЦК КПРС в Україні. «Український збірник», ч. 15. Інститут для вивчення СРСР, Мюнхен, 1959; б) Д. Соловей. Голод в Україні в 1946-1947 рр. «Український збірник», кн. 17, Інститут для вивчення СРСР, Мюнхен, 1960.

в русифікаційному органі сталіністів «Правда України» нарікає на колгоспників багатого колгоспу ім. Чапаєва в с. Талалаївці, Нижнєського району Чернігівщини, де, мовляв, і «трудодень хороший та цілком вагомий» (який саме, він не зазначив). Цей Семяніхін обурюється:

«Чи то ріжуть жінки картоплю, готуючи її насаджувати, чи копають ранню картоплю або провадять масовий збір врожаю — деякі з них, ідучи на обід або закінчуючи робочий день, несуть у відрах додому картоплю. Те саме й з огірками. А дехто розтягав і корм для худоби».⁸⁾

Що ж примушує селян-колгоспників йти на ці дрібні крадіжки, і саме в той час, коли (як писала «Радянська Україна» 6. VIII. 1961 у передовій статті) під ідейним керівництвом Леніна і Сталіна (тут редакція газети несумлінно й несправедливо прізвище Сталіна пропустила) КПРС уже «побудувала соціалізм і веде радянський народ семимильними кроками по шляху розгорнутого будівництва найкращого і найсправедливішого комуністичного суспільства»?

Цілком правдоподібну відповідь на це знаходимо в скупій на слова розповіді канадійської українки, що в жовтні 1959 р. відвідала Україну і побувала у своєму рідному селі. Ось що переповіла вона з того, що там почула:

«Всі крадуть. Як не вкрадеш — пропадеш, так кажуть цілком відкрито. Є деякі проворні, що крадуть з милосердя й для інших».⁹⁾

Страшне свідчення, але воно, як бачимо, цілком підтверджує слова Хрущова. Чого ж тоді варта вся система КПРС, що її очолює Хрущов і яку побудовано було в спосіб знищення на Україні мільйонів людей тільки в 1929-1933 рр.? Чого ж варта ця система, якщо вона довела мільйони сьогочасного колгоспного селянства України до такого морального і матеріального стану, що воно мусить красти, щоб не загинути? І який же тоді фальшивий та нужденний той «соціалізм», що його вже побудував ЦК КПРС, і який страшний і непривабний той «комунізм», до якого веде СРСР Хрущов з ЦК КПРС, ці диктатори в країні! Бо кінець-кінцем важливим і показовим є не та словесна полова, що нею напхано програму КПРС, а фактичний стан, фактичні умови життя людности, що їх створила і вже майже півстоліття озброєною рукою втримує ЦК КПРС.

ЕЛЕМЕНТИ ФЕВДАЛЬНОЇ КРІПАЧЧИНИ В ГОСПОДАРСЬКІЙ СИСТЕМІ КПРС

Але ось у 1961 р. врожай випав кращий, ніж р. 1960. Україна здала державному апаратові диктатури 786 млн пуд. зернових хлібів або більше, ніж удвоє, проти 1960 р. Але з промови Хрущова в Києві

⁸⁾ «Правда України», ч. 132 за 8. VI. 1960.

⁹⁾ «Молода Україна», ч. 67 за січень 1960.

22. XII. 1961 р. ми бачимо, що це не задовольнило його апетиту; він суворо дорікає своєму партійному апаратові на Україні за його недбальство, за те, що він не подбав вичавити з колгоспників більшої продукції, що він мало натиснув на українське колгоспне селянство, на цю фактично закріпачену диктатурою ЦК КПРС багатомільйонову масу.

В київському журналі пишеться:

«Менша частина поміщиків (в останній чверті XIX стол. на Україні) широко користувалася орендою февдального типу, суть якої полягала в тому, що вони (поміщики) здавали селянам землю не за гроші, а за частину врожаю. Це була прихована панщина». ¹⁰⁾

Так було з орендованою у деяких поміщиків землею. А партія виласнила у селян усю землю і тепер дає їм обробляти ту їхню колись землю теж не за гроші і навіть не встановлену частину врожаю, а за невідому наперед натуральну оплату у вигляді «трудо днів». А розміри видач на трудодні залежать від того, що залишиться в колгоспі з зібраного врожаю: 1) після того, як він здасть державному апаратові диктатури накинутий йому обов'язковий для даного року контингент продуктів (плян); 2) після того, як він «добровільно продасть» державному апаратові додатковий і теж обов'язковий контингент продуктів (понадплянова здача); 3) після того, як він обов'язково відрахує з своїх прибутків мінімум 25% у «неподільний» (фактично державний) фонд; 4) після того, як він засипле насіннєвий фонд і т. д. Отож маємо тут повернення не до прихованої і не часткової, а до цілком відкритої й тотальної февдальної системи, до відродження для селянства забутих уже кріпацьких часів у децю модернізованих лише формах, хоча з тією ж кріпацькою термінологією: свинарі і свинарки, телятники і телятниці, чередники і доярки тощо. Різниця полягає також у тому, що сто років тому на Україні перебувало в кріпацтві дві третини селянства, а тепер воно охопило все селянство.

Спроби деяких колгоспів перевести колгоспників на гарантовану місячну грошову оплату, що їх розпочато було в 1958 і 1959 рр., виявилися для системи державного капіталу ЦК КПРС не вигідними, а тому схвалення від ЦК КПРС не здобули і в життя поспіль не проведені. ЦК КПРС і далі потребує нагромадження в своїх руках капіталів. І це нагромадження капіталів ось уже 40 років забезпечує йому в першу чергу безмежний визиск праці колгоспного селянства.

Н. С. Хрущов на цій нараді 22. XII. 1961 зробив такий розрахунок для 17 областей України (подаємо сумарно): а) гуртовий збір зерна кукурудзи фактично дав у 1961 р. 380 млн пудів; б) за зобов'язанням при врожаї по 50 центнерів мало б бути 650 млн пудів; в) недобрано зерна 270 млн пудів. І він продовжує:

¹⁰⁾ «Український історичний журнал», ч. 6 за 1960, стор. 150.

«Додайте ці 270 млн пудів до зданих 786 млн пудів (усіх видів зерна — Д. С.) і ви побачите, що Україна могла продати державі мільярд пудів зерна, та ще й солідна прибавка лишилася б на потреби тваринництва. При чому все це на тих же землях, по суті при тих же витратах. Ось вам резерв».

Як відомо, ніяких зобов'язань самі колгоспники на себе не беруть, а їх їм накидають, примушують брати. Наприклад, в одній статті «Правды України» ми читаємо повні обурення рядки її кореспондента:

«Комуністів у колгоспі 72 особи, а голосу їх не чути. У полі за весь день ніхто навіть газети колгоспникам не прочитає. (Мова йде про газетні пропагандивні заклики до змагання, до піднесення продуктивності праці тощо — Д. С.). Змагання між бригадами і ланками не організоване, колгоспники зобов'язань не взяли». ¹¹⁾

А коли колгоспників під моральним та іншим тиском все таки примусять взяти на себе зобов'язання, то тоді вже ніхто не сміє відмовлятися чи виправдуватися будь-якими об'єктивними причинами. Зобов'язались — мусите дати без ніяких розмов. Де хоче, там і візьміть.

Отже все зводиться до адміністративного тиску на колгоспників, до примусу брати на себе зобов'язання, але без збільшення витрат на продукцію і без збільшення їм зарплатні. Одно слово, як сказав Хрущов передніше: «Треба давати завдання-замовлення», а як здобути визначну кількість продукції — «це справа самих колгоспників, керівників колгоспів, фахівців». Нехай, мовляв, вони над цим мозок собі сушать. Цинізм цих слів ясний.

ЯК ПАРТІЙНІ БЮРОКРАТИ ЗБЕРІГАЮТЬ НАРОДНЕ ДОБРО, ЗАБРАНЕ У ПРОДУЦЕНТІВ ЗА БЕЗЦІНЬ

У своїй жадобі якомога більше вичавити з колгоспника додаткової продукції без підвищення голодної оплати його праці і в намаганні якнайшвидше вирвати той продукт у нього з рук, щоб напівголодний продуцент не спожив його, бува, більше, ніж визначено йому партією, керівництво КПРС іде протоптаню Сталіном стежкою, дарма що для людського ока воно проголосило розвінчання Сталіна.

Як відомо, 11 січня 1933 р. (в той час, коли мільйони українських селян, в тому числі й колгоспників, умирали від організованого партією голоду) Сталін інструктував на пленумі свій партійний апарат так:

«... не заслоняйте своєї уваги турботою про фонди та запаси всякого роду, не відхиляйтеся від головного завдання, розгорніть

¹¹⁾ «Правда України», ч. 137 за 14. VI. 1960; допис «Вдали от главных магистралей».

хлібозаготівлі від перших же днів і форсуйте їх, бо перша заповідь — виконання пляну хлібозаготівель, друга заповідь — засипання насіння, і тільки після виконання цих умов можете почати і розгортати колгоспну торгівлю». ¹²⁾

А ось у 1960 р. орган сталіністів на Україні, «Правда Украины» луною повторює цю заповідь «розвінчаного» Сталіна:

«Перша заповідь колгоспів та радгоспів — дотерміново виконати плян продажу хліба державі». ¹³⁾

Як для Сталіна, так і для його нащадків не держава існує для народу, а народ існує для їхньої партійної держави. Але, дбаючи про те, щоб якнайшвидше вирвати з рук колгоспників продукти їхньої праці, бюрократичний апарат партійної держави не турбується навіть тим, щоб якнайкраще зберегти ті вирвані у колгоспників продукти. Ось знаменита ілюстрація до цього — допис кореспондента московських «Известий». Подаємо його цілком.

«Безоглядні качани кукурудзи. „Серце сти-скається, коли бачиш, як у місті Полтаві гине кукурудза, що лежить під голим небом. Адже тисячі міських жителів, вже не кажучи про селян області, з усіх сил працювали, щоб зібрати багатий урожай і якнайшвидше здати його державі. А тепер — зерно гине!” — Про це написав нам Костянтин Іванович Кухаренко, житель міста Риги, що проїздом побував у Полтаві. (Мабуть, це один з полтавчан, що його партія надіслала для „братнього” освоєння Латвійської республіки — Д. С.). І ось я на Полтавщині. Врожай цього року виплеканий тут відмінно. Багато кукурудзоводів зібрали по 50 і більше центнерів зерна з гектара. Господарства області здали державі 600 000 тонн качанів. У колгоспах і радгоспах з’явилися сотні наслідувачів уславлених майстрів високих урожаїв — Євгенії Долинюк та Олександр Гиталова.

Але тепер я тільки й чую фразу: „Битва за велику кукурудзу не закінчена”. Справа в тому, що вирошена напруженою працею „королева нив” у багатьох місцях опинилася без догляду. А важливо ж не тільки зібрати врожай з поля, але й повністю зберегти його. Але саме тут і виявляється тепер провал за провалом.

Гори качанів лежать біля залізничних шляхів на дощаних помостах, відкритих асфальтованих майданчиках. На території полтавської бази тисячі тонн качанів кукурудзи „зберігаються” у відкритих кагатах, а надворі то дощ випаде, то сніг почне сіяти. У буртах, що їх складано в перші дні заготівлі, коли ку-

¹²⁾ Й. Сталін: Про роботу на селі. («Господарство України», ч. 1-2, 1933, стор. 29-37).

¹³⁾ «Правда Украины», ч. 142 за 19. VI. 1960; допис «Скоро жатва».

курудза була дуже вологою, тепер качани почали „цвісти” — вкриватися пліснявою. Таку картину ми побачили на складах Гадяцького, Хорольського районів.

Область одержала від республіканського міністерства заготівель гроші на будівництво чотирнадцяти великих піддаш-повіток. Але коли? У серпні. І, звичайно, з будівництвом запізнився.

Не зрозуміло, чому лише восени міністерство заготівель заговорило про піддашся і про сушарні. Чи, може, там не вірили, що буде гарний врожай, чи заважали відомчі бар'єри?

Нам сказали, що ще на весні державний комітет заготівель ради міністрів СРСР підносив питання про асигнування засобів на будівання сховищ. Але українське міністерство заготівель не вжило заходів для своєчасного оформлення кошторисів і початку будівельних робіт на базах та хлібоприймальних пунктах. А це може обійтися занадто дорого.

Начальник Полтавського обласного управління заготівель, т. Цимбал розповідає:

— Непологодження йде за неполадженням. Навіть у вересні ми ще не мали нарядів на відвантаження зерна кукурудзи за межі області. У жовтні наряд одержали, але стало завізно на залізницях. Наші заявки на вагони не задовольнялися. Тепер вантажимо вручну, кошовками, і це теж затримує працю.

Обласні організації спрямували з промислових підприємств на бази 350 автомашин, 36 автонавантажувачів, 36 тракторних лопат. Але й ця техніка надходить з запізненням. Наприклад, у той день, коли я був, працювало біля кукурудзяних кагатів тільки три автонавантажувачі, 17 тракторних лопат і 250 автомашин.

Ми були на складах Лубенського району. Сушарні тут простояють цілими днями, кукурудза зберігається неохайно, вгортається в грязь, змішується з землею, псується. Потрібно вжити негайних заходів, щоб зберегти все, що його вирощено на ланах.

Про незадовільне зберігання кукурудзи надходять тривожні повідомлення і з інших областей України — Донецької й Одеської, Дніпропетровської й Кіровоградської. Поблизу елеваторів, на пристанційних дільницях можна ще бачити гори качанів, що лежать під голим небом. Кукурудза псується.

Про факти безгосподарного ставлення до народнього добра відомо й республіканському міністерству заготівель, і державному комітетові заготівель ради міністрів СРСР. Але, як видно, тих зусиль, що їх вони докладають для збереження врожаю кукурудзи, зовсім не досить. Потрібно серйозніших заходів». — А. Козлов, власн. кор. «Известий», м. Київ.¹⁴⁾

¹⁴⁾ «Известия», ч. 286 за 4. XII. 1961.

Такими є наслідки бюрократичного партійного господарювання, що має за собою більше ніж сорок років досвіду. Гадаємо, що немає жодної потреби додавати до цього якісь спеціальні коментарі. Подібних прикладів можна було б подавати більше. Але, щоб не обтяжувати статті, наведемо ще лише два, але вже не з ділянки зернового господарства.

Щоб «розвантажити» колгоспників від домашньої праці і цим примусити їх більше працювати в колгоспному господарстві, а також для того, щоб за селянський рахунок збільшити колгоспну (себто фактично державну) кількість худоби, за вказівками з центру зроблене було в різний спосіб тиск на колгоспників, щоб вони продавали корів з своїх індивідуальних господарств. Які це подекуди дало господарські наслідки, видно з наступної статті в «Правді України». Мова йде про Олександрівський район, Сталінської області:

«Зимівля худоби проходила там особливо важко. І все тому, що секретар райкому партії т. Годованник та голова райвиконкому т. Прийменко керують тваринництвом без знання діла. Для них головне — „пристойна” цифра, щоб в області не дорікали. Потрібно було поповнити поголів'я, і вони вирішили вславитися. Натиснули на колгоспи, і ті закупили велику кількість корів (тих, що були в індивідуальному користуванні колгоспників — Д. С.). Але ніхто не подумав про нагромадження для них кормів (солону і ту своєчасно не заскиртували, погноїли на полі), не потурбувалися про підготування корівників, про утеплення приміщень на зиму, про нормальне постачання води. І вийшло ось що: восени закупили 2 500 корів, а втратили до весни близько трьох тисяч».¹⁵⁾

Кореспонденти твердять, що це «хибний стиль» праці двох названих передніше партійців. Але фактично — це «хибний стиль» праці «непомильного» центрального партійного керівництва, що дає директиви. Бо ось і науковий співробітник Інституту економіки АН СРСР Василь Рожін пише про подібний випадок у Брюховецькому районі на Кубані. Там теж на бажання центру вирішили скупити корів у колгоспників. І він розповідає:

«Керівництво району поспішало в одну зиму скупити всі корови. „Натискали” подвійно: заорали випаси, зупинили видачу корму на трудодні і в той же час... удвоє супроти державної піднесли ціну на худобу. Крім того, пообіцяли, що тим родинам колгоспників, які продадуть колгоспам свої корови, будуть видавати на кожного їдця по літрі молока на день вартістю 50 коп., хоча собівартість його була вдвоє-трое вища...

А чим усе скінчилося? На скуповування худоби витратили

¹⁵⁾ «Правда України», ч. 88 за 16. IV. 1960; «Трудный год? — Нет, порочный стиль».

20 млн карб. А що вийшло? Зігнали корови на ферми, залишили їх під голим небом. Боже мій, що творилося в ті холодні й вітряні березневі дні в загородах для худоби! Штатні доярки не встигали, а колгоспниці з польових бригад на поклик бригадирів відповідали: „Ви наші корови позабирали, ви й доїть їх”. Корови стояли голодні, по кілька днів лишалися недоєні. Тоді колгоспи почали з поспіхом здавати їх на м'ясо. Здавати за півціни! Половина корів пішла на м'ясо. Тільки на цьому колгоспи втратили кілька мільйонів карбованців грішми і багато молока...

А молоко? Спершу видали його по 50 копійок, потім по карбованцю, потім дорожче і, нарешті, зовсім звели продаж до мінімуму — не вистачає молока для продаж державі».¹⁶⁾

Про подібні випадки писалося і в інших пресових органах. Виходить, це провина не тільки окремих осіб-бюрократів, а і всієї бюрократичної системи, що її створив ЦК КПРС. Це він виробив «стиль праці», що його ми бачили на цих прикладах. А наслідки: величезні матеріальні втрати колгоспів, які, безперечно, відбилися на заробітках колгоспників, і тисячі чи десятки тисяч колгоспних родин з дітьми лишилися без молока.

СТАНОВИЩЕ КОЛГОСПНИКІВ

Далі Хрущов говорив на нараді про те, що «Україна може і мусить різко збільшити виробництво м'яса». Він казав, що в колгоспах і радгоспах України є 32 млн гектарів ріллі і що треба в 1962 р. вигодувати на 2 гектари одну свиню, а разом — 16 млн свиней. І тут же підкреслив:

«Коли я кажу: вигодувати одну свиню на два гектари, то маю на думці тільки 1962 рік, бо надалі цього буде мало. Так що ви мусите правильно мене зрозуміти, щоб, коли ми зустрінемося знову, не мати один до одного претенсій».

Тут мимоволі звертає на себе увагу тон розмови з суверенною за конституцією республікою. Щоправда, ця розмова була навіть не з урядом республіки, а з підлеглим Хрущову партійним апаратом, якому цю «суверенну» з її народом віддано для нещадного капіталістичного визиску в інтересах партійної імперії та її державного господарства.

Про становище ж колгоспників, про умови їхнього життя, про оплату їхньої праці, про забезпечення їх державним соціальним страхуванням, пенсіями на старість та на випадок інвалідності тощо — ніякої мови, звичайно, не було. Чому? Тому, що колгоспи — це ж кооперативи, у внутрішні справи яких держава, мовляв, не сміє втруча-

¹⁶⁾ «Литературная газета» (Москва), ч. 62 за 26. V. 1960; Василий Рожин: «Любой ценой».

тися. Дарма, що до тих «кооперативів» партія на підставі статті 126 конституції (що її вона виробила і запровадила до вжитку на основі своєї диктатури) надсилає свої керівні кадри. Дарма що державний партійний апарат установає, скільки якої продукції колгоспи обов'язково мають йому здати, і сам односторонньо визначає ціни, по яких ті продукти забирає. Але, хоча про становище колгоспів і їхні заробітки мови на нараді не було, проте не бракувало фальшивого й нещирого співчуття їм.

Згадавши, що в СРСР є 44 944 колгоспи, а з того числа 9 745 на Україні, і що колгоспи СРСР дали в 1960 р. 81% усього зерна, 97% цукрових буряків, 88% олійного насіння, себто визнавши величезне економічне значення для СРСР як колгоспів, так і закріпачених у тих колгоспах 65,5 млн селян з родинами, Хрущов казав:

«А проте окремі (чи тільки окремі? — Д. С.) райкоми і навіть обкоми партії в керівництві колгоспами безцеремонно командує ними, ухвалюють рішення, неначе генерали видають накази. Не можна такого робити. Бо колгоспи — це громадські, кооперативні господарства, треба поважати колгоспників та управи колгоспів, що їх колгоспники обрали».

Все це порожня пропагандивна балаканина, цинічне глузування з колгоспників. Адже давно відомо, що голів і членів управ визначає та замінює партія і колгоспники тільки формально «обирають» запропоновані партією кандидатури без можливості справді вибирати. Наприклад, кореспондент «Радянської України» пише про Сумську область, що там «тепер 98% голів артільей — комуністи».

А далі він пише таке:

«За останні роки, наприклад, в області замінено 45% голів колгоспів. У Тростянецькому, Хотинському, Недригайлівському, Талалаївському районах заміна голів артільей стала системою. У колгоспі ім. Сталіна Конотопського району з 1954 року замінено п'ять голів правління. Те саме сталося і в артільей ім. Сталіна Липово-Долинського та „Свідомий шлях” Смілівського районів. А в колгоспі „Україна” Талалаївського району з 1955 р. змінилося шість голів правління. Одного з них — т. Лещенка — райком партії двічі рекомендував на цю посаду і двічі він завалював роботу».¹⁷⁾

З цього видно, що колгоспами керує партія. Вона призначає («рекомендує») і замінює голів. Вона використовує засоби колгоспів, створені тяжкою працею колгоспників, для відгодовування та вишколювання своїх членів, надсланих до керівного апарату колгоспів, навіть таких, що є абсолютно нездарні, як згаданий вище Лещенко. Вона фактично (через державний партійний апарат) керує всіма фондами колгоспів. Щождо колгоспників, то вони мають лише фіктивне право

¹⁷⁾ «Радянська Україна», ч. 215 за 16. IX. 1959.

«обирати» на керівні посади у своїх колгоспах тих, кого визначає для них («рекомендує») партія, і мають право ухвалювати лише те, чого хоче керівництво партії.

Далі Хрущов зазначив, що:

«Колгоспи не здобувають потрібних порад у справі організації та оплати праці. Немає контролю над здійсненням принципу матеріальної зацікавленості. Порушуються прийняті рішення у справі додаткової оплати праці колгоспників».

Все це Хрущов говорив так, ніби партія в цьому не винна, а винні, мовляв, якісь нікому не підлеглі окремі особи. А де ж закони про все це, які б цю справу регулювали? Їх немає.

Ми вже згадували передніше про спробу деяких колгоспів перейти від феодального способу компенсації праці не визначеною наперед натуральною оплатою у вигляді «трудоднів» до гарантованої грошової оплати. Ось, наприклад, Мостовий, голова колгоспу «Більшовик» Хмельницької області розповідав на конференції в листопаді 1958 р. таке:

«Порівняно недавно наша артіль вважалася відсталою. Партійна організація і правління артілі, порадившись з колгоспниками, вирішили добитися різкого піднесення всіх галузей колгоспного виробництва. Щоб підвищити матеріальну зацікавленість колгоспників у результатах господарювання, ми встановили гарантійну оплату трудодня в розмірі 7 карб. 50 коп. (це дорівнює 83 американським центам за офіційно визначеним тепер курсом — Д. С.). Це повністю себе виправдало. Урожайність зернових з одного гектара в цьому (1958) році збільшилася на 7,9 центнера, цукрових буряків — на 10 центнерів.

За рекомендацією економічної комісії правління вирішило з 1 січня 1958 р. запровадити грошову оплату праці. На кожний вид робіт встановлено норми виробітку з застосуванням тарифної сітки без нарахування трудоднів. Тепер щомісяця колгоспники одержують зарплатню грішми і всі продукти купують в артілі. Результати господарської діяльності свідчать про великі переваги такої методи оплати праці хліборобів. Всі галузі господарства стали рентабельними».¹⁸⁾

А Крістоф Добсон, описуючи свою «Подорож по СРСР» («Дейлі Експрес» за 18. VI. 1959), каже, що перший заступник міністра сільського господарства в Києві говорив йому, що «колгоспна родина з двох-трьох осіб заробляє 8 000 карб. на рік».¹⁹⁾ За теперішнім курсом це дорівнює 800 карб. або 880 амер. дол. Значить, на одного колгоспника припадає близько 300 карб. на рік, а на день — мабуть, ті 83 центи, про які говорив голова колгоспу Мостовий.

¹⁸⁾ «Радянська Україна», ч. 271 за 22. XI. 1958; Казимір, «Кваліфіковано керувати колгоспами».

¹⁹⁾ «Українські вісті» (Новий Ульм), ч. 56 за 12. VII. 1959.

Нарешті, щоб скінчити з цим питанням, подамо ще один цікавий документ, з якого наочно видно, в яких моральних і матеріальних умовах живе колгоспна родина. Це — лист до редакції «Радянської України» колгоспниці Параски Тивинюк з колгоспу «Шлях до комунізму» Костопільського району, Рівенської області. Можливо, що Тивинюк (стара жінка) не сама стилізувала цей лист, а зробив це на її прохання якийсь молодий письменник, що добре опанував стиль сучасності; але самі факти — не вигадані. Бо й кореспондент газети О. Крючков, поїхавши до колгоспу та дослідивши справу, виявив, що Параска Тивинюк — не ледар, а, навпаки, «гаряча до роботи», і написала правду. А написано в її листі ось що:

«Шановна редакціє! Недавно мені пішов шістдесят третій рік. Багато горя я пережила за свій вік, часто не водою — слізьми вмивалася. Народилась на панській стерні, найкращі, молоді літа минули на ній. Працювала не на себе — на пана.

Лише під старість довелося побачити визволену землю. Життя розквітає на ній. Радянська влада принесла щастя трудящій людині. Почуваю, немов би молодшою зробилась, дихати легше стало. За все хочеться повністю віддячити своїй батьківщині, працею звеличити її. В 1957 році я виробила 427 трудовнів, у 1958 — 404. Працюю і тепер в артілі. Прошу редакцію не відмовити в люб'язності висловити деякі мої міркування через газету.

В народі кажуть, що ложка дьогтю бочку меду зіпсує. Цим прислів'ям можна охарактеризувати діяльність нашого голови колгоспу тов. Чабана. Працьовитий він, як бджола. Під його керівництвом колгосп став одним з передових у Костопільському районі. І все ж т. Чабан іноді діє неправильно. Яюсь я звернулася до нього з проською — виписати трохи соломи. Дуже потрібна була вона, адже у нас в хаті, крім мене та старого, нікого немає.

— Не дам! — гримнув т. Чабан. — Колгосп не дійна корова... Його неувага до живої людини обурила мене. „Е, — думаю, — зазнався ти, чоловіче. Хіба ж можна так розмовляти з людьми? Я ж не прийшла до тебе просити чогось неможливого”.

Холодна, байдужа відповідь дуже образила мене. Пішла поскаржитися до райвиконкому, а там тільки плечима знизали: „А ми ж то при чому?” Роками розв'язується також питання про несправедливий наріз нам присадибної ділянки біля хати. Зверталися до райвиконкому — не допомагає.

Будь ласка, роз'ясніть нашим керівникам, що це нікуди не годиться — забувати нас, стариків.

Параска Тивинюк, колгоспниця артілі „Шлях до комунізму”». ²⁰⁾

²⁰⁾ «Радянська Україна», ч. 203 за 2. ІХ. 1959.

Отож, якщо при згаданій передніше оплаті одного дня праці колгоспника сумою 83 центи стало можливим піднести врожайність і зробити всі галузі колгоспного господарства рентабельними, то який же мізерний був і є стандарт життя колгоспників України в їхній місці! І якою убійчою ілюстрацією до цього є лист 63-річної Параски Тивинюк, що просила дати їй якийсь там віз соломи і не одержала її. І чи дивно тоді, що колгоспники змушені красти на полі качани кукурудзи або, вертаючися додому з роботи, ховати по кишенях картоплю та огірки? І чи дивно тоді, що колгоспники так неохоче й мляво працюють, що ЦК КПРС доводиться мати над ними величезну армію партійних наглядачів-погоничів? Але для партії вигідніше годувати армію своїх членів-погоничів, що тримають селянську масу у своїх руках, ніж платити колгоспникам задовільну платню, давати їм людське забезпечення на старість і в разі інвалідності. Тому то всі ці питання на нарадах, подібних до тієї, що відбулася 22. XII. 1961 р., не порушуються і не обговорюються.

ПІРКА ДОЛЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЖІНКИ-КОЛГОСПНИЦІ

Щоправда, трохи уваги приділив Хрущов у своєму виступі жінкам-колгоспницям. Звертаючися до присутніх на нараді, він сказав:

«Вам відомо, яку величезну роль відіграють жінки на всіх ділянках комуністичного будівництва. Але в цій залі чомусь мало жінок. Хоч бери бінокль, щоб розглядіти. Чим це пояснити? Кажуть, що тут присутні в основному керуючі робітники. Виходить, як керувати — тоді чоловіки, а як працювати — тоді жінки. (Оживлення в залі, аплодисменти). Явно незадовільне пояснення».

І далі він повчає свій апарат:

«Треба поліпшити умови праці й побуту жінок у колгоспах і радгоспах, більше будувати пологових домів, дитячих садків і ясел, їдалень, пралень, пекарень. Чим більше ми будемо турбуватися про побут жінок, тим все більше звільнюватимемо їх від хатньої праці».

Проте цей виступ розрахований тільки на дешевий пропагандивний ефект. Адже будівництво пологових будинків, дитячих садків, ясел тощо цілком залежить від тих коштів, що їх ЦК КПРС визначає у своїх контрольних цифрах. А як саме розподіляє він між республіками кошти на охорону здоров'я, ми висвітлили в окремій праці, що її сперто на аналізі офіційних статистичних даних.²¹⁾ Крім того, треба звернути увагу, що Хрущов говорить тут про звільнення від хатньої праці тільки на те, щоб ще більше навантажити жінок значно тяжчою колгоспною працею. Адже жінка в колгоспі — це основна

²¹⁾ Дм. Соловей. Розподіл в СРСР між республіками державних коштів на охорону здоров'я в 1951-1957 рр. («Нові дні», ч. 145 за 1962 р.).

робоча сила. В наслідок масових терористичних актів проти людности, особливо серед неросійських народів СРСР у 1929-1938 рр., а потім у наслідок безглузлого, безжалісного і хижацького витрачання життя вояків під час другої світової війни — пропорція між кількістю чоловіків і жінок на Україні під кінець другої світової війни і в наступні роки виявилася катастрофічною і трагічною. За нашим розрахунком, що його ми зробили на підставі даних офіційної статистики,²²⁾ розподіл за статями працездатної колгоспної людности, яка зобов'язана виробляти мінімум трудоднів, був на Україні такий:

Роки	Чоловіків %/о/о	Жінок %/о/о	Разом
1945	32,0	68,0	100
1950	34,8	65,2	100
1951	34,4	65,6	100
1952	34,5	65,5	100
1953	35,1	64,9	100
1954	36,3	63,7	100
1955	37,6	62,4	100
1958	39,3	60,7	100

Це наш загальний обрахунок для всієї України. А ось конкретні дані для колгоспу ім. Калініна на Полтавщині, що їх року 1960 подав для газети Ф. Цибулько, голова колгоспу. Він писав:

«Серед працездатних у нашій артїлі -- 1 000 жінок і 600 мужчин».²³⁾

З цих даних виходить, що серед працездатних чоловіки становили в цьому колгоспі 37,5⁰/₁₀₀, а жінки — 62,5⁰/₁₀₀. Жахлива пропорція для дорослої працездатної частини людности. Тож бачимо, що дві третини тягара важкої колгоспної праці припало на Україні на жіночу половину, бо чоловіча частина дуже винищена політикою партії. І тримається та тяжка праця на жінках ось уже два десятки років щонайменше. І тому не дивно, що П. Кушнір, голова колгоспу ім. Сталіна на Вінниччині, пише:

«Зараз у полі скрізь рябіють жіночі хусточки. Ніхто не здивується, зустрівши жінку за кермом трактора. Жінка очолює ланку, бригаду, виступає на засіданні в сільраді. Але на плечах у господині ще й хатні справи».²⁴⁾

Все це цілком відповідає правді. А згаданий передніше Цибулько солоденько пише:

²²⁾ Докладніше див.: Д. Соловей. Людність України за 40 років влади ЦК КПРС. Дітроїт, 1961, стор. 67.

²³⁾ «Правда України», ч. 98 за 28. IV. 1960, «Для женщин мы ничего не жалеем».

²⁴⁾ «Правда України», ч. 98 за 28. IV. 1960, «Немного легче стало».

«Їм (жінкам), нашим дорогим подругам, можна довірити першу-ліпшу ділянку роботи».

І це справді так. Цим «дорогим подругам» партійна влада «довіряє» підіймати вантажі при зважуванні та навантажуванні зерна, бо на Україні не налагоджено виробництва автоматичних вагівниць, на яких можна було б зважувати збіжжя на возах чи автомобілях.²⁵⁾ Хоч Україна дає більш, ніж 55% видобутку залізної руди в усім СРСР! Їм же, жінкам, «довіряють» вручну навантажувати та розвантажувати буряки, картоплю тощо, бо не вистачає відповідних механізмів.²⁶⁾ Вручну жінкам «довіряють» виносити із сажів гній, носити свинням воду, корм тощо.²⁷⁾ Вручну жінкам «довіряють» навантажувати, а в полі розвантажувати і розкидати угноєння.²⁸⁾ І т. д.

В «Радянській Україні» ми бачили велике фото з відкриття в колгоспі ім. Молотова, Гребінківського району на Київщині, пам'ятника ланковій Степаниді Демидівні Виштак з її бронзовим погруддям. На відкритті серед маси колгоспників була й сама Виштак, що має титул «двічі героя соціалістичної праці». Приїхали й столичні гості. Степан Крижанівський склав з цієї нагоди і прочитав на святі відкриття такий віршик:

Слово шани і привіту
Хай лунає дзвінко
Про відому всьому світу
Українську жінку.
Хай пісні несуть усюди
Славу героїні —
Хай Виштак шанують люди
По всій Україні!²⁹⁾

Так само ми бачили в «Радянській Україні» (ч. 219 за 18. IX. 60) велике фото з відкриття в селі Геронімівці на Черкащині пам'ятника з бронзовим бюстом Галини Євгенівни Буркацької. Раніше вона була секретарем партійної організації, а потім партійні чинники зробили її головою колгоспу, і вона стала «двічі героєм соціалістичної праці». На фоті Буркацька стоїть на першому пляні і приймає поздоровлення.

У книзі про сільське господарство України, що її видала Сільсько-господарська академія УРСР, вміщено портрети 24-ох «двічі героїв соціалістичної праці», а серед них 11 жінок, груди яких удекоровані

²⁵⁾ «Правда України», ч. 60 за 10. III. 1956, М. Артынов: «Уметь считать».

²⁶⁾ Див., напр.: «Радянська Україна», ч. 203 за 2. IX. 1959: М. Петровський: «Буряки на дорогах».

²⁷⁾ Див., напр.: «Радянська Україна», ч. 227 за 30. IX. 1959, стаття Ващенко.

²⁸⁾ «Радянська Україна», ч. 205 за 4. IX. 1959, стаття Рута.

²⁹⁾ «Радянська Україна», ч. 136 за 11. VII. 1957.

орденами. Все це — ланкові й бригадири.³⁰⁾ А особливо вражає, що ставлять пам'ятники живим. І робиться це за постановою уряду в Москві. Наприклад, у «Правді» читаємо замітку «Празник в українському селі». У ній повідомляється, що живому «беззмінному голові» колгоспу ім. XXI з'їзду КПРС М. А. Посмітному, двічі героєві, згідно з указом президії верховної ради СРСР, збудовано бронзове погруддя-пам'ятник в селі «Расцвет» на Одещині.³¹⁾

Спершу все це здається дивним і незрозумілим. Але треба тільки добре розміркувати — і все стає ясним. Це ж бо найдешевший і спосіб здобуття більшої продукції. Видно це з таких розрахунків. За даними Хрущова, що їх він подав на нараді, на Україні в 1960 р. було 9 745 колгоспів. За даними київського партійного журналу на Україні в 1958 р. працювало в колгоспах 235 000 комуністів.³²⁾ З цього виходить, що пересічно на один колгосп припадало 24 члени КПРС. За даними ж статистичного довідника в 1958 р. в колгоспах України працювало в липні 8 862 000 колгоспників (найбільше число) і в січні — 4 903 000 колгоспників (найменше число).³³⁾ Відси можна вирахувати, що на одного партійця в колгоспі припадало від 38 (у липні) до 21 (у січні) колгоспників, які були на праці. Партійці в колгоспі, як правило, є бригадирами, ланковими, членами управи тощо.

У київському журналі ми знаходимо таке визнання:

«...зростання сільсько-господарського виробництва гальмувалося, багато колгоспів недостатньо видавали сільсько-господарських продуктів і грошей на трудодні».³⁴⁾

Канадійська українка, що в 1959 р. відвідала Україну, про одного чоловіка у Львові, що одержав, як вона довідалася, 335 карб. на місяць (це становить 36,85 дол. в американській валюті), сказала таке: «Це забагато, щоб умерти, але замало, щоб жити».³⁵⁾ Але пересічний заробіток колгоспника менший навіть за 30 америк. долярів на місяць, як це ми знаємо з інформації заступника міністра сільського господарства УРСР, що її він дав Крістофові Добсонові. Тож ЦК КПРС, замість дати всім трудівникам-колгоспникам достатню платню, старається забезпечити значно меншій купці своїх партійців кращу оплату праці, всілякі вигоди, а найбільш ретельним видає ордени і навіть ставить живим пам'ятники. Цим дешевшим коштом ЦК КПРС досягає потрібної мети. Поперше, зобов'язує цих своїх вибранців і далі добре працювати, а головне — ретельно виконувати ролю погоничів

³⁰⁾ Сільське господарство Української РСР. Під редакцією академіка УАСТН І. Н. Романенка. Київ, 1958.

³¹⁾ «Правда», ч. 318 за 13. XI. 1960.

³²⁾ «Комуніст України», ч. 7 за 1958, стор. 12-13.

³³⁾ Радянська Україна в цифрах. Статистичний збірник. Київ, 1960, стор. 115.

³⁴⁾ «Український історичний журнал», ч. 4, 1959 р., стор. 10. «Соціалістична перебудова сільського господарства в західних областях УРСР».

³⁵⁾ «Молода Україна» (Торонто), ч. 67 за 1960.

нешасної колгоспної маси. Подруге, почестями й вигодами, що їх дають власникам їхні ордени та звання «героїв праці», він заохочує інших до наслідування, до виявлення ретельности в праці. Потрете, кожен виробничий успіх, досягнутий ланкою чи бригадою «героя праці», стає обов'язковою нормою, якої партійний апарат вимагає потім від усіх колгоспників, незалежно від того, чи вони мають такі самі умови для здобуття тих наслідків, що їх мав той «герой праці», чи не мають.

Але яке ж становище рядової жінки-колгоспниці, не ланкової і не бригадирки? Про це в пресі, що надходить з України, можна знайти лише випадкові дані. Так, Петро Козланюк у журналі «Жовтень» (ч. 7, 1960), в одній із сатиричних мініатюр («Пісня») розповів, що був свідком, як в одному колгоспі комірник посадив дівчат у коморі перебирати картоплю і замкнув їх там. Козланюк запитав голову колгоспу:

— Нащо ж він (комірник) повісив замок?

— А спитайте його, псаючого сина! — відповів голова. — Він же нікому не вірить, боїться, мабуть, щоб хтось картоплину не виніс.³⁶⁾

А ось ще яскравіший малюнок з живого життя. Три спеціальні кореспонденти «Правди України» пишуть:

«Довгий літній день. Молоді доярки і на фермі з ділом справляються, і в лісі побувати встигають. Та й приємно ж у лісі в цю пору побродити... Годину-дві походять дівчата і з дзвінками піснями повертаються на ферми. У кожній жмут пахучих квітів і повна кошовка грибів. Але на узліссі назустріч їм ланцюжком мужики:

— Висипайте гриби!

— Навіщо їх висипати, куди?

— Не кудикайте, а висипайте на землю, кажуть вам! Зараз колгоспові не до грибів, жнива почалися.

— Та ми ж із своєю працею на фермі справляємося, вона ж там на нас не чекає?

Довести своє дівчатам не пощастило. Мужчини, міцні й сильні, безжалісно топтали чобітьми соковиті гриби і „потішали” доярок:

— Не журіться, дівчата, восени тут великий урожай білого боровика буде.

Такі пригоди досить часто трапляються в колгоспах Любимівського району на Волині. На жаль, не тільки на Волині. Виходить якась каруселя: споживча кооперація заохочує людей, що здають гриби, оріхи, ягоди, а правління колгоспів, замість усіх людей підняти на це потрібне державне діло, влаштовують „ло-

³⁶⁾ Цитуємо за «Українською літературною газетою», ч. 8 (62) за 1960.

ви” на заготувачів і навіть штрафують тих, що „самовільно” йдуть до лісу рятувати врожай лісових харчів». ³⁷⁾

Як бачимо, три спецкореспонденти протестують проти грубости до дівчат з погляду... державних інтересів: зменшується, мовляв, заготівля лісових продуктів. Їм, як видно, і в голову не прийшло протестувати проти потоптання людської гідности цих новітніх кріпачок. Чому? Тому, мабуть, що таке поширене явище в теперішньому українському селі, що воно нікому очі вже не коле, до нього звикли, його не відчують, як не відчують смороду зіпсованого повітря люди, що довго сидять у замкнутому приміщенні.

Т. Старикова, старша медична сестра обласної лікарні у місті Луганському, пише, між іншим, таке в статті «Погурбуйтеся про красу»:

«Чи не можна викраяти для жінок коротший, ніж для мужчин робочий день? Адже жінка, що працює, більше навантажена, ніж мужчина. На її плечі лягає піклування про родинний затишок у приміщенні, про чистоту одягу членів родини, клопоти з готуванням їжі. Прийшовши додому, мати зобов'язана приголубити дітей, наготовити стіл до обіду, ласкаво зустріти чоловіка з праці. Для всього цього потрібні сили й час, а в жінки, що працює, мало лишається і того, і другого. Це і є причиною всяких неладів у родинях». ³⁸⁾

Це пише вона про міських жінок, що працюють на фабриках та по установах. А ця ж праця обмежена 7-8 годинами. А як же в колгоспах?

«У селі Ситники кажуть: доярки прокидаються разом з півнями. Справді, зайдіть у корівник. Ще й сонце не зійшло, а невтомні трудівниці у білосніжних хусточках уже пораяться коло корів» —

пише кореспондент «Радянської України». ³⁹⁾

А ось два спецкореспонденти московської «Литературной газети» пишуть з Кубані, де вони були присутні на нарадах у справі налагодження культурної праці в Ново-Леушківській та Павловській станицях:

«Якою культурою „начиняти” величезну сніжнобілу будову, що виросла на колгоспні гроші в кубанській станиці? Ми пригадуємо минулі поїздки, палаци у Підмосков'ї, на Україні, на Ставропільщині, в Таджикистані. Величезні порожні залі. Нудні танці під поганенький баян або — гірше — вислі комірні замки на нових міцних дверях».

Виявляється, що немає справді освічених і достатньо підготова-

³⁷⁾ «Правда Украины», ч. 118 за 22. V. 1960, «Не ленись, наклонись — богатство под ногами».

³⁸⁾ «Правда Украины», ч. 98 за 28. IV. 1960.

³⁹⁾ «Радянська Україна», ч. 203 за 2. IX. 1959.

них людей, які могли б налагодити культурну працю серед колгоспників, є лише недоуки. Але й це не все.

«...коли була вже скликана міжколгоспна рада і затверджена районна програма для естетичного виховання, почувся голос: „Підождіть, товариші, а де у доярки час на музику?“

І справді, у доярки вільного часу немає! Немає його і в свинарки-тисячниці, і в пташниці, і в тракториста, якщо він, тракторист, працює від зорі до зорі в одну зміну. І якщо не зламати теперішнього розкладу дня в колгоспах, то виявиться, що „естетику“ ми готуємо не для трудівників, а для неробів. Доярка прокидається о третій годині ранку, о четвертій приходить на ферму, потім доїть, потім відпочиває, потім знову доїть і годує, і знову відпочиває. І знову доїть, і звільняється лише о десятій годині ввечері. Яка ж тут естетика! Ось чому розпадаються на фермах вечірні школи, — вчитися ніколи! Ось чому і в бригадах комуністичної праці виконується лише одна заповідь: працювати по-новому, а друга заповідь — учитися і жити по-новому — не виконується.

Молодці павловські комсомольці — вони голосно заговорили про двозмінну працю на фермах, про встановлення твердих годин праці та відпочинку тваринників і сільських механізаторів. На фабриках скорочують робочий день, — так чи не пора і в селах подумати про підвищення продуктивності праці при суворому обмеженому числі робочих годин? Чи не надійшла пора спитати у тих, хто хвалиться „кубанськими Чижами“: „а по скільки годин на добу працюють ці ваші Чижі?“⁴⁰⁾

Звичайно, на такі статті, написані одверто й сміливо, рідко можна натрапити. Але вони, як проміння прожектора, раптом відкривають нам те, що відбувається в темряві колгоспного життя під диктатурою ЦК КПРС.

Але мало того, що багатьом колгоспникам доводиться працювати. Умови праці здебільшого тяжкі та антисанітарні. Наприклад, кореспондент з Погребищанського району на Вінничині пише:

«...Відсутня на фермі тепла вода. Деякі доярки гріють її в каструлі на керогазі (сором який!), а більшість змушена підмивати коровам вим'я холодною водою: хіба дочекаєшся черги? Попробуй їх потім доїти! Корови притискають вим'я, нервуються. — „Та що там казати про теплу воду! — обурюється доярка Ксеня Зарицька. — Холодно, і то не завжди привозять“.

Чи можна після цього дивуватися, що денний надій молока в колгоспі „Росія“ не перевищує 5 кілограмів на корову, а з початку року його вироблено по 96 центнерів на кожні сто гектарів. Мізерний показник. Такі неподобства мають місце не тіль-

⁴⁰⁾ «Литературная газета» (Москва), ч. 57 за 14. V. 1960; Е. Лопатіна і Г. Радов «О пище духовной, как хлебе насущном».

ки в артілі „Росія”». ⁴¹⁾

А інший кореспондент змальовує умови праці літньої колгоспниці К. М. Добролевської в артілі ім. Леніна, Білозерського району на Херсонщині:

«Вона (Добролевська) показує свинарник, у якому працює. Тут справді важко добитися високих показників. Підлога прогнила; і малі поросята лежать у багні. Спотикаючися через ями, свинарці доводиться носити вручну корм і воду, виносити гній з приміщення. Так і в інших свинарок». ⁴²⁾

Щоб не обтяжувати статті дальшим фактичним матеріалом, подамо ще тільки один образок. Дмитро Ткач пише в київській «Літературній газеті» (ч. 11 за 1960 р.) про ту молодь, що її з України під партійним тиском вивезено до азійських степів:

«Тут голий степ, перші котловани і наспіх збиті гуртожитки... Осінь, дощі і грязюка по коліна. Щоб дістатися з гуртожитку до умивальника, треба взувати гумові чоботи... А навчання кожен день — і теоретичне, і практичне. Вчилися і разом будували електродепю.

Одного разу на навчання не прийшла Ліда Цьопа. Володя (комсомольський інструктор, бригадир) знайшов її в гуртожитку. Вона гірко плакала...

— Що сталося, Лідо... Ти захворіла?

І тут дівчина вибухла ще більшим риданням:

— Не можу я більше... Сил уже не вистачає так жити!» ⁴³⁾

Про все це на згаданій нараді в Києві 22. XII. 1961 р. мови не було. Говорилося там не про задоволення найгостріших людських потреб, не про піднесення безмірно низького життєвого рівня колгоспної маси, а тільки про здобуття якнайбільших прибутків для державного апарату від визиску колгоспного господарства. Говорили там про збільшення врожайності зернових, про збільшення приплоду худоби тощо. І тут мимоволі пригадуються слова керівного робітника колгоспу, що їх процитувала В. Александрова в статті «Письменник і сучасність»:

«Що не виклик до району, то все те саме для нашого брата: прополювання, збирання, спаровування, опорос, сінокіс... Та хіба ж можна жити на світі самими опоросами?» ⁴⁴⁾

Але Н. С. Хрущов, як видно, переконаний, що люди можуть так жити. А особливо — на Україні.

⁴¹⁾ «Радянська Україна», ч. 242 за 17. X. 1959; «В нових умовах — старими методами».

⁴²⁾ «Радянська Україна», ч. 227 за 30. IX. 1959; «Чи пам'ятають про це білозерці?»

⁴³⁾ Цитуємо за «Свободою», ч. 145 за 30. VII. 1960, «Молодь у поневоленій батьківщині».

⁴⁴⁾ «Социалистический вестник», ч. 7, 1960, стор. 145-147, «Писатель и современность».

Будь-які вибори в СРСР чи в інших країнах «соціалістичного табору» — до місцевих (тобто сільських, районних, міських та обласних) рад депутатів працюючих, до верховних рад союзних республік або, як це мало місце 18 березня цього року, до обох палат верховної ради СРСР — це, можна сказати, розділ для себе. Такі вибори організуються тоталістською партією за давно встановленими штампами і рекламуються реґламентованою пресою та всім апаратом пропаганди тими самими заялженими фразами: вони обов'язково відбуваються «в обставинах незмірно великого політичного, виробничого і трудового піднесення мас». З останнім реченням ви постійно зустрічалися в кожній передовій кожної газети, присвяченій підготові чи переведенню виборів, у кожному повідомленні або дописі про «висунення кандидатів», про їх «реєстрацію в окружних виборчих комісіях», про «зустрічі кандидатів з виборцями», про «підрахунок голосів» тощо.

Щоб коментувати такі вибори, зовсім не потрібно чекати на їх висліди, що їх офіційно подають центральна виборча комісія чи окремій «республіканські» виборчі комісії. Докладні підсумки «радянських виборів» можна підбити вже за один місяць наперед, коли в окружних виборчих комісіях зареєструвалися встановлені партією кандидати. Бо в тоталістських системах, де всевладно і з громадського погляду цілком безконтрольно панує єдина авторитарна партія, комуністична чи фашистська, — всі явища суспільного, а також і культурного життя набирають дуже карикатурних і до невпізнання спотворених форм. Найкарикатурнішими стають ці форми, якщо мова йде про визнані у світі атрибути демократії — про обрані народом законодавчі палати, виборчі кампанії і самий факт та акт виборів. Потворною карикатурою є також «радянські вибори», де дослівно ніхто нікого не вибирає. Вибирати ж можна тільки з-поміж двох чи кількох висунених кандидатів — хай навіть і позалаштунково висунених відділом партійних кадрів при ЦК, який з доручення президії та секретаріату ЦК КПРС є єдино уповноважений керувати «розставленням кадрів».

Карикатурність «радянської демократії» (т. зв. «демократичного централізму») полягає передусім у тому, що в ній з межевою точністю і неперевершеною бездушністю скопійовано тільки формули справді демократичних законів та правильників, при чому весь їхній зміст пожертвовано «діалектичному тлумаченню». Людині, необізнаній з механізмом функціонування однопартійної тоталістської системи, стає просто дивно і моторошно, що можна примусити мільйони

людей аж з такою формалістською та досконалою докладністю дотримуватися визначених реченців при висуванні чи при реєстрації кандидатів. Бо все відбувається як за помахом якоїсь чародійної палички, все починається і закінчується як на наказ невидимого режисера в точно встановлені дні.

I

Перші кадри політичного потворного фільму п. н. «Радянські вибори» почалися галасом про «непорушну єдність партії і народу», який з приводу «висування кандидатів у депутати верховної ради СРСР» зчинився 1 лютого в радієвих та телевізійних програмах і на шпальтах усієї преси. В усіх республіках СРСР — «на підприємствах, в установах, колгоспах, радгоспах та учбових закладах» — різні речники первинних партійних організацій почали називати «від імени колективів» прізвища кандидатів у депутати. А до того часу преса і радіо мовчали про вибори як гріб, обмежуючися тільки предовгими повідомленнями про різні «соціалістичні змагання на честь виборів». Однак уже після 9 лютого, коли на першій сторінці московської «Правди» появилася т. зв. відкритий лист усієї президіяльної знаті ЦК КПРС, в якому кожний з «найрівніших з-поміж рівними» погодився кандидувати («балотуватися») «тільки» в одній виборчій окрузі, ніхто не відважувався більше висувати якогонебудь кандидата. Бо 12 лютого «в обстанові великого політичного піднесення в країні» почалася кампанія реєстрування депутатських кандидатів.

Іншими словами, за пляном великого режисера тоді почали накручувати нові, чергові кадри цього політичного монстр-фільму.

За даними, що їх опублікувала київська «Радянська Україна» в числах від 2 і до 11 лютого, можна докладно простежити, як «всенародно висувалися кандидати» на Україні. Для точности треба пояснити, що згаданий вище відкритий лист членів президії ЦК КПРС появилася в «РУ» щойно 11. 2, і тому не дивно, що ще в цьому числі продовжувало друкувати реєстри висуванців, які надійшли до редакції на два дні раніше.

Згідно з всесоюзним законом про вибори, Українська РСР має право вислати до верховної ради СРСР 182 депутатів, в тому числі 157 до ради союзу (РС) і 25 до ради національностей (РН). Всю територію УРСР поділено на відповідну кількість виборчих округ, причому округи для виборів до РН територіяльно покривалися з областями з такими чотирма винятками: з огляду на завелику або замалу кількість населення Київську і Донецьку області поділено на дві округи, а Волинську і Чернівецьку відповідно об'єднано з Рівенською або Станіславівською.

Ми розпоряджаємо, на жаль, даними тільки з 165 виборчих округ — 140 для РС і 25 для РН. За брак даних про 17 округ відповідає редакція РАТАУ, комюніке якої передрукувала київська преса.

Гумористика з висуванням кандидатів починалася звичайно з того,

що такий і такий «герой соціалістичної праці», «заслужений шахтар» або «знатна доярка» називали прізвище когось із членів президії ЦК КПРС, і його кандидатуру присутні схвалювали «у великому політичному піднесенні». Після цього інший «знатний» чи «заслужений» подавав, так би мовити, для резерви прізвище когось із знаті т. зв. республіканського масштабу. Кожний же з присутніх був свідомий, що не в усіх виборчих округах може кандидувати, наприклад, «вірний лєнінець, Нікіта Сергєєвіч», або хтось із його найближчих соратників.

Резервового ж — а на ділі фактичного — кандидата присутні приймали так само у «великому політичному піднесенні».

З всесоюзної президіяльної знаті тільки дев'ять осіб заслужили на те, щоб бути висуненими на Україні кандидатами на депутатів верховної ради (ВР) СРСР: Хрущов, Брежнев, Козлов, Підгорний, Мікоян, Суслов, Косигін, Шверник та Куусінен. Їх висунено багато разів у 156 виборчих округах. На підставі кількості цих висунень можна б навіть якоюсь мірою розшифрувати питому вагу політичної влади кожного з них. І так висунено (в дужках подана кількість висунень до РН):

Хрущова — 37 (12) разів, Брежнева — 25 (4), Козлова — 21 (2), Сулова — 16 (1), Мікояна — 16 (1), Шверника — 8 (1), Косигіна — 8 (0), Куусінена — 7 (2) разів.

Справу М. В. Підгорного — його висунено 18 (1) разів — виокремлюємо із статистики про політичну питому вагу, бо, здається, партійній бюрократії не випадало висувати на Україні його, першого секретаря ЦК КПУ, менше разів, ніж, наприклад, Сулова, Косигіна чи Куусінена. Можна ствердити, що найсильнішими є позиції Хрущова та Козлова; позиції «неосталініста» Сулова та «лібералізуючого» Мікояна є математично рівні; про Брежнева не доводиться говорити, бо його «висуванська популярність» впливає тільки з факту, що він є номінальним головою держави.

У зв'язку з кампанією висування кандидатів слід поставити питання: що в'яже ці персонажі з московського центру з Україною? Хібащо тільки позиції поневолювачів-імперіялістів та колонізаторів.

Республіканська партійна знать мусіла задовольнитися, за дуже незначними винятками, тільки другими, резервовими, місцями. До цих винятків належать: Володимир Щербицький (голова ради міністрів УРСР, член президії ЦК КПУ та кандидат на члена президії ЦК КПРС), Іван Сенін (перший заступник голови РМ УРСР та член президії ЦК КПУ) і Віталій Нікітченко (голова Комітету державної безпеки при РМ УРСР, тобто шеф КГБ на Україні). При цій нагоді варто відмітити, що в трьох виборчих округах висунено, як єдиних, кандидатів, так би мовити, з народу, поминувши встановлений ритуал з висуванням на перше місце «знатних» з Москви чи Києва. Сюди належать: Микола Мірошніченко — токар Харківського тракторного заводу, Єфросинія Саух — ланкова на Житомирщині, Марія Стрюк — доярка на Черкащині. Також і постійний представник ради міні-

стрів УРСР при раді міністрів СРСР, Юрій Дудін, удостоївся чести бути єдиним висуненим у Роменській виборчій окрузі на Сумщині. До цієї категорії належать ще заступник ради міністрів СРСР, Олександр Засядько (колишній голова Сталінського раднаргоспу) і завідувач відділу важкої промисловости при ЦК КПРС, Олександр Рудаков (який, мабуть, походить з Донбасу).

Таким чином тільки у дев'яти виборчих округах з якихось невідомих нам ближче причин не була виконана норма, встановлена відділом партійних органів по союзних республіках при ЦК КПРС. Замало є елементів, щоб цей факт можна було пояснити. Тож залишаємо його нескоментованим.

II

А тепер пригляньмося, яких депутатів послала Україна до ВР СРСР і який є соціальний склад «народних обранців».

До них належать усі члени та кандидати на члена президії ЦК КП України (є їх 11) і всі перші секретарі обласних комітетів (числом 25). Разом 36 осіб або 20 % депутатського складу. Тут треба нагадати, що всі вони є також депутатами ВР УРСР, членами ЦК КПУ, членами (чи кандидатами на члена) ЦК КПРС або ревізійної комісії цього ЦК, членами т. зв. обласних рад депутатів працюючих і обласних партійних комітетів. До того багато з них є ще членами рад різних професійних спілок в УРСР. Чи можна уявити собі більшу концентрацію влади в руках такої малої числом кліки? Відкритим залишається питання про межу цієї влади. Беручи на увагу безмежну кількість засядань і різnorodних республіканських чи всесоюзних «нарад», в яких вони обов'язково беруть участь, дуже легко можна накреслити цю межу: їхня влада є бюрократична, адміністративна та виконавча. І на цьому кінець. При так сконструйованій системі вся концептувальна і директивна (тобто фактична) влада спочиває в секретаріаті ЦК КПРС та в його ресортових відділах. На визначення, наприклад, персонального складу депутатів до ВР СРСР від Української РСР більший вплив має В. Н. Тітов, завідувач партійних органів по союзних республіках при ЦК КПРС, ніж весь склад президії ЦК КПУ з Підгорним на чолі. До речі, Тітов — це недавній секретар Харківського обкому (колишній підвладний Підгорного), який вибрав собі Дзержинську виборчу округу міста Харкова, щоб репрезентувати її виборців у Москві.

Черговою групою є представники центрального апарату КПРС і високі урядовці всесоюзного масштабу — 13 осіб або 7,1% депутатського складу. Такою самою кількістю представлена також група апаратників та урядовців республіканського масштабу. Разом 26 осіб — 14,2%.

Шість осіб з найвищими військовими рангами становлять 3,3% депутатів. Сюди належать такі відомі імена: маршал Будьонний (який з 1937 року постійно кандидує в Шепетівській виборчій окрузі), мар-

шал Чуйков, ген.-полк. Кошовий, ген.-полк. Гетман, адмірал Касатов і тричі герой СРСР Покришкін. Всі вони є одночасно партійцями також високої ранги.

Господарський сектор у цілому заступлений 99 особами (54,4%). З цього на сільське господарство припадає 51 особа, на промисловість і транспорт — 48 осіб. Або відповідно — 28% і 26,4%. Цей сектор належить поділити на такі суспільні категорії (можна спокійно сказати — класи): а) керівники-менажери господарства — високі партійці, б) бригадири промисловости та транспорту, в тому числі і «герої соціалістичної праці», в) голови колгоспів, г) бригадири сільського господарства, також з «героями соціалістичної праці», ґ) звичайні робітники — шахтарі, сталевари, токарі, машиністи і д) звичайні колгоспники — комбайнери, трактористи, ланкові, доярки, телятниці тощо.

Проаналізуємо коротко склад депутатів з підсектора сільського господарства. Тут маємо 12 голів колгоспів — 7,1% усього складу депутатів від УРСР, 15 бригадирів та «передовиків» сільського господарства — 8,2%, 22 колгоспників — 12,1%. Від останньої категорії можна відняти двох комбайнерів та трактористів і додати їх до категорії «знатних на селі»; тоді відсоток колгоспників вийде ще менший.

Відповідні дані з підсектора промисловости та транспорту є такі: 8 менажерів промисловости (голови раднаргоспів, директори заводів та головні інженери) — 4,4% усього складу депутатів від УРСР, 13 бригадирів — 7,15%, і тільки 27 звичайних робітників — 14,85%.

Найгірше і тим самим найскандальніше виглядає відсоток інтелігенції. Як представників творчої інтелігенції (так офіційно окреслюються діячі науки і культури) маємо тільки 9 осіб — коло 5% усього складу депутатів, а як представників трудової інтелігенції (лікарі, вчителі, агрономи, зоотехніки тощо; партійні бюрократи як «трудова інтелігенція» офіційно не окреслюються) — 5 осіб або 2,7%. Разом 14 осіб або 7,7% усього складу. До першої категорії належать: Максим Рильський, Олесь Гончар, Олександр Корнійчук (всі депутати ради національностей), Михайло Стельмах (безпартійний), академік Дмитро Скобельник та Борис Патон (новий президент Академії наук УРСР), маляр Михайло Божій, Ванда Василевська і горезвісний Юрій Мельничук (останні — депутати ради союзу).

Тепер пора зробити на підставі зробленої аналізи кінцевий підсумок та висновки. У відсотковому відношенні справа маєтьсЯ так:

бюрократія (партія, військо, економіка, адміністрація)	49,6%
бригадири та «герої праці» в промисловості і хліборобстві	15,35%
творча і трудова інтелігенція	7,7%
колгоспне селянство і робітники радгоспів	12,1%
робітники промисловости і транспорту	14,85%

разом 99,6%

Недобір у висоті 0,4%⁶ виник у наслідок зроблених заокруглень при обрахуванні відсотків.

Ці цифри цілком вистачально говорять про характер влади в усьому СРСР та її «парламентської» підбудови. Нехай нікого не дезорієнтує абсолютна меншість тоталістської бюрократії. До вище поданого її відсотка треба ще додати членів та кандидатів на члена ЦК КПУ з-поміж творчої інтелігенції (Гончар, Корнійчук, Патон) і з-поміж упривілейованої касты бригадирів (Буркацька, Виштак, Галенко, Гіталов, Посмітний та інші).

В абсолютних числах склад депутатів до обох палат верховної ради СРСР від Української РСР виглядає так:

від бюрократів	90 осіб
від бригадирів та «героїв праці»	28 "
від творчої та трудової інтелігенції	14 "
від селянства	22 особи
від робітництва	27 осіб
	<hr/>
разом	181 особа

На підставі повідомлень РАТАУ про хід реєстрації кандидатів, опублікованих у «Радянській Україні» в числах від 13 і до 17 лютого, не вдалося встановити, хто зареєструвався кандидатом на депутата до ради союзу у Ленінській виборчій окрузі міста Дніпропетровського. Це і є тим «недобором у висоті 1 особи», що у відсотковому обрахуванні становить 0,55%, тобто майже покривається з недобором у нашому відсотковому обрахунку. «Вину» несе або редакція РАТАУ, або «Радянської України», яким випала з обліку ця одна особа. А, може, це тільки технічно-друкарська помилка?

III

Цікаві спостереження можна зробити, докладніше приглянувши депутатів з окремих областей. Такі спостереження про Житомирську та Хмельницьку області є просто потрясаючі, якщо кількість жінок серед депутатів мала б бути відзеркаленням відсоткового стосунку між жінками і чоловіками в цих областях.

Житомирська область має на шість депутатів чотири жінки: голову колгоспу Любов Любченко, доярку Марію Гуменюк і двох ланкових, Ганну Оладько та Єфросинію Саух. Чоловічу частину репрезентує немісцевий або зайшлий елемент — перший заступник голови ради міністрів УРСР, Іван Сенін (член президії ЦК КПУ) і перший секретар обкому, Михайло Лазуренко. Де ж поділися трудові чоловіки?

Таке саме питання треба поставити щодо Хмельницької області, де на шість депутатів маємо три жінки: ланкову Емілію Язвинську, доярку Марію Мазур та закрійницю взуттєвої фабрики Ольгу Орлову. Маршал Семен Будьонний і заступник голови ради міністрів УРСР, Никифор Кальченко, репрезентують разом з головою колгоспу, Григорієм Ткачуком, чоловічу частину.

Обидві області суто хліборобські. Виходить, що сільське господарство України колосальною мірою спочиває на жіночих плечах. Радянська статистика досі не подала, на жаль, кількості жінок та чоловіків по окремих областях. Такі дані для обох згаданих областей є, мабуть, дуже катастрофальні. Відомим є тільки стосунок між міським і сільським населенням по областях. У Житомирщині живе на селі 74% людности, у Хмельниччині — 81%.

Подібна ситуація є також у Вінницькій та Станіславській областях, де сільське населення становить відповідно 83 і 77 %/о/о.

У зв'язку з такими фактами варто подати кількість усіх жінок серед депутатів обох палат верхньої ради СРСР від Української РСР. Отож на 157 депутатів до ради союзу маємо 47 жінок, а на 25 депутатів до ради національностей — 4 жінки; разом 51 жінку або 28% усього складу. За соціально-клясовими функціями вони розподіляються так (подаємо тільки абсолютні цифри):

партійна бюрократія	3 (на всіх 90)
бригадири та «герої праці»	15 (на всіх 28)
творча і трудова інтелігенція	6 (на всіх 14)
колгоспне селянство	21 (на всіх 22)
робітництво	6 (на всіх 27)

Додатково пояснюємо, що всі депутати від «трудової інтелігенції» є жінками: зоотехнік Ганна Головач, лікар Валентина Роговцева, учителька Валентина Зиміна і головні лікарі Анастасія Нажа та Євгенія Закутна (остання — депутат ради національностей).

IV

Вислід будь-яких виборів більшовицька пропаганда рекламує як «перемогу бльоку комуністів і безпартійних». Перемога над ким і над чим? Хібащо над критицизмом позарядянських довірливих наївняків, і то не тільки в неутралістських країнах, що «не пов'язані з жадними мілітарними бльоками».

В західній публіцистиці, а зокрема і передусім в емігрантській пресі, завівся звичай називати вибори в СРСР та країнах т. зв. «народної демократії» виборчою комедією. Для мільйонів примусових виборців ці «вибори» жадною комедією не є. Для них вони є най-

жорстокішою образою людської гідності і всіх людських почуттів, цинічним глумом з людської особовости і клясичним виявом тотальної забріханости. Комедією є ці «вибори» тільки і виключно для бюрократичної касти партійних апаратників, які з неперевершеним цинізмом вимагають від громадянина, щоб він за правилами демократії висував як свого «обранця» безпринципного партійного визискувача та поневолювача, віддавав «у творчому піднесенні» за нього свій голос і вмовляв у себе, що це є «ніким незфальшовані», «справжні» вибори.

Чи є ці «вибори» виборчою трагедією? Можна твердити, що пересічний радянський громадянин добре знає ціну всім пропагандистським утворам тоталістського російсько-більшовицького режиму і напевно трактує їх з надзвичайно великою дозою критичного реалізму. Трагедією для нього може бути тільки факт, що у вільних суспільствах такого критицизму щодо радянської системи ще рідше замало.

На вступі нашої статті ми сказали про карикатурність радянських виборів і всієї т. зв. «радянської демократії». До цього треба додати, що ці карикатури дуже низькопробні — просто паршиві. І про це в Москві добре знають. Там також знають, що такою карикатурою вважає їх усе населення.

Російсько-більшовицький режим — це щось у роді продуцента політичних потворних фільмів, закоханого в «масові сцени статистів», який усю драматичну акцію концентрує навколо кількох політичних «кіно-зірок»... Одночасно цей продуцент свідомий, що його «статистам» відомо, що гримування, маски, реквізит та лаштунки ніколи не заступлять справжнього життя і що їх завданням є творити світ ілюзій. Такий монстр-фільм цей «продуцент» продемонстрував 18 березня.

ПРИЧИНКИ ДО ДИСКУСІЇ

ДМИТРО АНДРІЄВСЬКИЙ: **РОЗВАЖАННЯ
ПРО ПОЛІТИЧНИЙ ГЕНІЙ**

Випадок хотів, щоб автор цих рядків прочитав зряду чотири нововидані книги, а саме: історичну студію О. Оглоблина «Гетьман Іван Мазепа і його доба», роман М. Лазорського «Гетьман Кирило Розумовський», спогади з часів революції М. Ковалевського «При джерелах боротьби» і нарешті спогади А. Білинського «В концтаборах СРСР (1944-1955)». Кожна з них стосується тієї чи іншої доби з історії України і кожна дає вгляд у політичні справи. Вони викликали в нас цілий ряд думок, які купчуються навколо проблеми національно-державного існування народів. В основному ці думки зводяться до питання: чому державницькі і визвольні змагання українців мали стільки невдач і так мало успіхів?

Можна шукати і знаходити пояснення факту нашої бездержавности впродовж великих періодів у різних обставинах, а зокрема в силовій перевазі сусідів України. Але таке пояснення далеко не вичерпує справи. Адже маємо багато прикладів, коли малі, слабкі народи, як от прибалтійські, потрапили встояти проти тієї самої Москви, перед якою улягла велика Україна, могли здобути та зберегти свою незалежність, тоді як Україну живосилом включено в Радянський Союз. І сталося це не тільки через військову перемогу, але в наслідок цілого ряду політичних причин. Кінець-кінцем питання державного існування є питанням політики, бо воно розв'язується шляхом організування взаємостосунків у середині даної спільноти і стосунків її до інших спільнот. Отже і пояснення національно-державної долі-недолі України треба шукати в політиці.

Але що є властиво політика? Згідно з відомим визначенням французького походження, політика є «умілістю можливого». Отже це не є справжня наука, і вона не вичерпується об'єктивним знанням. Вона також не покривається з мораллю та її приписами. Вона є актом втручання людини в перебіг суспільних процесів та унапрямування їх. Як умілість оформити суспільні стосунки, вона, політика, має найтісніший стосунок до психології, до знання людської душі, до вміння нею орудувати. В політиці наука, доктрина, засада, сила можуть відігравати поважну роль, але не вирішальну. Чи не є найважливішим моментом політичного зміслу людини її здатність вчуватися в дійсність, розкривати можливості і використовувати їх для здійснення певної мети? І чи не є успіх, практичні наслідки на коротшу чи довшу мету єдиним мірилом в оцінках політики?

А якщо так, то спорудження світової імперії може служити доказом генія її творця. Тому не безпідставно вважають, що давні римляни та новітні бріти є народами найбільш обдарованими політичними здібностями. Хоч імперії, як політичні конструкції, на сьогодні вичерпалися, римська та британська імперії назавжди лишаються взірцем творчості політичного генія. Не набагато відстали від римлян і брітів французи з їх шістнадцятьма королями Людовіками, які дали Європі хребет. Цього не можна сказати про німців. Їх політичні помилки під час світових воєн, особливо щодо України, дають вимір їх політичної нездарности. Зрештою знаменним є факт, що німці впродовж століть лишалися роз'єднаними і нині розшарпані між п'ятьма державами. А тим часом їм не бракувало ні нагод, ні спроможностей здійснити свою соборність. Проте їм завжди бракувало психологічних здібностей, і це фатально відбивалося на їх політиці.

З цих кількох прикладів видно, що політичний геній розподілено між народами, як зрештою і між особами, нерівномірно.

Але де лежить центр ваги політичного зміслу у психіці державно-творчих одиниць і народів? Коли будемо приглядатися останнім, нам впаде в око одна річ, а саме — цілеспрямованість їх змагань. Прикметною рисою британців є їхнє почуття чи то свідомість відповідальности за спільну справу, перевага в них національного резону. «Рація чи не рація, ідеться про мою країну», — каже їх приповідка. Для німців вирішальним є виконання припису. «Наказ є наказом», — звучить їхнє правило. І справді — дисципліна німців є гідна подиву. Цей змісл дисципліни в росіян заступає інстинкт колективізму, який виявляється, між іншим, і в їх «общінном» посіданні землі. Чи не роблять названі психічні прикмети з згаданих народів одну цілість, одно збірне тіло, одну волю до чину? І це дає їх цілеспрямованню цілісність.

Політичний змісл спільноти втілюється у провідній верстві. Різні народи давали проблемі провідної верстви різні розв'язки. Англійці вилонили з себе аристократію, поляки — шляхту, москалі — дворянство, а український народ розв'язав цю проблему по-своєму, створивши козацький стан. В Росії за провідну верству править тепер партійна бюрократія.

Але чим не вичерпується питання політичного зміслу і його вислідів. Наведені складники чи вияви його, щоб дати практично позитивні наслідки, повинні бути зорієнтовані у відповідний конструктивний спосіб. Без цього вони можуть дати, замість державних конструкцій, руїну. Справді, так званий макіявеллізм, який визначається у великій мірі політичним змістом, може бути цілком деструктивним. Адже в людській натурі закладені — не завжди в однаковій пропорції — прикмети янгола і диявола, а в людськiм інстинкті вони діють в напрямі і до творчости, і до руїництва.

Політичні здібності та успіхи стоять у тіснім зв'язку з природними

умовами, серед яких перебувають народи, а також з історичними обставинами, серед яких вони діють. Ці умови та обставини або сприяють, або утруднюють виконання політичних завдань, які ставлять собі народи. Острівне життя британців і позиція між Сходом і Заходом німців мали і мусіли мати вплив на їх успіхи та невдачі, ба навіть на їхні політичні здібності і наставлення. Тим виразніше видно вплив згаданих чинників на росіянах, які опинилися між двома відрубними світами — Європою та Азією.

І тут приходиться питання: як є з українцями, з їх політичними даними? Їм не можна відмовити політичного змислу, а також успіхів у певних випадках. На доказ їхніх здібностей можна навести факт подивувідного зростання політичної ваги українців Канади. За яких десять років вони здобули, замість одного, аж шість місць у федеральному парламенті, два місця в сенаті, одно місце в уряді, тоді як німці, яких у Канаді більше, ніж українців, таких позицій не мають.

Звертаючися до минулого, можемо ствердити за М. Лазорським, що серед міністрів російської імперії часів Єлисавети і Катерини були видатні постаті, наприклад, князь О. Безбородько. Гетьмани Мазепа, Хмельницький, Сагайдачний, Орлик, а також не один з їх співробітників, були непересічними політиками. Між володарями Київської держави не бракувало державних мужів великого формату. Тим не менше в історії України переважали, мабуть, деструктивні моменти над конструктивними. І тому власне українська держава була в минулому радше переходовим явищем. Але історія на минулім не кінчається.

Щоправда, геополітичні умови, серед яких доводиться жити українському народові, вийняткові складні. Україна з самого зарання своєї історії була шарпана ордами, що перекочувалися через її територію. Пізніше, коли демографічне докільля України набрало сталіших форм, її позиція між сусідніми державами полегшала небагато. Під цим поглядом дуже знаменними є обставини, серед яких мусів діяти Мазепа. Поставивши за ціль об'єднання українських земель обабіч Дніпра і унезалежнення гетьманської держави, він опинився в кліщач між Росією та Польщею, між Росією та Туреччиною і мусів шукати виходу через Швецію. В середині самого українського народу він мусів маневрувати між високою старшиною з її соціальними інтересами і поспільством, що мало своїм речником Палія, а також маневрувати між орієнтацією Петрика на Туреччину і Кочубеїв на Московщину. Тож не дивно, що при всіх своїх великих здібностях політика і дипломата Мазепа зазнав невдачі.

Але, крім тих труднощів, що кореняться в геополітиці, в українців є також психологічні браки, які в значній мірі спричинили нашу бездержавність. А полягають ці браки головню в слабості внутрішнього споєння між нами, того споєння, яке дає британцям їх свідомість

національної рації, німцям — їхня дисциплінованість, а росіянам — інстинкт колективізму. Ця хиба виявилася за князівських часів у розбраті поміж русичами, за часів козацьких — у ворогуванні поміж ватажками, а за наших часів — у запеклім партійництві. Не маючи достатньо сильного вичуття своєї національної спільноти, українці бачать свої політичні завдання не в їх сукупності, а вроздріб, за партикуляризмами не добачають цілоти національно-державної справи. І навіть маючи спільну цілеспрямованість, зформульовану в тезі самостійності і соборності, вони не годні сполучити свої зусилля; групи претендують на монополію визволення України, і кожна з них діє на свою руку.

Чи не через таке наставлення психіки українців можливий у нас доволі парадоксальний факт одночасного існування двох суперечних явищ, що ними є феномен «татарських людей» і гайдамаччина.

За часів короля Данила деякі наші предки шукали рятунку для національної справи, служачи ханові. Про них згадував М. Грушевський у розмові з М. Ковалевським, пояснюючи мотиви свого змінювництва. Явище «татарських людей» відродилося за часів гетьмана Кирила Розумовського, коли козацька старшина намагалася врятувати рештки українських прав та вольностей, уживаючи супроти росіян тактики хитрування, практикуючи духову і політичну мімікрію. Подібну тактику пропагує дехто з українських засланих у сибірських концтаборах, як це видно з книги А. Білінського. Як знаємо, ні за Данила, ні за Розумовського, ні при більшовиках ця тактика нічого не врятувала. А тим часом росіяни, від їхніх князів до мужика включно, вживаючи її під час татарської навали, зуміли створити сильний підмурак для своєї імперії. Отже видно, що справа не в самій тактиці, а в тім, хто її застосовує.

Щось подібне і з гайдамачиною. Історична гайдамаччина під Польщею збіглася в часі з застосуванням українською старшиною під російським режимом тактики «татарських людей». В ній повно духу протесту проти насильства, ба навіть духу руїництва; але в ній нема ні цілеспрямованости, ні політичної ідеї. Гайдамаччина була виступом відруховим, їй бракувало системи як у думанні, так і в діянні. А тим часом політика — це насамперед система, в якій засоби допасовані до мети і забулюються між собою. Гайдамаччина XVIII стол. є знаменним для нашої історії явищем, в якій так багато бунту, повстань, ворохобництва. Вона є протилежністю до тактики «татарських людей», але під поглядом політичної вартости та політичних наслідків обидва явища є близькими одне до одного.

Отже, якби ми хотіли пізнати українську національно-державну ідею, то треба за нею шукати деінде. В історії України ми бачимо три цикли, якими є: староруська держава типу імперії, далі козацька станова держава і нарешті — новітня демократична рес-

лубліка. Вони пов'язані між собою якщо не подіями і фактами, то ідеями. За часів гетьмана Сагайдачного серед тогочасної освіченої верстви була свідомість переємства межі давніми русичами, що воювали Візантію, і козаками, які робили морські експедиції на Царгород. Тоді ж таки жила думка, що Київ є другим Єрусалимом, з якого розійшлося світло християнської науки на Сході Європи. І ця думка дожила аж до часів Мазепи і виявилася в казаннях та в містеріях Т. Прокоповича. За тих часів Хмельниччина ще уявлялася як політична дійсність і до неї раз-у-раз зверталась українська політична думка, що виразно видно в козацьких хроніках. Так само дух Мазепи ще віяв над сучасниками гетьмана Розумовського. А засади Бендерської конституції дожили в українській політичній свідомості аж до XIX стол., коли починалась уже нова доба.

Ідея другого Єрусалиму не відіграла в історії України тієї ролі, що теорія третього Риму в історії Московщини та Росії. Тим не менше українці використовували цю ідею за часів Мазепи у боротьбі з політичними претенсіями росіян щодо України. В цій змаганні ідей із ділянки церковно-релігійної ми додаємо аналогію протиставлення ліберального гуманізму українців доктринальному фанатизмові росіян. А той гуманізм є давньої дати, бо прийшов до нас з грецьких колоній на берегах Чорного моря ще перед Різдвом Христовим. Наші бо предки, перші з-посеред європейських народів, користали з духового досвіду Еллади, ба навіть брали за скитських часів участь у творенні її цивілізації. Позиція давньої держави України-Руси побіч азійських кочовиків, зокрема держави Чингіз-хана, і козацької республіки побіч Московського царства є прикметною і для сучасної боротьби європейського Заходу з європейським Сходом на чолі з Росією. В цій площині Україна має своє немаловажливие місце і тепер.

Національна революція під проводом Хмельницького і створення козацької держави мали національну вагу в значній мірі тому, що тоді вища старшинська верства сполучилася з народньою масою, з чого виросла нова сила. Цього, на жаль, не сталося за часів Мазепи, який розминувся з народніми масами, не знайшовши мови з Палієм, ба навіть допомігши Москві схопити народнього ватажка і заслати його на Сибір. Пізніше українська провідна верства, оскільки вона не відійшла від свого народу, знайшла спільну мову з ним у революції 1917-18 рр., і спільними силами вони створили Українську Народню Республіку. Тяжко передбачити, як складеться на Україні нова провідна верства по упадку комуністичного режиму. В кожному разі вона повинна бути «плоть від плоті і кість від кости» свого народу. А спроби ставити себе в позицію «луччих людей» шляхом «блискучого відокремлення», роблені на еміграції, не мають ніякого стосунку до природного процесу кристалізації провідної верстви. Поту-

рання цим спробам особливо дивне в ідеологів, які воюють проти дійсних чи уроених міжнародніх мафій.

Бендерська конституція, що її склав наступник Мазепи, гетьман П. Орлик, є ніби підсумком соціально-політичного досвіду козаччини, а одночасно пов'язанням української державної ідеї з тогочасним європейським політичним світом, до якого Україна належала впродовж своєї історії. Відрізняючися від британської конституційної монархії тим, що суверен України, за Бендерською угодою між гетьманом і вищою старшиною, мав бути вибираним, влада суверенів в обох державах мала проте стояти під контролею парламенту (в Україні — Генеральної ради). Гетьманська влада мала дбати не лише про інтереси старшинської верстви, а також про поспільство і міщанство. На свій час це була поступова конституція. Не знати, як виглядатиме конституція майбутньої української держави, що прийде на місце УРСР. Тим часом доводиться триматися тут, на еміграції, останньої редакції її, яка діяла на рідних землях перед навалом червоної Москви. Тут є певна аналогія між Бендерською конституцією і конституцією Української Народньої Республіки: обидві є протиставленням російському насильству тоді і тепер.

Вказівки минулого мають вагу не тільки в площині політично-державної ідеї, а також і в площині політичних метод і тактики. З досвіду часів Мазепи, Розумовського, Грушевського, ба навіть сучасних концтаборів можемо зробити немало висновків щодо постави Росії супроти України і навпаки. «Москва сльозам не вірить» — каже приповідка. Тому всякі спроби перехитрити росіян удаваною лояльністю — ні до чого. Навіть у часи ліквідації колоніялізму переговори з ними не дають багато виглядів на успіх. Росіяни бо мають тільки свідомість імперіяльну; тому вони не розуміють духу часу, і щодо них останнє слово матиме сила примусу, а не тактика «татарських людей». До речі, питання цієї тактики під більшовиками, замарковані пострілами самогубців, вимагають спеціального підходу.

Також була б не на часі гайдамачина з її стихійними зривами і браком політичної думки. Наша доба є добою великої перебудови всього людства, глибоких соціальних і політичних процесів. Уже зник імперій та колоніяльної системи щось значить і дає відчутти вимір змін в організації людства. В цих умовах політиці належить перший голос, і перед нею мусить поступитися навіть військова сила. Справді, воєнні методи нині дуже небезпечні, бо загрожують світовою катастрофою. Щоправда, народні рухи, національні революції, які, до речі, неминуче спіткають СРСР, є на порядку деннім світового життя, і їх ми бачимо скрізь. Але наша традиційна гайдамачина без політичної думки була б для справи України недоречною. А тим часом ще так недавно, в партизанських рухах під час другої світової війни гайдамачина не раз піднімала на Україні голову. Що більше, вона дає себе відчутти тут на еміграції, і то часом дуже неспо-

дівано. Наприклад, її знати в так званій «принциповості», в ім'я якої наша реакція на зовнішні обставини часто так спрощується, що втрачає всякий політичний сенс.

*

На цьому ми кінчаємо наші розважання на тему політичного генія і причин політичних невдач українців. Ми далекі від думки, що в нашій статті ми розкрили суть політики і когось навчили, як робити українську національно-визвольну політику. Бо ми свідомі, що політика — не геометрія, і її годі укласти в формули, а є вмілістю, яка вимагає таланту. Правила в ній мають ще більше вийнятків, ніж закони матеріяльного життя. Наприклад, коли ми твердимо, що переговори з росіянами політично не оплачуються, то цим ми ні в якому разі не виключаємо переговорів з ними в іншій площині, ніж домовна.

Ми вважаємо, що українці повинні частіше задумуватися над питанням політики, бо всі ми є учасниками подій, які рішають долю нашої батьківщини, і в тій чи іншій мірі ми впливаємо на їх перебіг. Отже нам треба пошукати причин наших невдач у нас самих.

Делегація радянських письменників у Югославії

На початку цього року (7. 1 — 24. 1) в Югославії перебувала делегація радянських письменників. Делегація відвідала головні міста федеральних республік: Люблян, Загреб, Београд та Скопле і була гостем у письменників словінських, хорватських, сербських і македонських. Головою делегації був М. Рильський, а членом — ще один український радянський письменник, Андрій Малишко.

Югославська щоденна преса всіх чотирьох головних югославських національностей приносила обширні відомості про гостювання радянських письменників на терені Югославії.

Автор цієї кореспонденції мав змогу бути в товаристві радянської делегації, коли вона відвідала Загреб, на прийняття її в об'єднанні хорватських письменників та в редакції газети «Telegram», а також поговорити з М. Рильським.

М. Рильський, хоч уже в роках, держиться дуже добре. Він бадьорий і скромний. У всіх своїх промовах він наголошував окремішність української літератури та українського народу, говорив про його історію і боротьбу за окремішність. М. Рильський добре знає югославську культуру. Він уже четвертий раз відвідує Югославію і здобув тут приятелів не тільки для себе та своїх творів, але і для українського народу. Він багато спричинився до зближення нашого народу з югославськими народами, зокрема переклав по-українському югославські народні пісні; ці переклади за короткий час були перевидані вдруге.

М. Рильський виявив зокрема зацікавлення бачвансько-сримськими українцями і взагалі життям українців у Югославії. Він нам розповідав про свою працю в Інституті мистецтвознавства, фольклору та етнографії, де займає пост директора.

Від'їжджаючи з Загребу, М. Рильський подарував нам свою найновішу збірку віршів «В затінку жайворона» (Київ, 1961). Строфою з цієї збірки ми хочемо закінчити наш допис:

«Вони в тобі, вони в мені,
В житті — до заходу від сходу,
Народу рідного пісні,
Пісні великого народу,
Кохання й битва, труд і грім...
Народу слава — слава їм!»

В. Кайда

Нові книги

ЮРІЙ КЛЕН, *Твори, тт. II і IV. Видання Фундації імені Юрія Клена, Торонто, 1960, стор. 224 і 408.*

Третій том містить прозу Ю. Клена: новели «Акація», «Яблука», «Пригоди архангела Рафаїла» і «Медальйон», далі «Спогади про неоклясиків» і нариси. У четвертому томі переклади з Шекспіра: «Гамлет» і «Вуря».

ЯР СЛАВУТИЧ, *Оаза. П'яга збірка поезій. В-во Славута, Едмонтон, 1960, 64 стор.*

Збірка складається з трьох частин і містить переважно поезії Славутича з останнього десятиліття. 1959 роком датована під цією ж назвою (Oasis) збірка поезій Славутича в перекладах англійською мовою. Це вибір з різних періодів творчості поета. Передмову написав Я. Рудницький.

БОРИС БЕРЕСТ, *Олександр Довженко. Критична монографія. В-во не позначене. Нью-Йорк, 1961, 128 стор.*

У книжці подано життя (на основі автобіографії) і перегляд творчості Довженка. Вона багато ілюстрована, але репродукції на американський лад — погані.

ЗМІСТ

Володимир Біляїв. Уява, Учта модерна	3
Лу Сінь. Чотири мініатюри	4
Лідія Голубнича. Про Лу Сіня	8
Богдан Кравців. Поезія Заходу в українських перекладах	10
Петро Одарченко. Тарас Шевченко і Леся Українка	24
Дарія Ребет. «Великий театр»	45
Ліна Костенко. Вибір із віршів	55
Всеволод Голубничий. Політика США, як причина розходжень між СРСР і Китаєм	68
Дмитро Соловей. «В дому роботи, в країні неволі»	88
Володимир П. Стахів. Потворний фільм т. зв. «виборів»	112
Дмитро Андрієвський. Розважання про політичний геній	120
Делегація радянських письменників у Югославії — Нові книги	127

Адреси наших представників

- Австралія:** Fokshan Library
& Book Supply
1 Barwon Street
Glenroy W. 9, Vic.
- Аргентина:** Cooperativa de Credito
«Renacimiento»
(para «Suchasnist»)
Maza 150
Buenos Aires
- Велико-британія:** Ing. Jaroslaw Hawryliw
40. Alma Rd.,
St. Albans, Herts.
- Канада:** I. Eliashevsky
118 Medland St.
Toronto 9, Ont.
- США:** G. Lopatynski
875 West End Ave,
Apt. 14b
New York 25, N. Y.
- Франція** M. Soroczak
Cité Pierre Courant
Bel—Horizon
St. Etienne, Loire
- Швейцарія:** Dr. Roman Prokop
Mottastr. 20
Bern
- Швеція:** Kyrylo Harbar
Box 62
Huddinge

Передплати з усіх інших країн просимо надсилати безпосередньо на адресу видавництва.

Адреси для влат:

Ukrainische Gesellschaft
für Auslandstudien e. V.
München 2, Karlsplatz 8/III

Bankkonto: Deutsche Bank A. G.,
München 2, Lenbachplatz
Kto Nr.: 80165

Postscheckkonto: PSchA München
Kto Nr.: 22278

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ на місячник «СУЧАСНІСТЬ»

	одно число:	річно:	
Австралія	0:8:0	3:0:0	фун.
Австрія	15,-	150,-	шил.
Англія	0:5:0	2:5:0	фун.
Аргентина	20,-	200,-	пез.
Бельгія	30,-	300,-	бфр.
Бразилія	50,-	500,-	круз.
Венесуеля	2,50	24,-	бол.
Голляндія	2,50	24,-	гул.
США	0,75	7,50	дол.
Канада	0,75	7,50	дол.
Німеччина	2,50	24,-	нм.
Франція	2,75	28,-	ффр.
Швейцарія	2,60	26,-	шфр.
Швеція	3,-	30,-	кор.

Появилось 3 (53) число

DIGEST OF THE SOVIET UKRAINIAN PRESS

за березень 1962

I. СТАТТІ: Українська економіка — Сільське господарство — Національна політика.

II. ВІСТКИ І ІНФОРМАЦІЇ: Професійні спілки — Наука — Література — Релігія — Комуністична партія України — Українські емігранти — Джон Діфенбекер — Короткі вістки.

ЦІНА: одно число — 1 доляр; річна передплата (12 чисел) 10 долярів, передплата на три роки — 25 долярів.

АДРЕСА: „PROLOG“
875 West End Ave. Apt. 14 b
New York 25, N. Y.
U. S. A.

